

Tadqiqot.uz

ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР МАВЗУСИДАГИ КОНФЕРЕНЦИЯ МАТЕРИАЛЛАРИ

2020

- » Ҳуқуқий тадқиқотлар
- » Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар
- » Тарих саҳифаларидағи изланишлар
- » Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни
- » Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни
- » Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар
- » Педагогика ва психология соҳаларидаги инновациялар
- » Маданият ва санъат соҳаларини ривожланиши
- » Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши
- » Техника ва технология соҳасидаги инновациялар
- » Физика-математика фанлари ютуқлари
- » Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар
- » Кимё фанлари ютуқлари
- » Биология ва экология соҳасидаги инновациялар
- » Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари
- » Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

No 18
31 июль

conferences.uz

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КҮП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ
3-ҚИСМ**

**МАТЕРИАЛЫ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
18-МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ДИСТАНЦИОННОЙ
ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИИ НА ТЕМУ "НАУЧНО-
ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ"
ЧАСТЬ-3**

**MATERIALS OF THE REPUBLICAN
18-MULTIDISCIPLINARY ONLINE DISTANCE
CONFERENCE ON "SCIENTIFIC AND PRACTICAL
RESEARCH IN UZBEKISTAN"
PART-3**

УУК 001 (062)
КБК 72я43

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" [Тошкент; 2020]

"Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар" мавзусидаги республика 18-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн конференция материаллари тўплами, 30 июль 2020 йил. - Тошкент: Tadqiqot, 2020.- 67 б.

Ушбу Республика-илмий онлайн конференция 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясида кўзда тутилган вазифа - илмий изланиш ютуқларини амалиётга жорий этиш йўли билан фан соҳаларини ривожлантиришга бағишиланган.

Ушбу Республика илмий конференцияси таълим соҳасида меҳнат қилиб келаётган профессор - ўқитувчи ва талаба-ўқувчилар томонидан тайёрланган илмий тезислар киритилган бўлиб, унда таълим тизимида илфор замонавий ютуқлар, натижалар, муаммолар, ечимини кутаётган сифатлар ва илм-фан тараққиётининг истиқболдаги режалари таҳлил қилинган конференцияси.

Масъул муҳаррир: Файзиев Шохруд Фармонович, ю.ф.д., доцент.

1.Хуқуқий тадқиқотлар йўналиши

Профессор в.б.,ю.ф.н. Юсувалиева Раҳима (Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети)

2.Фалсафа ва ҳаёт соҳасидаги қарашлар

Доцент Норматова Дилдора Эсоналиевна(Фаргона давлат университети)

3.Тарих саҳифаларидағи изланишлар

Исмаилов Ҳусанбой Маҳаммадқосим ўғли (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекцияси)

4.Социология ва политологиянинг жамиятимизда тутган ўрни

Доцент Уринбоев Хошимжон Бунатович (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

5.Давлат бошқаруви

PhD Шакирова Шохида Юсуповна (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги "Оила" илмий-амалий тадқиқот маркази)

6.Журналистика

Тошибоева Барнохон Одилжоновна(Андижон давлат университети)

7.Филология фанларини ривожлантириш йўлидаги тадқиқотлар

Самигова Умида Хамидуллаевна (Тошкент вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрланш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

8.Адабиёт

PhD Абдумажидова Дилдора Раҳматуллаевна (Тошкент Молия институти)

9.Иқтисодиётда инновацияларнинг тутган ўрни

Phd Воҳидова МеҳриҲасанова (Тошкент давлат шарқшунослик институти)

10.Педагогика ва психология соҳаларидағи инновациялар

Турсунназарова Эльвира Тахировна (Навоий вилоят халқ таълими ходимларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ҳудудий маркази)

11.Жисмоний тарбия ва спорт

Усмонова Дилғузахон Иброҳимовна (Жисмоний тарбия ва спорт университети)

12.Маданият ва санъат соҳаларини ривожлантириш

Тоштемиров Отабек Абидович (Фарғона политехника институти)

13.Архитектура ва дизайн йўналиши ривожланиши

Бобоҳонов Олтибой Раҳмонович (Сурхандарё вилояти техника филиали)

14.Тасвирий санъат ва дизайн

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

15.Мусиқа ва ҳаёт

Доцент Чарисев Турсун Хуваевич (Ўзбекистон давлат консерваторияси)

16.Техника ва технология соҳасидаги инновациялар

Доцент Нормирзаев Абдуқаюм Раҳимбердиевич (Наманганд мухандислик-қурилиш институти)

17.Физика-математика фанлари ютуқлари

Доцент Соҳадалиев Абдурашид Мамадалиевич (Наманганд мухандислик-технология институти)

18.Биомедицина ва амалиёт соҳасидаги илмий изланишлар

Т.ф.д., доцент Маматова Нодира Мухтаровна (Тошкент давлат стоматология институти)

19.Фармацевтика

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

20.Ветеринария

Жалилов Фазлиддин Содиқовиҷ, фарм.ф.н., доцент, Тошкент фармацевтика институти, Дори воситаларини стандартлантириш ва сифат менежменти кафедраси мудири

21.Кимё фанлари ютуқлари

Рахмонова Доно Қаҳхоровна (Навоий вилояти табиий фанлар методисти)

23. Агропроцессинг ривожланиш йўналишлари

Доцент Сувонов Боймурод Ўралович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

24. Геология-минерология соҳасидаги инновациялар

Phd доцент Қаҳҳоров Ўқтам Абдурахимович (Тошкент ирригация ва қишлоқ хўжалигини механизациялаш мухандислари институти)

25. География

Йўлдошев Лазиз Толибович (Бухоро давлат университети)

Тўпламга киритилган тезислардаги маълумотларнинг хаққонийлиги ва иқтибосларнинг тўғрилигига муаллифлар масъулdir.

© Муаллифлар жамоаси

© Tadqiqot.uz

PageMaker\Верстка\Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

1. Numonova Ziyoda Abdunazarovna	
JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING TURKISTON IJTIMOIY-IQTISODIY VA	
MADANIY HAYOTIDAGI AHAMIYATI.....	8
2. Сагдуллаева Наргиза Сайдовна	
ОҚСАРОЙ БИНОСИННИГ ҚУРИЛИШ СИРИ НИМАДА ?	10
3. Dehqonova Marg‘uba Bozorovna	
QADIMGI YOZUVLAR – O’RTA OSIYO NIGOHIDA.....	12
4. Husainova Sayyora Hayitbayevna	
O’RTA OSIYO SALAVKIYLAR DAVLATI TARKIBIDA	13
5. Mamirov Homidxon, Bo‘ronov Javohir	
AMIR TEMUR DAVLATIDA TAQDIRLASH TIZIMI.....	15
6. Nazarov Elmurod Xo‘jamurod o‘g‘li	
ABU RAYHON BERUNIYNING “HINDISTON” ASARI HAQIDA	
ILMIY QARASHLAR.....	17
7. Sharipova Dilorom Sodiqjonovna	
BERUNIY GLOBUSI	18
8. Turdiyeva Tojiniso Ramozonovna	
TARIXDA – MIS-TOSH VA BRONZA ASRI.....	20
9. Xaydarova Nargiza Mo‘ydinovna	
URUG‘CHILIK JAMOASINING YEMIRILISHI VA UNING SABABLARI.....	22
10. Исаев Йўлдошхон Мусахонович	
УЛУҒБЕК “ЗИЖ”ИНИНГ ИККИ НОДИР ҚЎЛЁЗМА НУСХАСИ	24
11. G‘ofurova Odinaxon E’zozovna	
TARIX FANINI O’RGANISHNING AHAMIYATI HAMDA UNING YOSHLAR	
ONGIDA TUTGAN O’RNI.....	26
12. Parpiyeva Karomatxon Yunusovna, Qodirova Maqsudaxon Karimovna	
INSONIYAT JAMIYATI TAKOMILLASHUVINING ENG MUXIM DAVRLARI.....	28
13. Рахмонов Мухаммад Хабибулло ўғли	
БУНЁДКОР ТЕМУРИЙ МАЛИКАЛАР	30
14. Rahimova Latofatxon Ikromjonovna	
TARIX DARSLARINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK	
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. O’QUVCHILAR	
BILAN INDIVIDUAL SHUG‘ULLANISHNING AHAMIYATI	32
15. To‘rayev Kozimjon Qosimovich	
ABU RAYHON BERUNIY – TARIXIY SIYMO	34
16. Baxriyev Qahramon	
“AVESTO” BEBAHO MEROSIMIZ	36
17. Husanova Ramiza Qahhorovna	
TARIX DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH	38
18. Muqimova Guli Shuxratovna	
TARIX DARSLARININ O’ZLASHTIRISHDA TARIXIY-BADIY	39
ASARLARNING ROLI	39
19. Narzulloyeva Asila Isoqovna	
TARIX FANLARINI O’QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARING	
O’RNI	41
20. Niyazova Mohichehra Noriddinovna	
KONSTITUTSIYA HUQUQIY DAVLATNING HUQUQIY ASOSIDIR.	43
21. Oxunova Manzumaxon Qo‘ziboyevna	
TARIXIMIZNI DUNYOGA TANITISHDA INNOVATSION G‘OYALAR	45
22. Zaripova O‘Imasoy	
HADISSHUNOSLIK ILMINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI.....	46

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

23. Азимова Дилнавоз	
АЖДОДЛАРИМИЗ МЕРОСИДА КАСБИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ	48
24. Ahmadaliyeva Nilufar Rustamovna	
IKKINCHI PTOLEMEY	50
25. Ahroriddinov Husniddin Nuriddin o‘g‘li	
SHARQDAGI IKKINCHI SUQROT	52
26. Axmedov Ilhomjon Tolibjon o‘g‘li	
ABU SAHL ISO IBN YAHYO MASIHIY JURJONIY VA UNING ILMIY QARASHLARI	54
27. Isaqova Go‘zalxon Sobirjonovna	
SHAROF RASHIDOV DAVRIDA O‘ZBEKISTON SANOATINI RIVOJLANISHI.....	56
28. Markabayev Farxod Tuxtamishovich	
SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI	58
29. Nizamiddinova Mashhura Kamolovna	
YUSUF XOS НОЛӢ ВА KAYKOVUSNING PEDAGOGIK QARASHLARI	60
30. Parmonov Sharofiddin Shavkatovich	
ABU RAYHON BERUNIYNING DO‘STI VA USTOZI – ABU MAHMUD ХО‘JANDIY	62
31. Д.О. Хайдаров	
СОВЕТ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОНДАГИ УРБАНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ	64

ТАРИХ САҲИФАЛАРИДАГИ ИЗЛАНИШЛАР

JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING TURKISTON IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY HAYOTIDAGI AHAMIYATI

*Numonova Ziyoda Abdunazarovna
Farg‘ona viloyati Buvayda tumani 47-umumta’lim
maktabining tarix fani o‘qituvchisi
Telefon:+998(93)3748524*

Annotatsiya: ushu maqolada jadidchilik harakatining vujudga kelish sabablari, maorif sohasidagi o‘zgarishlar, jadidchilik harakatining namoyondalari faoliyati haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Maorif, jadid, Turkiston jadidlari, “Padarkush”, “Turkiston muxtoriyati”, “Oyna”, “Behbudiy kutubxonasi”.

Rossiya imperiyasi tomonidan O‘rta Osiyo xonliklarining zabit etilishi ushu hududning tanazzulga yuz tutishiga, jahonning rivojlangan davlatlaridan ko‘p sohalarda orqada qolib ketishiga, milliy qadriyatlarning toptalishiga olib keldi. Maorif sohasida ham imperiya manfaatlardan kelib chiqib, mahalliy aholini savodsizlikda, qoloqlikda tutib turishga qaratilgan siyosat olib borildi.

Turkistonda mustamlakachilikka qarshi milliy-ozodlik harakatlari bilan bir qatorda mahalliy aholining aksariyat qismi o‘zlikni saqlab qolish, milliy madaniyatni asrash va rivojlantirishni bir kun bo‘lsa ham unutmadi O‘rta Osiyoga nisbatan Rossiya imperiyasining harbiy jihatdan ustunligi mahalliy aholining ochiqdan ochiq kurash olib borishiga imkon bermadi .Shuning uchun ham Vatan, millat, xalq qayg‘usini tushungan kishilar, ayniqsa, ziyorolar xalqni ozodlikka eltuvchi yo‘l bu –xalqni ma ’rifatli qilish deb bildi. Ular xalqni ma ’rifatli qilmasdan turib mustaqillikni qo‘lga kiritib bo‘lmaydi, deb hisoblaganlar .Ziyorolar xalq orasida ilg‘or g‘oyalarni tarqatishda maorif tizimini asosiy vosita deb bildilar .O‘lka milliy ziyorilarning jamiyatni yangilashga va isloh qilishga qaratilgan harakati jadidchilik nomi bilan maydonga chiqdi. Har bir jamiyatdagi o‘zgarishlar o‘z davrining tarixiy sharoitidan kelib chiqib namoyon bo‘ladi. Bu o‘zgarishlarda tarixiy shaxslar, ayniqsa, ziyorilarning o‘rnini katta bo‘lib, ularning har biri o‘ziga xos ilg‘or g‘oyalarni ilgari suradi.

Qrim-tatar ma’rifatparvari bo‘lgan Ismoil G‘aspirali [1851-1914] butun turkiy xalqlar o‘rtasida yoyilgan jadidchilik harakatining asoschisi hisoblanadi.

O‘zi egallagan bilimlar asosida SHarq va G‘arb dunyosini taqqoslab, turkiy xalqlarning taraqqiyotga erishish yo‘llarini izlaydi. Ismoil G‘aspirali 1884-yilda Qrimdagi Boqchasaroyda birinchi jadid maktabiga asos soldi.

O‘rta Osiyo jadidlari ma’rifatparvarlik yo‘lida qrim tajribalarini o‘rganish bilan birga boshqa mamlakatlardagi taraqiyatparvarlarning ilg‘or g‘oyalardan foydalandilar. Turkistonda ma’rifatparlik harakatining yoyilishi bu davrdagi mustamlakachilik hukumat va uning amaldorlari hamda mahalliy mutaassib va johil ruhoniylarning qarshiligiga uchradi. Shunga qaramay, jadidlар matbuot, noshirlik va teatr sohalarida faoliyatlarini davom ettirdilar. 1898-yilda Qo‘qon shahrida Salohiddin domla ikkinchi jadid maktabini ochdi. 1899-yilda Andijonda Shamsiddin domla va Toshkentda Mannon qori jadid maktabini ochib, ko‘plab o‘quvchilarning yangi usulda ta’lim olishlariga erishdilar. O‘rta Osiyoda taraqiyatparvarlar rivojlangan jamiyat yaratishdek o‘z g‘oyalarni amalga oshirishda mutaasiblik loqaydlik qoloqlikka qarshi kurash olib borishga alohida ahamiyat bergenlar. Ular bu vazifalarini amalga oshirishda quyidagi yo‘nalishlarni ustivor deb bilganlar:o‘lkada yangi usul maktablari tarmog‘ini kengaytirish, qobiliyatli yoshlarni chet elga o‘qishga yuborish, turli ma’rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish, gazeta va jurnallar chop etish, xalqning ijtimoiy-siyosiy va madaniy ongini yuksaltirish yo‘li bilan Turkistonda milliy demokratik davlat qurish edi.

Jadidlар maktablarda yoshlarni bilimli va marifatli qilib tarbiyalab, ular orqali Turkistonda mustaqil davlat barpo etish uchun milliy davlatchilik g‘oyalarni ilgari surganlar. Bular Samarqandda

Mahmudxo'ja Behudiy, Abduqodir Shakuriy, Saidahmad Siddiqiy-Ajziy, Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'jayev, Buxoroda Abdurauf Fitrat, Sadriddin Ayniy, Fayzulla Xo'jayev, Farg'onha vodiysida Hamza Hakimzoda Niyoziy, Obidjon Maximudov, Abdulhamid Cho'lpon, Is'hoqxon Ibrat, Xivada Bobooxun Salimov, Polvonniyoz hoji Yusupov va boshqalar edi. Ular vatanparvar, marifatparvar, Turkiston o'lkasidagi jadidchilik harakatining asoschilari va rahnamolari hisoblanadi. Turkiston jadidlari birlashtirishadi "O'rta Osiyo jadidlarining otasi" deb tan olingen Mahmudxo'ja Behudiy [1875-1919]ning xizmati katta bo'ldi. U 1875-yilning 19-yanvarida Samarqand yaqinidagi Baxshitepa qishlog'da tug'ilgan. Dastlab Samarqand, so'ngra Buxoro madrasalarida tahsil olib, imom-xatib, qozi, keyin mustiy darajasiga ko'tarildi. Behudiy O'rta Osiyo jadidchilik harakatining asoschisi va yo'lboschisi edi. Behudiyning tashabbusi bilan o'z otasi sharafiga "Behudiya kutubxonasi" tashkil qilingan.

Millat uchun oyna kerak, toki undan o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsin. Mana shu ehtiyoj va zarurat Behudiyni teatr va matbuotga boshladi. "Pardakush" dramasi shu tarzda maydonga keldi. Biroq, uning dunyo ko'rishi oson kechmadi. "Pardakush" dramasi 1913-yildagina bosilib chiqdi. 1913-yildan Behudiy matbuot ishlari bilan shug'ullandi. Behudiy shu-yilning 30-avgustidan "Oyna" jurnalini chiqara boshlaydi. Bugun Behudiy kabilar muqaddas tutgan yurt ozod va mustaqil bo'ldi. Ular jon fido etgan istiqlol avlodlariga nasib etdi. Millat va Vatan mustaqilligi yo'lida fido bo'lganlar esa shu Millat va Vatan umri qadar boqiydirlar. Bu zotlarni bir so'z bilan istiqlol fidoiylari deb atash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, barkamol avlodning shakllanishida, umuman butun bir xalq tarbiyasida tarixdan foydalanmaslik – jamiyatning ma'naviy hayotiga, mustaqil Vatan kishilari va birinchi navbatda yoshlar tarbiyasiga katta ziyon yetishi shubhasiz. Tarixni xalqning muqaddas daftari deydilar. Uni hech bir kuch o'zgartira olmaydi. Shu o'rinda Abdulla Avloniyni quyidagi fikrlarini misol qilib keltirmoqchiman "Tarbiya biz uchun yo hayot- yo mamot, yo najot –yo halokat, yo saodat-yo falokat masalasidir".

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Qosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U., Rizayev Sh., Ahmedov S. "Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti" Toshkent 2004
2. Yo'ldoshev I. "O'zbekistonning XX asrdagi davlat siyosat arboblari" Toshkent 2006

ОҚСАРОЙ БИНОСИННИНГ ҚУРИЛИШ СИРИ НИМАДА ?

Сагдуллаева Наргиза Сайдовна
Қарши шаҳар 14-умум таълим мактаби директори
Телефон: +99891-965-27-27
samsung12345678snbs@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада буюк соҳибқирон Амир Темур бобомиз ҳукмронлиги даврида мамлакатда қурилиш ва ободонлаштириш ишларига бўлган алоҳида эътибор, жумладан дунёга машҳур бўлган Қашқадарё вилояти Шаҳрисабз шаҳрида жойлашган “Оқсарой” меъморий мажмуасининг қурилишига оид тарихий воқеалар, мазкур иншоатнинг ўзига хос меъморий услублари ҳақида сўз юритилади.

Калит сўзлар: Ҳаракатлар стратегияси, инвестиция, Оқсарой, ёдгорлик, обида, меъмор.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясидамоддий маданий мерос объектларидан унумли фойдаланиш, юртимиз туризм салоҳиятини оширишда тарихий обидаларнинг ўзига хос тутган ўрни, улардан оқилона фойдаланиш тизимини яратиш борасида аниқ кўрсатмалар берилган.

“Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш иили” Давлат дастурини амалга ошириш, моддий маданий мерос объектларидан оқилона фойдаланиш тизимини яратиш мақсадида Ўзбекистон Республикаси ВМнинг 2019 йил 18 октябрдаги “Моддий маданий мерос объектларидан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлашҳақидаги №881-сонли қарори ҳам бу борадаги ишларни янада жадаллаштириш учун кенг имкониятлар яратди.

Бугунги кунга қадар Қашқадарё вилоятида 1 400 дан зиёд моддий маданий мерос объектлари рўйхатга олинган бўлиб, уларни келгуси авлодларга етказиш, аждодларимизнинг бой маънавий меросларини дунёга тараннум этиш борасида бир қатор тадбирлар амалга оширилмоқда. Вилоятдаги мавжуд тарихий обидаларнинг аксарияти соҳибқирон бобомиз Амир Темур ва темурийлар даври билан бевосита боғлиқ.

Буюк соҳибқирон Амир Темур бобомиз ҳар бир зафарли юришлари ёки ғалабалари шарафига кўркам бир иморат бунёд эттирганликлари тарихдан барчамизга маълум.

Мана шундай кўркам ва бунёд этилганлигига роппа-роса 615 йилдан ортиқ вақт бўйланлигига қарамасдан бугунги кунда ҳам ўзининг улуғворлиги, маҳобати ва жозибадорлигини йўқотмаган, ўз даврининг тенгсиз меъморчилик санъати обидаларидан бири бу Шаҳрисабз шаҳрида жойлашган Оқсарой мажмуаси ҳисобланади. Хўш, орадан VI аср вақт ўтган бўлсада бу иншоатнинг маълум ва машҳурлиги, жилвакорлиги, қолаверса кундан-кунга нафақат мамлакатимиз балки, чет давлатлари меъморчилик санъати ихлосмандларини ўзига жалб этиш сири нимада?

Оқсарой биноси XIV-XV асрларга оид ёдгорликлар орасида энг ирик ва нодир обидалардан бири ҳисобланади. Мазкур сарой иншоати Амир Темур бобомиз ва темурийлар даврида ҳам, бугунги кунда ҳам қадимий ва навқирон Кеш-Шаҳрисабзга ташриф буюрувчиларнинг дикқат – эътиборини тортиб келган.

Бинонинг бунёд этилиши Амир Темур бобомизнинг 1379 йилда Хоразамга тўртинчи юриш қилган вақтга тўғри келади. Бу тўғрисида тарихий асарларда қўйидаги маълумотларни учратиш мумкин.

Абдураззоқ Самарқандийнинг ёзишича, “Темур ишга яроқли барча одамларни Хоразмдан Мовароуннахрга кўчириб Кеш шахрига жойлаштириш ҳақида фармон берди”. Амир Темур давлати ва унинг тарихини холисона ва ҳаққоний ёритишда энг ишончли манбаалардан яна бери Шарафуддин Али Яздийнинг “Зафарнома” асари ҳисобланади. Асарда муаллиф мазкур воқеани қўйидагича баён этади: “Кўчирилганлар (яъни Хоразмдан ўша вақтда) машҳур олимлар, муллалар, Қуръон билимдонлари ва турли касбдаги ҳунармандлар эди. Булар орасида қурувчи мутахассислар ҳам бор эди, улар Темурнинг буйруғи билан Кешда янги сарой бунёд этишда кўпчиликни ташкил этдилар”.

Оқсарой мажмуасининг қурилиш тарихига назар соладиган бўлсак, у 1380-1404 йиллар яъни оз эмас, кўп эмас 25 йилга яқин вақт давомида ўша даврнинг энг машҳур, кўли гул ва ўз касбининг моҳир усталари томонидан бунёд этилган. Бундан ташқари Оқсарой биносининг қурилиши ҳақида ўша даврларда яратилган бир қатор афсоналар ҳам мавжуд. Уларнинг бирида айтилишича, Амир Темур бобомиз ота ватани ҳисобланмиш Шаҳрисабзда

улкан иморат барпо этишни режалаштиргач, бош меъморни чақириб унга келажакда қурилиши лозим бўлган сарой тўғрисидаги фикрларини баён этади. Шунда бош меъмор ўзини давлат хазинасига олиб боришларини сўрайди ва Соҳибқироннинг кўз олдида хазинадаги катта микдордаги олтин тангаларни лой билан қоришириб ғишият ясади. Бу ғишиларни бўлажак бинонинг пойдевори учун ишлатилишини айтади. Шундан сўнг, бу воқеаларни бамайлихотир кузатиб ўтирган Амир Темур бобомизни кўрган бош меъмор бино пойдеворига қўйилган олтин аралашмали ғишиларни синдириб олиб хазиначига қайтаради. Нима учун бундай қилдинг, деган саволга бош меъмор, Амир Темур бобомизнинг улкан ва гўзал ўз даврининг tengsiz иморат барпо этиш истаги қанчалар кучли эканлигини кўриш ва бундай кўркем иморат барпо этишда жуда катта харажатлар талаб этса ҳам Соҳибқирон бобомиз бу харажатларга рози эканлигига ишонч ҳосил қилиш, шундан кейингина қурилиш ишларни бошлиши мумкинлигини айтган экан.

Хўш, бугун сизу-биз билган дунёга донги кетган Оқсарой биноси даст аввал қурилганда қандай кўринишга эга бўлган? Ўздаврида умумий баландлиги 70 метрга яқин бўлган Оқсарой биносининг бугунги кундаги сақланиб қолган қисми 38 мертни ташкил этади. Оқсарой биноси дастлаб қандай кўринишга эга бўлган, деган саволга жавоб излар эканмиз ўша даврда Амир Темур бобомизнинг салтанатида Испан элчиси лавозимида бўлган Руи Гонсалес де Клавихонинг “Самарқандга Амир Темур саройига саёҳаткундалиги”дан қизиқарли маълумотларни билиб олишимиз мумкин. Унинг кундалигига Оқсарой қуидагича баён этилган. “Эртасига, жума куни (1404 йил, 29 август) элчиларни подшонинг буйруғи билан бунёд этилган катта саройга олиб бордилар. Айтишларича, бу ерда йигирма йилдан буён ҳар куни ишлашар экан. Ҳатто ҳозир ҳам кўп усталар ишлаб турибди. Саройнинг кириш йўли жуда узун ва дарвозаси ҳам жуда баланд. Кириш жойида, ўнг ва чап томонда кошинлар ва турли нақшлар билан безатилган ғишитин арклар қад кўтарган. Арклар тагида эшиксиз кичик хоналар бўлиб уларнинг сатҳи кошинлар билан қопланган. Бу коплама шунинг учун қилинганки, подшо саройга келган пайтда одамлар бу ерда ўтирадилар. Катта дарвозалардан сўнг яна бошқа дарвоза бор. Ундан кейин эса оқ тошлар ётқизилган ҳовли ва бой безатилган тимлар бор. Ҳовли ўртасида катта ҳовуз бўлиб, ҳовлининг эни уч юз қадам. Ҳовли орқали саройнинг энг катта биносига ўтилади. Бу бинога киришда ҳам жуда катта ва баланд эшик бўлиб, у олтин, ложувар ва кошинлар билан безатилиб, устига тилла суви югуртирилган. Бу ердан элчиларни юқори қаватларга олиб чиқдилар. Бу ерда хоналар шунчалик кўпки, уларни бирданига тасвирлашнинг иложи йўқ. Бу ердаги безаш ишларининг барчаси олтин, ложувард ва қимматбаҳо тошлардан қилинганки, бунга ҳатто Парижнинг моҳир усталари ҳам қойил қолиши мумкин”, - деб ниҳоятда ҳайратланиб тарифлаган.

Асрлар ўтсада ўзининг салобати ва кўркини йўқотмаган бу иншоат соҳибқирон салтанитининг буюклигини бугун ҳам дунёга кўз-кўз этиб турибди.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг тарихимизга бўлган алоҳида эътибор боис, бугунги кунда дунёning кўплаб мамлакатларидан ташриф буюраётган меҳмонлар аждодларимизнинг бой меъморий имкониятларига ҳам қойил қолишишмоқда. Бунинг якка-ю, ягона сабаби ота-боболаримизнинг ўз юртига бўлган бекиёс меҳри ва унинг ободлиги учун астойдил қилган ҳаракатларининг меваси деб айтиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси //http://strategy.regulation.gov.uz/uz/document/2.
2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш- юрт фаровонлиги ва халқ фаровонлигининг гарови.- Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2017 й.
3. Садгуаллаев А.С. Қадимги Кеш-Шаҳрисабз тарихидан лавҳалар.- Тошкент: “Шарқ” нашриёти, 1998 й.
4. Руи Гонсалес де Клавихо. Самарқандга Амир Темур саройига саёҳаткундалиги. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2010 й.
5. Руи Гонсалес де Клавихо. Амир Темур европа элчилари нигоҳида. – Тошкент: “Faafur Fulom” номидаги нашриёт, 2007 й.
6. Руи Гонсалес де Клавихо. Буюк Амир Темур тарихи (1403-1406). – Тошкент: “Faafur Fulom” номидаги нашриёт, 2007 й.
7. Султония архиепископи Иоанн. Амир Темур ва унинг саройи ҳақида хотиралар. – Тошкент: “Faafur Fulom” номидаги нашриёт, 2007 й.

QADIMGI YOZUVLAR – O'RTA OSIYO NIGOHIDA

*Dehqonova Marg'uba Bozorovna
Farg'onan viloyati Buvayda tumani 17-umumiy
o'rta ta'lif maktabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998(99) 522 40 29*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O'rta Osiyodagi qadimgi yozuvlar haqida so'z boradi ya'ni unda – O'rta Osiyo xalqlarining yozuvi tarixi, xilma-xil lahjalar, miloddan avvalgi birinchi ming yillik o'rtalaridagi vaziyat, arxeolog S.P.Tolstov va O.N.Smirnova larning ilmiy qarashlari va boshqa ilmiy ma'lumotlar haqida qisqacha yondashishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Xorazm, Baxtar, Oromiy, Yunon, Parfiyon, Run, Uyg'ur, Braxma, Qharoshhi, "Avesto", "Geray Jabg'u", "Kadfuz jabg'u", Tabariy.

O'rta Osiyo xalqlari dunyodagi boy tarixga ega bo'lgan xalqlardan ekanligi bizga tarixdan ma'lum. Bu o'lkada qadim-qadimdan yashab kelgan xorazmiylar, baqtriyaliklar, sug'diyonaliklar, parfiyonlar, davanliklar, qang'lilar, kushonlar va boshqalar o'z paydo bo'lish, rivojlanish va taraqqiy qilish tarixlariga monand o'z madaniyatları va yozuvlariga ham ega bo'lganlar. Hozirgacha bizga ma'lum bo'lgan manbalarda O'rta Osiyo xalqlarining yozuv tarixi yoshini taxminan 2300 – 2500-yillar atrofida deb hisoblaydilar. Xorazm, baxtar va sug'dda eron tillari bir necha lahjalardan iborat bo'lgani kabi, turkiy tillar ham xilma-xil lahjalarni o'z ichiga olgan. Uzoq yillar o'tishi bilan eron tillari zaminida fors-tojik tili, turkiy tillar lahjalarni zaminida turkiy xalqlar tillari paydo bo'lgan. Qadim-qadimdan bu hududda yonma-yon, yelkama-yelka yashab kelgan, doimo iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan aloqador va bog'lanib ketgan eron va turk tillarida so'zlashuvchi xalqlar so'zlashuv tili jihatdan ham bir-birlariga kuchli ta'sir o'tkazganlar. Buni nafaqat og'zaki so'zlashuv tilida, balki yozma madaniyatda ham ko'rish mumkin¹. Miloddan avvalgi birinchi mingyillik o'rtalarida Eron, O'rta Osiyo va boshqa o'lkalarda oromiy yozuvi keng tarqalgan. O'rta Osivoni va boshqa o'lkalarda oromiy yozuvi keng tarqalgan. O'rta Osivoni makedoniyalik Aleksandr bosib olgach, bu yerga yunon yozuvi kirib keldi. Xullas, bu davrda ahamoniylarning oromiy yozuvi asosida parfiyon, sug'd, baxtar va xorazm yozuvlari paydo bo'lgan. Keyinchalik run (O'rxun-Enasoy), uyg'ur kabi bir qator yozuvlar vujudga kelgan. Tarixiy yozma manbalarning guvohlik berishicha, Kushon davlati davrida hind xalqlari bilan o'zaro aloqadorlik negizida braxma va qharoshhi deb atalgan hind alifbolari ham ishlataligan. Xorazm yozuvi oromiy yozuvining qadimiyligi an'analarni o'zida saqlab qolgan edi. Buni rus olimi S.P.Tolstov o'z hamkasblari bilan Xorazmdagi Qo'yqirilgan qal'asida arxeologiyaga oid tadqiqotlar uyuştirib topgan ashyolar asosida isbotladi. Bu yerdan u xorazm yozuvi namunalarini topdi. Bu yozuvlar qadimgi xorazm tangalari, muhrlari, hujatlari, san'at asarlari, uy-ro'zg'or buyumlarida aks etgan edi.

Massagetlar va saklar orasida tarqoq holda yashagan sug'dlarning yozuvi bitilgan ba'zi manbalar bizgacha kelgan. Jumladan, Sug'diyonada topilgan miloddan avvalgi II asrga mansub sug'd tangalariga zarb urilgan "Geray Jabg'u", "Kadfuz jabg'u" so'zlariga qarab arxeolog olma O.N.Smirnova sug'dlar turk tilida so'zlashganlar, degan xulosaga keladi. Sug'd hokimlari va lashkarboshilarining ko'pchiligi turk bo'lganligini mashhur tarixchi Tabariy ham ta'kidlab o'tadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yuqoridagi dalil-asoslar O'rta Osiyo hududidagi xalqlar qadimgi yozma madaniyatga ega bo'lganligini isbot qiladi. Bu g'oyatda muhim ahamiyatga molik masaladir. Chunki qadimgi ajdodlarimiz o'z rivojlangan davlatchiligi, yuksak rivoj topgan madaniyati va yozuviga ega bo'lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 1-kitob. –T.: Sharq. 2010. – 512 b.
2. <https://hozir.org/n-raimnazarova.html?page=3>
3. <https://fayllar.org/alishyer-navoiy-nomidagi-samarqand-davlat-universityeti.html?page=13>

¹ Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 1-kitob. –T.: Sharq. 2010. –B. 105.

O'RTA OSIYO SALAVKIYLAR DAVLATI TARKIBIDA

*Husainova Sayyora Hayitbayevna
Farg'ona viloyati Farg'ona tumani 40-umumiy
o'rta ta'lif makkabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998(99) 322 36 70*

Annotatsiya: Ushbu maqolada – Makedoniyalik Aleksandrning vafotidan keyingi jarayonlar, uning saltanati 3 mustaqil davlatga bo'linib ketganligi, Salavka I ning tanho hukmronligi va keyingi faoliyati va uning o'gli Antioxning davri haqida ilmiy ma'lumot berishga qisqacha harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Roksana, Perdik, Antipatr, Murg'ob, Margiyona, "Varvarlar", Ips, Ptolemy, Salavka, Bobil, Nikonor, girkhan, Antigon, Aktiox I, Spitamen, Apama, "Yaksart" "Tosh minora", Beruniy, Strabon, Murg'ob, Baqtriya.

Makedoniyalik Aleksandr vafotidan so'ng taxt vorisligiga davogar shaxs yo'q edi. Aleksandr vafotidan so'ng to'rt oy o'tgach Roksana o'g'il ko'radi. Unga Aleksandr deb ism qo'yashadi. Kichik Aleksandr Sharqiy viloyatlar hukmdori etib tayinlanadi. Hukmdor hali yosh bo'lganligi uchun bu viloyatlarga rahbarlik qilish qo'mondonlardan Perdikka va Antipatr zimmasiga yuklanadi. Ammo toj-taxt uchun olib borilgan kurash yosh go'dakni ham omon qoldirmaydi. Taxt uchun kurashda Aleksandr lashkarboshilarining birontasi ham yorqin g'alabaga erisha olmaydi. Buning ustiga Aleksandr vafotidan xabar topgan xalqlar ozodlik kurashiga otlanadilar. Tarixiy manbalarga qaraganda Murg'ob vodiysida barpo etilgan Margiyona – Aleksandriya shahrini "varvarlar" vayron etadilar. Miloddan avvalgi 301-yilda Frigianing Ips deb atalgan joyida yuz bergen qonli janglar oqibatida Aleksandr saltanati uch mustaqil davlatga: Makedoniya, Misr, Suriyaga bo'linib ketadi. Misr – Ptolemy avlodlariga va Suriyadan to O'rta Osiyo – Hindis-tongacha Salavkaga tegadi. Salavka 312-yildayoq Bobilda o'z hukmronligini mustahkamlagan edi¹. Shundan so'ng Salavka Sharqiy satrapliklarni ham egallaydi. Bu masalada Salavka bilan Nikonor o'rtaida kurash kuchayadi. Nikonor birinchi jangdayoq mag'lubiyatga uchraydi. Salavka miloddan avvalgi 311–302-yillarda boshqa satraplar bilan ham jang olib boradi va Sharqda o'z hukmronligini mustahkamlaydi. Ana shu tariqa Salavka I parfiyanlar, baqtriyalik sug'diyalar, girkhanlar ustidan o'zining tanho hukmronligini o'rnatadi.

302-yildagi Suriya, Kichik Osiyo va Mesopotamiya viloyatlari uchun Salavka bilan Antigon o'rtaisdagi jang bir yilga cho'ziladi, bu jang Salavkaning yorqin g'alabasi bilan yakunlanadi. Ana shu tariqa Aleksandr saltanatining katta qismi Salavka qo'li ostida birlashadi. U mustaqil siyosat olib bordi, satrapliklarni maydalab yubordi, ularning sonini 72 taga yetkazdi. Salavkaning maqsadi satrapliklarning qudratini pasaytirish va ular ustidan hukmronlikni kuchaytirishdan iborat edi. Ammo Salavka I ning o'g'li Aktiox I davrida satrapliklar yana yiriklashtirildi.

293-yilda Salavka o'z poytaxtini Bobildan Suriya – Antioxiyaga ko'chiradi. Satraplar qo'lida katta hokimiyat bo'lgan, ammo ularda oliy harbiy hokimiyat yo'q edi. Oliy harbiy hokimiyat markaziy hukmdor podshoh ixtiyorida bo'lgan. Bu markaziy hokimiyatning ustunligini ta'minlash uchun zarur edi. Ammo bu boshqaruv usuli sharqiy viloyatlarda keyinchalik buzilgan bo'lsa-da, g'arbiy viloyatlarda saqlangan edi. Salavka 293-yilda sharqiy viloyatlarning ishini o'z o'g'li Antioxga topshiradi va uni hukmdor qilib tayinlaydi. Bu viloyatlar Salavka davlati iqtisodiyotida katta o'rinni tutar edi. Antiox Spitamenning qizi Apamadan tug'ilgandi. Salavkaning to'ng'ich o'g'li ham bo'lgan. Yunon muarixlari Salavka I va Antioxlar O'rta Osiyoga juda katta e'tibor bergenliklarini yozadilar. Ular davrida 75 shahar qurilganligi manbalarda qayd etiladi. Bu shaharlar Salavkiya, Antioxiya va boshqa nomlar bilan atalgan. Tarixchilar bunday shaharlardan biri eng uzoqlikda joylashgan "Yaksart" (Sirdaryo) ortidagi Antioxiya deb hisoblaydilar. Bu shaharni Xitoy manbalarida O'zgan shahri bo'lsa kerak deb taxmin qiladilar. Salavka xalqaro tijorat ishlarini rivojlantirish masalasiga ham katta e'tibor beradi. Ana shu maqsadda u Kaspiy bilan qora dengizni bog'lab Amudaryo orqali "Tosh minora"ga yo'l ochishga qaror qiladi. (Beruniy fikricha "Tosh minora" yoki "Tosh shahar" bu Toshkentdir.)

Strabon bergen ma'lumotlarga qaraganda Antiox Marg'iyonada o'z nomiga qurdirgan sha-

¹ Shamsutdinov R., Mo'minov H. O'zbekiston tarixi. –T.: Sharq, 2013. –B. 60.

har – Antioxiyani ko‘chmanchilarning tinimsiz hujumidan himoya qilish maqsadida Murg‘ob vohasi atrofini 250 km devor bilan o‘rab olgan edi. Ammo ko‘chmanchilarning hujumlari bu bilan to‘xtamagan. Ular u yoki bu shahar devorlari ostida yoki ekinzor dalalar hamda voha bog‘larida kutilmaganda paydo bo‘lar va yana tezda ko‘zdan g‘oyib bo‘lar edilar. Ana shunday og‘ir bir vaziyatda Salavka I Hindistonga qarshi urush boshlaydi. Bu urush uning mag‘lubiyati bilan yakunlanadi. Natijada salavkiylarning O‘rta Osiyodagi obro‘siga putur yetadi, ularga qarshi qo‘zg‘olonlar boshlanadi. Salavkiylar og‘ir ahvolga tushib qoladilar. Antiox mahalliy aslzodalarga bir qadar yon bosib, og‘ir vaziyatning oldini oladi. U Baqtriyada sharqiy viloyatlar uchun davlatning o‘z pullarini zARB etishga kirishadi. Antiox nomi bilan Baqtriyada pul zARB etilishi uning mustahkam davlat siyosatini olib borayotganligini ko‘rsatar edi. Miloddan avvalgi 280-yilda Salavka I vafot etadi. Salavkiylar davlatiga Antiox I bosh bo‘ladi. Ana shu davrdan boshlab sharqiy viloyatlar Antiox I faoliyatidan chetda qoladi. Chunki g‘arbiy viloyatlardagi harbiy vaziyat uning qo‘shin bilan birga bo‘lishini taqozo etar edi. Ayni paytda g‘arbiy viloyatlarda ham vaziyat ko‘ngildagidek emas edi.

Xullas, Salavka I vafotidan so‘ng davlatning zaminiga putur ketadi. Sharqiy viloyatlar oltin, fil lazuritlar bilan doimo jarima to‘lab tursalar-da, ularning mustaqillikka intilayotganliklari sezilib turardi. Bu jarayon, xususan, miloddan avvalgi III asr o‘rtalariga kelganda ko‘zga yaqqol tashlana boshladi. Bu davrda Baqtriya va Sug‘diyonada aholi dehqonchilik bilan shug‘ullanardi. Shaharlarning o‘sishi, hunarmandchilik va suv xo‘jaligining taraqqiyotiga ta’sir etgan. O‘rta Osiyoning salavkiylar davlati tarkibida bo‘lishi so‘zsiz suratda Ellin madaniyati ta’sirining o‘lka xalqlari orasida tarqalishiga sabab bo‘lgan omildir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 1-kitob. –T.: Sharq. 2010. – 512 b.
2. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Salavkiylar>

AMIR TEMUR DAVLATIDA TAQDIRLASH TIZIMI

*Mamirov Homidxon
Samarqand viloyati Payariq tumani
XTBga qarashli 91-umumiy o'rta ta'lim
maktabi tarix fani o'qituvchisi
Tel: +998(93)2249403
mamirovhomidxon@gmail.com
Bo'ronov Javohir
O'zMU Tarix fakulteti 2-bosqich magistranti
Tel: +998(94)9160095
j.boronov@inbox.ru*

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek davlatchiligining ajralmas qismi bo'lgan Amir Temur davrining mukofot tizimi tarixiga bag'ishlangan. Unda manbalar asosida jangchilar, mansabdor shaxslar, diniy arboblar va xorijiy elchilarni rag'batlantirish uchun yaratilgan mukofot tizimi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Temur tuzuklari, fahriy libos, unvon, mukofot, sovg'alar

Bilamizki, Amir Temur davlat boshqaruvida o'n ikki toifa vakillariga suyanib ish olib borgan. Xususan, sipoh va raiyat beshinchini toifaga mansub bo'lib, askarlikdan bahodirlilikka ko'tarilganlar kamar, faxrli o'tog'a – bosh kiyimga taqiluvchi qimmatbaho toshli, belgili pat va tarkash – o'qdon bilan siylangan. Shuningdek, qilichbozlikda o'zini ko'rsatgan bahodirlar avval o'nboshi, so'ngra yuzboshi, mingboshi martabasigacha ko'tarilishgan. Jang davomida jasorat ko'rsatib, dushman favj (bo'linma)larini tor-mor etgan o'nboshi, yuzboshi, mingboshilarga belgilangan tortiqlar ham ancha qimmatli edi. Bunda o'nboshi shahar hokimi, yuzboshi viloyat hokimi, mingboshilar amirlik martabasi va bir necha mamlakatlar noibi qilib siylanganlar. Biror yurtni fath etgan yoki lashkarini yenggan amirlar avval xitob, tug', nog'ora olishib, so'ngra bahodir maqomida saltanat kengashi majlisiga kiritilgan va chegara viloyati noibligiga tayinlanishgan. Agar amir raqibning bir mamlakatini egallasa, unga o'sha hudud uch yil muddatga berilar edi. [1,65-82].

"Temur tuzuklari" asarida mukofotlanganlar haqida ham yozilgan: "Tobon bahodir To'xtamishxon bilan bo'lgan urushda ot solib, g'anim bayroqdoriga yetib oldi va dushman bayrog'ini yerga tushirdi. Men uni in'omdan holi qoldirish insofdan emas deb bilib, Tobon bahodirga amirlik darajasini berdim. So'ngra unga izzat-ikrom ko'rsatib, bayroq taqdim etdim... Yuzboshi Barlos bahodir To'xtamishxon bilan bo'lgan urushda yov lashkari bilan yuzma-yuz to'qnashib, dushman qo'shinini sindirdi. Uni Hisori Shodmon mamlakatiga hokim etib tayinladim... Muhammad Ozod Katur jangidan bir oz burun Burxon o'g'lon lashkarini mag'lubiyatga uchratgan siyohpo'sh jamoasini yengib, ularni sindirdi. Muhammad Ozodni Qunduz va Ko'lob mamlakatlariga voliy qilib tayinladim" [1,82].

Davlatchiligmizda uzoq tarixli qimmatbaho kiyimlar tortiq etish odatini Amir Temur yanada rivojlantirdi. 1395-yilda Toxtamishxon ustidan g'alaba qozonilgach, jangda jasorat ko'rsatgan barchaga inoyatlar qilinadi. Jasorat ko'rsatgan shahzoda, bek, bahodirlar yahshi siylanib, zarbof to'n va qimmatli kamar, oltin egar beriladi. Har biriga yuz ming oltin kepakiy tanga in'om etiladi. Ba'zilarga viloyat va tumanlar boshqaruvi berilgan [2,177]. Ibn Xaldunning yozishicha, Damashq zabit etilgach, qozilar va shahar a'yonlari Sohibqiron oldiga kirishadi. U amiri Shohmalikka ularni vazifalarini belgilab, xil'at (to'n) kiydirishini buyurgan. Ibn Xaldun o'zi keltirgan sovg'alariga hukmdorning munosabatini shunday ta'riflaydi: "Mus'hafi sharifni ochgan edim, Temur ko'rishi bilanoq, uni tanib, o'rinishdan turdi va qo'liga olib boshiga tekkizdi. Undan keyin joynamozni uzatdim, u qabul qilib oldi. Temur shirinliklarni majlisda o'tirganlarning hammasiga tarqatadi" [3,42-45].

Amir Temur davlatida tanho mukofoti sifatida faqat yer-suv emas, xazinadan maxsus maosh ham berilgan. Uning miqdori yorliqda belgilangan. Mingboshilarga viloyat ichidan, amirlarga esa sarhaddagi viloyatlar yerlaridan tiyul berilgan. Bunda mulkdan faqat soliqlar yig'ib olish huquqi berilar edi. Tiyul sohibini nazorat qilish uchun, har bir viloyatga ikki vazir tayinlanib, ular hisob-kitob ishlarini olib borishgan. Devonbegi boshchiligidagi yetti vazirlik ichida, harbiy vazir tanho ishlarini boshqarishni amalga oshirgan [1,71-85].

Suyurg'ol tizimi bu davrda yanada keng yoyildi. Sohibqiron oila a'zolari, ishonchli amirlariga viloyatlar, mamlakatlarni suyurg'ol qilib beradi. Ular "darbasta suyurg'ol" deb atalgan [4, 172].

Amir Temur ham dastlab, 1358-yilda barloslar merosiy yerlari – Shahrisabz tumanini, Tug'luq Temurxonidan suyurg‘ol qilib oladi. Amir Temur 1371-yil Konigilda qurultoy chaqirganda, davlat masalalari muhokama qilinib, har bir amir, sarkardani jirg‘adagi o‘tni, martabasiga monand suyurg‘ol va ukulka, ya’ni harbiylarga tortiq etiluvchi mablag‘lar bergenlar [5, 113]. Jelduy deb nomlanuvchi tuhfaga suyulg‘ol yer berilgan. Hukmdorning ixtiyorida poytaxt Samarqand aholisini tarxonlik deb e‘lon qilish huquqi bor edi. Bunda xalq yirik bayramlar va sulola to‘ylari chog‘ida soliqlardan ozod etilardi [6, 180]. Bu davrda mo‘g‘ullardan meros qolgan tarxon (mo‘g‘ulcha – temirchi, ozod kishi) unvoni berilgan kishilar soliqlardan ozod etilib, to‘qqiz marta jinoyatlari kechilgan va hukmdor huzuriga kirish imtiyoziga ega bo‘lganlar [7,210].

Amir Temur diplomatiyasida doim elchilarga keltirgan peshkash, sovg‘alariga javoban turli tortiqlari bergen. Misol uchun, turk sultonı Bozayid mag‘lub etilgach, uning o‘g‘li Musulmon Chalabiyni elchisi Shayh Ramazonga Sohibqiron ol tamg‘ali nishon, zarbof to‘n, oltin kamar, egar-yugani tillali ot, qimmatbaho toshli toj berib yuboradi [2,268]. Sohibqiron 1393-yil oktabrda Bag‘dodda turganlarida, bag‘oyat qimmatbaho sovg‘alar va maktublar bilan, shayh Sovaiy boshchiligidagi maxsus elchilarni Misr sultonı Barquq huzuriga jo‘natadi [8,115]. Amir Temur 1404-yilda “yetti yillik yurish” dan Samarqandga qaytgach, katta to‘y berib, amirlar va bahodirlarni sovg‘alar bilan siylaydi. Har birining mansabi va hurmatiga qarab suyurg‘ol va juldu bilan taqdirlashni buyuradi. To‘y so‘ngida katta ukulka tarqatishni ulus tavochilariga topshirib, barcha qo‘sish boshlqlari, saroy ayonlarini to‘n va sovg‘alar bilan taqdirlab xursand qiladi [9, 393-395]. Shuningdek, mukofotlashda avvalo sulola vakillariga viloyatlarni hokimligi berilib, so‘ngra barcha amirlarni darajalari bir daraja oshiriladi. Oddiy askarlarga “botir” unvoni berilib, tug‘, bayroq, nog‘oralar o‘z egalariga beriladi [10,86]. Yazdiyning yozishicha bu to‘yda har bir shahzoda, beklarga to‘nlar kiydirib, qimmatbaho toj va oltin kamar berdilar. Shuningdek, har tarafdan kelgan elchilarga zarbof to‘nlar, oltin kamarlar ularashilgan [2,291]. Ispaniyalik elchi Klavixo Eronni Xoy shahriga kelganida, Bag‘dod sultonining Amir Temurga yuborgan elchilarini ko‘radi. Bu elchilar o‘n besh tuyada ortilgan sovg‘a-salom, oltita tuyaqush va bir jirafa olib bormoqda edi. Samarqanddan qaytayotgan Kastiliya qiroli elchilar Tabriz yaqinidagi Umar Mirzoning qarorgohida bo‘lganlarida, ulardan sovg‘alar talab qilingan edi [11,107]. Bu Temuriylar saroyining qoidasi bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, sovg‘a-salom, peshkash, ulufa, suyurg‘ol, tanho ko‘rinishidagi mukofotlar Amir Temur davlatida muhim o‘rin tutgan. Davlat mukofotlari ko‘rinishi darajasiga ko‘tarilgan ushbu vositalar, Temuriylar davlatining ichki va tashqi siyosati, harbiy qudratini mustahkamligini ta’minlashda ajralmas qismga aylangan. Mazkur taqdirlash ko‘rinishlari keyingi davrlarga o‘z ta’siri o‘tkazib, o‘zbek davlatchiligi tarixida o‘ziga xos saroy an‘analarni rivojlanishiga ta’sir etgan.

Foydanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. Темур тузуклари. –Тошкент: F.Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. -Б. 65, 79, 80, 82
2. Йаздий Ш.А. Зафарнома. –Тошкент: Шарқ, 1997. –Б. 177
3. Ahmedov B. va boshqalar. Amir Temur va Ulug‘bek zamondoshlari xotirasida. –Toshkent: O‘qituvchi, NMU, 2009. -B.42-45
4. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 8-жилд. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2004. -Б. 172
5. Натанзий М. Мунтахаб ут-таворихи Муиний (Муиний тарихлари танланмаси). –Тошкент: O‘zbekiston, 2011. -Б. 113
6. Бартольд В. Тюрки: Двенадцать лекций по истории турецких народов Средней Азии. –Алматы: Жалын, 1993. -С. 180
7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 3-жилд. –Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2002. -Б. 210
8. Сайдқосимов С., Аҳмедов А., Аҳмедов Б. ва бошқалар. Амир Темур жаҳон тарихида. –Тошкент: Шарқ, 2001. - Б. 115
9. Шомий Н. Зафарнома. –Тошкент: Ўзбекистон, 1996.-Б. 393, 395
10. Азимов Э. Амир Темур салтанати. –Тошкент: F.Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр, 1996. –Б. 86
11. Клавихо Р.Г. Самарқандга – Амир Темур саройига саёҳат кундалиги (1403-1406). – Тошкент: O‘zbekiston, 2010. - Б. 107, 227

ABU RAYHON BERUNIYNING “HINDISTON” ASARI HAQIDA ILMIY QARASHLAR.

*Nazarov Elmurod Xo'jamurod o'g'li
Jizzax viloyat Baxmal tumani 16-umumiyl
o'rta ta'lif matabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998(94) 572 08 89*

Annotatsiya: Quyida berilgan ilmiy maqlolada Abu Rayhon Beruniyning “Hindiston” asari haqida ilmiy yondashishga harakat qilingan ya’ni – Uning asariga berilgan buyuk fikrlar Eduard Zaxau, V. R. Rozen, Jorj Sarton, Hamid Rizo va S. K. Chatterjilarning qarashlari bilan qisqacha yoritib berishga harakat qilgan.

Kalit so‘zlar: “Hindiston”, “Tahqiqu mo lil Hind”, London, Toshkent, Haydarobod, XI asr, Kal’kutta.

Buyuk mutafakkir Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad Beruniyning yirik asarlaridan biri “Hindiston” kitobidir. Bu asarning to‘liq nomi “Kitobu fi tahqiqi mo lil hind min ma’qulatin maqbulatin fil aqli av marzulatin” (“Hindlarning aqlga sig‘adigan va sig‘maydigan ta’limotlarini aniqlash kitobi”) bo‘lib bu nom ancha uzun va aytishga noqulay bo‘lganli sababli qisqacha “Tahqiqu mo lil Hind” (“Hindistonga oid tahqiqlar”) yoki “Hindiston” deb qo‘ya qolinadi.

Beruniyning bu asari ustida 20 yil ilmiy tekshirish ishlari olib borgan Eduard Zaxau uning arabcha tanqidiy teksti bilan inglizcha tarjimasini 1888-yil Londonda nashr etdi. Shundan so‘ng Beruniyning bu sohadagi ajoyib ishi ko‘pchilik olimlarga ma’lum bo‘lib ketdi. Zaxauning arabcha teksti Toshkentda rus va o‘zbek tiliga qilingan tarjimaga asos bo‘ldi. Bu asarning arabcha nusxasi ikkinchi bor 1958-yili Haydarobodda nashr etildi. Zaxau hindshunoslikda Beruniyga teng keldigan biror olimning na undan oldin va na undan keyin bo‘lganligini bilmaymiz, degan edi¹.

Yirik arabshunos V. R. Rozen esa olimning “Hindiston” asarini qadimgi va o‘rta asr G‘arb va Sharq adabiyotida misli ko‘rilmagan yodgorlik, deb baholaydi. Fan tarixi bilan shug‘ullnuvchi yirik mutaxasis Jorj Sarton esa XI asr bиринчи yarmini Beruniy davri, deb atadi. Sarton fikricha, Beruniy zamonasining ulug‘ olimi bo‘libgina qolmay, balki hamma zamonlarning ham eng ulug‘ siyosidir. Hind olimlaridan Hamid Rizo esa “O‘rta asr va yangi zamon avtorlaridan hech biri ham hind madaniyatining chigal masalalarini chuqr ilmiy ruhda tushunishda o‘lmas Abu Rayhon Muhammad Beruniy erishgan yutuqlarga erisha olmadı, Beruniyning “Hindiston”i klassik namuna bo‘lib qolishi bilan birga, o‘z avtorining qadimgi hind madaniyati va faniga qilgan tortig‘idan iboratdir”, degan edi.

Kal’kutta universitetining professori S. K. Chatterji fikriga qaraganda, Beruniy hind avtorining tiliga xos originallikni shunday yahshi bilardiki, hatto bunday kishilarning o‘sha til egasi bo‘lmish hind xalqi ichidan chiqishi ham kamdan-kam uchraydigan voqeа edi. Eramizning 1040-yillarida, bizga ma’lum bo‘lishicha, madaniyat olamida hind, musulmon va ellin madaniy merosini bir xilda chuqr, har tomonlama bilgan faqatgina bir kishi bo‘lgan, u ham bo‘lsa, Beruniy edi, deb aytib o‘tgan edi. Hind olimlari ham Beruniyning Hindiston falsafasi, dini, ilmi, urf-odatlari tarixini o‘rganishga qo‘shtan hissasiga nihoyatda yuqori baho beradilar.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki Beruniyning Hindiston bilan shug‘ullanishi bejiz emas edi. Sharqdagi ko‘p mutafakkirlar – xoh u matematik, xoh astronom va xoh geograf bo‘lsin – albatta, hind fani, madaniyati va tarixi bilan qiziqqan. Chunki qadim zamonlarda hindlarda ilm-fan birmuncha taraqqiy etgan edi.

Foydalilanlgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. II жилд. –Т.: Фан, 1965. –269 б.
2. Hasanov F. Ma’naviyat yulduzlari. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2011. –368 b.

¹ Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. II жилд. –Т.: Фан, 1965. – Б. 8.

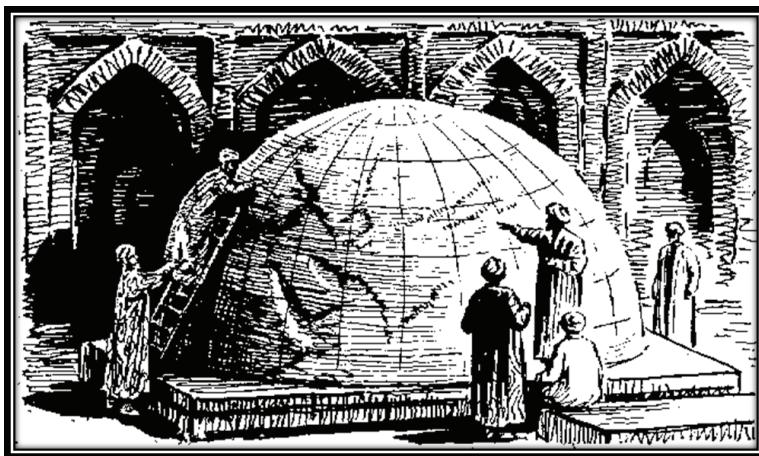
BERUNIY GLOBUSI

*Sharipova Dilorom Sodiqjonovna
Toshkent shahar Olmazor tumanidagi
219-umumi o'rta ta'lim maktabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998(99) 828 90 14
sharipovo.9014@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abu Rayhon Beruniy tomonidan yasalgan globus haqida qisqacha ilmiy yondashishga harakat qilingan, ya'ni - Abu Rayhon Beruniy Yerning sharsimonligiga qat'iy ishonganligini o'z asarlarida – "Hindiston", "Qonuni Mas'udiy" va U planetamizni aniq tasavvur etish bilan birga, uning tasvirini ham yaratmoqchi bo'lganligini o'zini "Geodeziya" asarida aytib o'tganligi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Do'mboq, "Hindiston", Yumaloq, "Qonuni Mas'udiy", "Jug'rofiya", "Yo'llar kitobi", Kura, "Geodeziya", Yog'och, Qog'oz, Temir, Loy, Cho'zim.

Abu Rayhon Beruniy Yerning sharsimonligiga qat'iy ishonganligini o'z asarlarida bir necha bor ochiq, ravshan aytgan va Yerning sharsimonligini isbotlovchi dalillar keltirgan: "Kechasi Quyosh ko'rimmay qolishining sababi uning

Berunuy yasagan globus

Yerdan uzoqlashib ketishidan emas. U Yerning do'mboqligi dastidan bizga ko'rinmay qoladi. Qaysi bir xalqlar quyoshning chiqishini ko'rgan paytda boshqa xalqlar ayni vaqtida quyoshni o'z tepalarida ko'radilar, bu haqiqat, har yerning vaqt (soati) har xil. Buning sababi Yerning yumaloq bo'lganidandir. Agar Yer yumaloq bo'limganda turlicha kenglikdagi joylar bilan o'ralmagan bo'lardi, yozda va qishda kun va tun har xil bo'lmash edi, ular hozirgiday o'zgarib turmas edilar" deb, o'zining "Hindiston" asarida aytib o'tadi.

"Yer umuman yumaloqdir, biroq ayrim joylari g'adir-budir, chunki tog'lari do'ppayib chiqib turadi, botiqlari chuqur kirgan; shunday bo'lsa-da uning shakli sharga o'xshash, tog'larning balandligi butun Yerga nisbatan juda kichikdir¹.

Diametri bir cho'zim yoki ikki cho'zim keladigan yumaloq narsani ko'rganmisan, uning sirtida tariq donalari turgan bo'lsa va tariqday-tariqday o'yiq izlari bo'lsa? Tog'lar va botiqlar ham butun Yerga nisbatan xuddi shunday arzimas darajadadir. Agar Yerning shunday g'adir-budurliklari bo'limganda, hammayoqni suv bosib ketgan bo'lar edi, hech nima ko'rinmay qolar edi. Holbuki suvning ham yer singari og'irligi bor..." deb, Beruniy "Qonuni Mas'udiy" asarida takidlaydi.

Beruniy planetamizni aniq tasavvur etish bilan birga, uning tasvirini ham yaratmoqchi bo'lgan:

¹ Ҳасанов X. Сайёх олимлар. –Т.: Ўзбекистон, 1981. –Б. 94.

“Men o‘tmishda Ptolemeyning “Jug‘rofiya” kitobida (bayon etilgan) usulni Jayhoniyning “Yo‘llar kitobi”dagi va boshqa (unga amal qilgan olim)larning usullari bilan birlashtirmoqqa ko‘p tirishdim. Turli asarlardagi ma’lumotlarni to‘pladim, noaniqliklarni aniqlab, bilimning shu sohasini mukammallashtirdim. Shuning uchun dastavval sayyoohlardan hamda o‘zi ko‘rganlardan eshitganlarimga (asoslanib), masofa ma’lumotlari va joy hamda shaharlarning nomlarini aniqlashni boshladim. Ma’lumotlarning ishonchliliginı tekshirdim. Bir (shaxsning ma’lumotlarini) boshqa (ma’lumotlar) bilan solishtirdim. Shu maqsadga erishish yo‘lida na kuchimni, na pulimni ayadim. Joylar va shaharlar uchun diametri 10 cho‘zim keladigan yarim kura ishladim. Unda masofalarga qarab uzunlik va kengliklarni belgilash mumkin edi. Ammo (masofalar) juda ko‘pligidan va (hisoblash) uzoqligidan (matematik) hisoblarga vaqtim yetmasdi” deb, o‘zining “Geodeziya” asarida aytib o‘tgan edi.

Ammo Beruniy bu shaklni nimadan (yog‘och, qog‘oz, temir yoki loydan) yasaganini aytмаган. Har holda uning globus yasaganligi aniq ma’lum. Globusning diametri nihoyatda katta bo‘lgan; u aytgan “10 cho‘zim” taxminan 5 metr keladi. Bu globus Xorazmda yasalgan; uning yasalgan yili to‘g‘risida ikki xil fikr bor; P. G. Bulgakov uni 995-yilda yasalgan desa, Jak Bualo 1016-yilda yasalgan bo‘lishi kerak, deydi. Har holda bu globus shaharlar orasidagi masofalarni aniqroq o‘lchash va shu bilan joylarning kenglik hamda uzunliklarini belgilash uchun mo‘ljallangan edi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish kerakki, bu Sharq olamidagi dastlabki globus bo‘lishi bilan birga, eng birinchi bo‘rtma (releflı) globus ham bo‘lgan. Ehtimol, kartografiya tarixida matematik geografiya prinsiplariga asosan yasalgan birinchi globus hamdir¹.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. II жилд. –Т.: Фан, 1965. –269 б.
2. П. Г. Булгаков. Жизнь и труды Беруни. – Т.: Фан, 1972.
3. Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. –Т. Ўзбекистон, 1981. –264 б.

¹ Ҳасанов Ҳ. Сайёҳ олимлар. –Т.: Ўзбекистон, 1981. –Б. 95.

TARIXDA – MIS-TOSH VA BRONZA ASRI

*Turdiyeva Tojiniso Ramozonovna
Surxondaryo Viloyati Oltinsoy tumani
58-umumiy o'rta ta'lif maktabining Tarix fani o'qituvchisi.
Telefon: +998(91) 232 60 83*

Annotatsiya: Quyida berilgan maqolada, mis-tosh va bronza davri haqida ilmiy asosda chuqurroq yondashishga harakat qilingan ya'ni – eneolit davri makonlari, hunarmandchilikning ravnaq topganligi, Bronza davri madaniyati va boshqa ilmiy pedagogik ma'lumotlar berishga qisqacha harakat qilingan.

Kalit so'zlar: Anov, Namozgohtepa, Lavlakon, Beshbulloq, Zomonbobo, Kaptarqumi, Kattatuzkon, Sarazm, Zamonbobo, Andronov, Tozabog'yob, Qayroqqum.

Miloddan avvalgi IV mingyillikning oxirlariga kelib, O'rta Osiyo hududida tosh davri tugadi, u o'z o'rnini eneolit va keyinchalik bronza asriga bo'shatib berdi. Arxeologiyaga oid qazilma manbalarning guvohlik berishicha, ibtidoiy odam metall olamiga dastlab misni ixtiro qilish orqali kirgan. Odamlar misdan uncha kattabo'lмаган pichoqlar, bigiz, ignalar, boltalar, uzuklar, munchoqlar, sirg'alar tayyorlaganlar. Shuning uchun metallni qo'llashning bu ilk davri eneolit deb ataldi.

Bu davrda dehqonchilik va chorvachilikda ham birmuncha malaka hosil qilingan, yashash uchun zarur bo'lgan o'simliklarni sun'iy o'stirishga o'ta boshlaganlar. Ba'zi ov qilingan hayvonlarni qo'lda boqish odat tusiga kira borgan. Mis-tosh davri makonlari janubiy Turkmanistondagi Anov, Namozgohtepa, O'zbekistonning Amudaryoning quyi oqimlari va Zarafshon vohalaridan, jumladan, Lavlakon, Beshbulloq, Zomonbobo, Kaptarqumi, Kattatuzkon makonlari Sarazm kabilarda qazib o'r ganilgan¹. Kulolchilik ancha ravnaq topgan: idishlarga geometrik naqshlar solingan, odam va hayvon tasvirini solish ham odat bo'lgan. Eneolit davri yodgorliklaridan qazish paytida pishirilgan loydan yasalgan ko'plab ayol haykalchalari ma'budalar topilgan.

Sekin-asta mehnat qurollari takomillashtirilib, rudali metallar, mis, qalay, kumush, oltinni ixtiro qilganlar va ularni eritish, quyish, ulardan foydalanish yo'llarini o'rganganlar. Bronza mis va qalay aralashmasidan iborat bo'lib, u misga qaraganda katta afzalliklarga ega. Ishlab chiqarishda bronzaning ishlatila boshlanishi bilan jamiyat taraqqiyotida Bronza davri boshlangan. Insoniyat jamiyat taraqqiyotida xalq xo'jaligi, texnika va madaniyat sohasidagi erishilgan yutuqlar ana shu davr bilan bog'liqidir. Zarafshonning quyi oqimidagi Zamonbobo ko'li yonida va Sarazmda o'tkazilgan arxeologiyaga oid tadqiqot natijalari yuqoridaq fikrlar haq ekanligiga guvohlik beradi. Zamonbobo ko'li atrofidagi qabrlar olib ko'rildi. Ularda bittadan, ikkitadan va hatto uchtadan ko'milgan mayyit qoldiqlari, naqshli sopol idishlar va har xil buyumlar topilgan. Erkaklarning qabrlarida chaqmoqtoshdan ishlangan qurollar, pichoqsimon yapasqi Ayollarning qabrlarida esa qizil va sariq oxra, surma uvoqlari, misdan ishlangan kichik-kichik kurakchalar hamda lojuvardan, aqiqdan, firuzadan ishlangan bezaklar, tosh bezaklari va hatto oltindan yasalgan marjonlar bo'lgan. Kuzatish natijasida Zamonbobo manzilgohidagi aholi dehqon chilik bilan ham, chorvachilik bilan ham shug'ullangan, degan xulosaga kelingan. Bunday madaniyat yodgorliklari O'zbekistonning Surxondaryo, Xorazm, Toshkent, Namangan, Andijon, Qashqadaryo va boshqa viloyatlarida ham ko'plab topilgan. Bronza davrida O'rta Osiyoning janubiy viloyatlarida baland bo'yli, boshi cho'zinchoq, yuzi ingichka odam vakillari tarqalgan. Mintaqaning cho'l qismida janub aholisidan farq qilgan boshi dumaloq, yuzi juda keng va cho'ziq bo'lgan qabilalar yashgan. Bronza Davriga oid makonlarni qadimshunoslar Surxondaryo, Buxoro va Xorazm vohalaridan topib tekshirganlar. Surxon vohasida o'troq makonlar tog' daryolari qirg'oqlari bo'yida joylashgan bo'lib, soylardan dehqonlar dalasiga suv chiqarilgan. Sopolli makoni Muzrobod vohasi uch qatorli mudofaa devori bilan o'rab olingan edi. Bu yerdan ko'p xonali uy-joylar, hunarmandchilik ustaxonalari, bronzadan yasalgan mehnat qurollari, yarog'-aslahalar, kulolchilik charxida ishlangan spool idishlar va boshqa buyumlar topildi. Ovchilik va terimchilik ijtimoiy va iqtisodiy hayotda o'zining dastlabki ahamiyatini yo'qotdi. Ot, eshak, tuya va ho'kizdan qatnov vositasi sifatida foydalanildi, hayvonlarga qo'shiladigan aravalar vujudga keldi. O'zbekiston hududi-

¹ Эшов Б. Ўзбек давлатчилиги тарихи. – Т.: Маърифат, 2009, –Б. 17.

dan qadimgi davrga oid ko‘plab bronza san’ati namunalari ham topilgan. Xorazmda bronza davri dehqonchilik va chovachilik bilan shug‘ullangan qabilalarning moddiy madaniyat yodgorliklari Tozabog‘yob madaniyati bilan mashhur hisoblanadi. So‘nggi yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqot natijalariga qaraganda, mil. avv. III mingyillikning o‘rtalariga kelib, O‘rta Osiyoning qizilqum, qoraqum cho‘llarining ichkarilari, Pomir hamda Oloy tog‘larining etaklari aholi tomonidan o‘zlashtirilib boriladi. Andronov, Tozabog‘yob, Zamonbobo, Qayroqqum kabi yodgorliklar bronza davri o‘ziga xos jarayonlaridan dalolat beradi. So‘nggi bronza davri yodgorliklari Farg‘ona va Surxondaryo viloyatlari hududida devorlar bilan o‘ralgan qishloqlar paydo bo‘lganligiga guvohlik beradi. Bu O‘rta Osiyoda qadimgi shaharlarning vujudga kela boshlash jarayoni edi. Bu qadimgi xo‘jaliklarning taraqqiy etganligi, ko‘p boyliklari oshib borganligi, jamiyatda sinfiy tabaqalanish jarayoni boshlanganligini ko‘rsatadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki – keyinchalik rivojlanib borayotgan dehqonchilik va chovachilik madaniyati va iqtisodi zaminida katta oilali jamoalarda erkaklarning mavqeyi osha borib, matriarxat yemiriladi. O‘sha davrda ota huquqi – patriarchat qaror topadi. Qarindoshchilik otaga qarab olib boriladigan bo‘ladi. Bolalar ham ota mulki hisoblanib, merosni otadan ola boshlashadi. Jamoalarning mol-mulklarini qo‘riqlash ehtiyoji harbiy qabila ittifoqlarini vujudga keltirishga turtki bo‘ladi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 1-kitob. –T.: Sharq. 2010. – 512 b.
2. Эшов Б. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи. 1-қисм – Т.: Маърифат, 2009.

URUG‘CHILIK JAMOASINING YEMIRILISHI VA UNING SABABLARI

*Xaydarova Nargiza Mo‘ydinovna
Farg‘ona viloyati Dang‘ara tumani 4-umumiy
o‘rta ta’lim maktabining Tarix fani o‘qituvchisi
Telefon: +998(91) 204 42 66*

Annotatsiya: Quyida berilgan ilmiy maqolada urug‘chilik jamoasining yemirilishi va uning sabablari haqida ilmiy yondashishga harakat qilingan ya’ni – temirdan foydalanish, O‘rta Osiyoda aholi to‘rt guruhga ajralishi, qabila-urug‘ boshliqlarining nufuzi, “Avesto” va O‘zbekistonda temir davriga oid yodgorliklarni sanalashtirish va dastlabki turkumlarga ajratilishiga doir tadqiqotlar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: “Patriarxat”, “Avesto”, “Vispati”, Romushtepa, Ko‘ktepa, Anov, Dalvarzintepa.

Miloddan avvalgi ikkinchi mingyillikning oxiri birinchi mingyillik boshlarida jamiyat tuzimining asosini ota urug‘doshligi jamoalari “patriarxat” tashkil etgan edi. Umumiylar bir hududda yashab, bir tilda so‘zlashgan bir qancha urug‘lar bir qabila hisoblangan. Urug‘ boshliqlari yig‘ilib qabila kengashini tashkil etgan. Eng kuchli va obro‘li urug‘ boshlig‘i qabila boshlig‘i bo‘lib saylangan. Bunday jarayon O‘rta Osiyo, xususan, hozirgi O‘zbekiston hududlarida miloddan avvalgi birinchi mingyillik boshlariga kelib, temir asriga o‘tish jarayonida ro‘y bergan.

Temirdan biror buyum yasash ko‘p mehnat talab qilgan. Temir 1500°C mis 1000°C bronza 300°Cda eriydi. Shunga qaramasdan temir ularga qaraganda ko‘p afzallikkalarga ega bo‘lib, ulardan qattiqroq edi¹.

Mehnat qurollarini yasash uchun temirdan foydalanish, eng avvalo, dehqonchilik texnikasi rivojiga ta’sir o‘tkazdi. Temir uchli omochlar, temir boltalar paydo bo‘ldi. Bu mehnat qurollarini katta-katta maydonlarni o‘zlashtirib ziroatchilikni rivojlantirishga imkon yaratib berdi. O‘rta Osiyodan topilgan eng qadimgi temirdan yasalgan buyumlar miloddan avvalgi IX–VIII asrlarga oid bo‘lsa-da, ulardan ko‘pi miloddan avvalgi VII–VI asrlarga oiddir. Temir qurollarining keng tarqalishi mehnat unumdorligini oshirdi. Bu narsa yanada rivoj topgan ishlab chiqarish usuliga o‘tishga zamin hozirladi. Urug‘ jamoasi o‘rnini hududiy qo‘sniichilik jamoasi egallay boshladi. Miloddan avvalgi birinchi mingyillik boshlarida O‘rta Osiyoda aholi to‘rt guruhga ajratilgan: kohinlar, jangchilar, dehqonlar, hunarmandlar. Turmush va yashash tarzidan kelib chiqib bu davrda bir tomonidan o‘troq hayot va dehqonchilik, ikkinchi tomonidan chorvachilik turmush tarzi uch toifadagi jamoalarni shakllantirdi: qishloqda o‘troq dehqonlar, yaylovda chorvador dashtliklar, tog‘li joylarda esa chorva, ov va qisman dehqonchilik bilan kun kechiruvchi tog‘liklar jamoasi yashardi. Hududiy jihatdan bu uch toifa uch xil geografik sharoitga ega makonlarda yashasalar ham, ular o‘rtasida doimiy o‘zaro iqtisodiy va madaniy aloqalar muhim qaror topgan edi. Bunday uch toifali jamiyat qishloqda “Avesto” kitobida ta’rif etilgan “vispati”lar tomonidan jamoa oqsoqollarining umumkengashi – qurultoyi asosida boshqariladi. Shuningdek, bu davrda qabila-urug‘ boshliqlarining nufuzi asta-sekin orta bordi. harbiy sardorlarning nufuzi ayniqsa, ortib hokimiyat otadan o‘g‘ilga o‘tadigan bo‘ldi. Doimiy harbiy to‘qnashuvlar sharoitida qabila sardorlarning ahamiyati va nufuzi orta bordi, jamiyat esa harbiy demokratiya qoidalariga asosan yashay boshladi. “Avesto”dan O‘rta Osiyoda jamiyatning negizi “nmana” deb ataluvchi katta patriarchal oila bo‘lganini bilib olishimiz mumkin. Aholi urug‘ va qabila bo‘yicha emas, balki hududiy tamoyilga ko‘ra guruhlarga ajratilishi miloddan avvalgi IX–VIII asrlarda O‘rta Osiyoda vujudga kelayotgan ilk davlat birlashmalarining muhim alomati edi. O‘zbekistonda temir davriga oid yodgorliklarni sanalashtirish va dastlabki turkumlarga ajratilishiga doir tadqiqotlar S.P.Tolstov, A.I.Terenojkin va Y.G.ulomovlar tomonidan amalga oshirilgan edi. O‘zbekiston hududida temir davri yodgorliklari mil. avv. VIII–VI asrlarga mansub. Ular Xorazm, Surxondaryo, Qashqadaryo, Samarqand, Buxoro, Toshkent viloyatlarida va Farg‘ona vodiyisida o‘rganilgan; Ko‘zaliqir, Qal‘aliqir va Dingilja singari qadimgi qal‘a va qishloq, shahar harobalari, Tagisken va Uygarak qabriston-ko‘rg‘onlari, Bo‘kantov qoyatosh suratlari tekshirilgan. Temir davrida qadimgi Xorazm hududlarida dastlabki yirik sug‘orish inshootlari vujudga kelgan. 1960 – 1970-yil-

¹ Sultonov F., Yodgorov Sh., Bozorboyev F., Shoimov U. Tarix. – T.: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2007, – B.17

larda Surxondaryoda Kuchuktepa, Jondavlat va Qiziltepaning quyi qatlamlari, Pachmoqtepa, Qilchatepa yodgorliklari o‘rganildi. L.I. Albaum Kuchuktepadan mil. avv. VI–IV asrlarga oid uy-joy qoldiqlari, kulolchilik, temirdan yasalgan uy-ro‘zg‘or va dehqonchilik buyumlarini topgan. Qashqadaryoda temir davriga oid Chimqo‘rg‘on yodgorligi o‘rganildi. 1973-yilda Chordana istehkomi va Romushtepa (Jondor tumani) tekshirildi. Temir davriga mansub arxeologik yodgorliklar Toshkent viloyatida Burganliktepa, Qovunchitepa, Tuyabo‘g‘iztepa va Burchmulla xazinasi, Farg‘ona vodiysida esa Eylaton yodgorligi va Oqtosh qabristoni asosida o‘rganilgan. 80–90-yillardan Ko‘ktepa (Samarqand viloyati), Yerqo‘rg‘on va Uzunqir kabi mil. avv. VII–VI asrlarga oid nodir obidalarda arxeologik qazishmalar o‘tkazildi. Bu yodgorliklarning tadqiqotlarida R.Sulaymonov, M.Filanovich, A.Sa’dullayev, M.Isamiddinov, Sh.Odilov, B.Matboboyevlarning hissasi katta bo‘ldi deb, aytishimiz mumkin. O‘rta Osiyoda eng qadimgi temir buyumlar Dalvarzinstepta (Farg‘ona vodiysida), Anov (Turkmanistonda), Qiziltepa, kabi manzillardan topilgan. Ularning eng qadimgisi mil. avv. IX–VIII asrlarga oiddir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, temir davriga oid yodgorliklarning tadqiqot natijalari, shubhasiz, O‘zbekiston tarixining eng muhim masalalaridan hisoblanadi. Shaharsozlik madaniyatining shakllanishi shaharlar va mamlakatlararo savdo-sotiq munosabatlarining rivoji hamda ilk davlatchilik tizimlarining shakllanishi va rivoji tarixini o‘rganishda samarali natijalar berib kelmoqda.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shamsutdinov R., Karimov Sh. Vatan tarixi. 1-kitob. –T.: Sharq. 2010. – 512 b.
2. Sultonov F., Yodgorov Sh., Bozorboyev F., Shoimov U. Tarix. – T.: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2007.

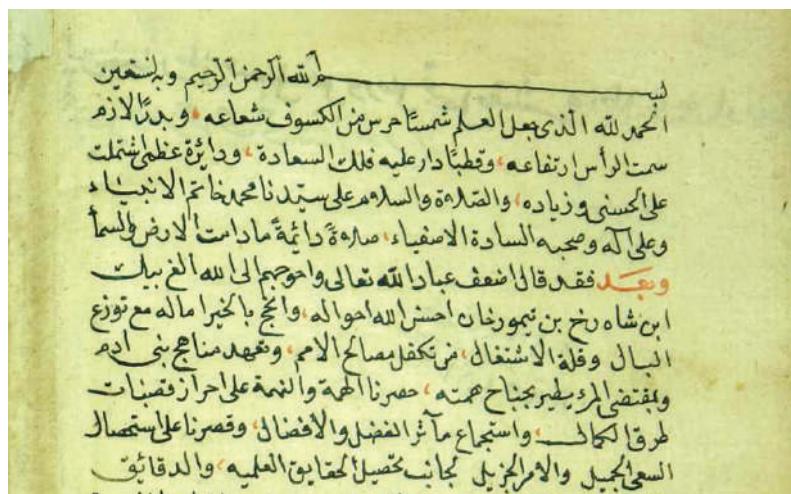
УЛУҒБЕК "ЗИЖ"ИНИНГ ИККИ НОДИР ҚҮЛЁЗМА НУСХАСИ

Исаев Йўлдошхон Мусахонович
Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази
Телефон: +998(93) 727 77 73
Yuldoshxon70@mail.ru

Анотация: Мақолада Мирзо Улуғбекнинг "Зиж" асарини Саудиянинг "Жомеъату ал-Малик Сауд" кутубхонасида инв. №2558 рақам остида ва Туркиянинг Нуру Усмония кутубхонасида инв. №2932 рақам остида сақланаётган икки нодир қўлёзма нусхаси ҳақидаги маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: Улуғбек, Зиж, қўлёзма, асар, хаттот, сахоҳ, нодир, давр, кутубхона, фонд, насх, настальик, араб, форс, хат, матн, сатр.

Ўзбек халқининг атоқли фарзанди, жаҳон илм-фани ривожига бекиёс ҳисса қўшган аллома, давлат арбоби, астрономик олим Мирзо Улуғбекнинг илмий меросини ўрганиш ҳардоим долзарблиги билан аҳамиятлидир.

Улуғбек илмий меросининг гул тожи бўлмиш "Зиж" асари "Зижи Улуғбек" ва "Зижи жадиди қурагоний" номлари билан машхурdir. "Зиж" ўз таркибига кўра VIII-IX асрларда бошланган астрономик анъанани давом эттиrsa-да бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Асар икки қисмдан: муқаддима ва 1018та юлдузнинг туркуми, ўрни ва харакат йўналишлари абжад ҳисобида аниқ белгилаб берилган жадваллардан иборат.

Ушбу асарнинг нодир қўлёзма нусхалари жаҳондаги бир қанча кутубхона фондларида сақланб келинмоқда. Жумладан, "Зиж"нинг нодир бир нусхаси Саудиянинг "Жомеъату ал-Малик Сауд" кутубхонасида инв. №2558 рақам остида сақланмоқда. Ушбу нусха мажмуаъ бўлиб, ундаги биринчи асар Улуғбекнинг "Зиж" номли асаридир. Иккинчи асар "Китоб фий илми ар-рамл" номли бўлиб, дуохонликка оидdir. Кўлёзма оч яшил рагли картон муқовали бўлиб, таякиси чармдан. Икки асар ҳам XI/XVI асрда араб тилида, насх хатида кўчирилган. Сахоҳи (муқаваловчи киши) ва кўчирувчи хаттоти номъалум.

Улуғбекнинг "Зиж" номли асари басмала ва ҳамду сано билан бошланган. Муқаддиманинг 6-7 қаторларида асар муаллифини номи қуидагича ёзилган.

[الغ بيك ابن شاهرخ بن تيمورخان...][1]

"Улуғбек ибн Шоҳруҳ бин Темурхон...".

Асар 67 саҳифадан иборат бўлиб, 1⁶ варақдан бошланиб 34⁶ варақда тугаган. Варақлар ўлчами 21x13.5 см. бўлиб, мистараси – саҳифа қаторлари 25 сатрдан иборат. Боблар, фасллар, муҳим рақам ва маълумотлар қизил рангли сиёҳда ёзилган. Ҳар бир варақда пойгиirlар

келтирилган. 15^a, 18^a, 20^a, 29^a, 34^a саҳифаларда “Махтутот Мактабат ар-Риёз” ёзуви замонавий, думалоқ сиёҳ рангли муҳр урилган. Иккинчи асарнинг ҳар бир саҳифасидаги сатрлар қизил рангли рамкага олинган.

Улуғбек “Зиж”ининг яна бир нодир қўлёзма нусхаси Туркияning Нуру Усмония кутубхонасида инв. №2932 рақам остида сақланади. Асар форс тилида бўлиб, настаълик хатида кўчирилган. Унинг кўчириувчи хаттоти ва кўчирилган санаси номъалум.

Асарнинг муқоваси қизил рангли картондан бўлиб, уларнинг иккисида ҳам тилло рангли шамс ва лола бор. Муқоваларнинг ички тарафида абри баҳор санъати қўлланилган. Сахҳофи (муқаваловчи киши) ва муқоваланган санаси номъалум.

Асар 462 саҳифадан иборат, 1^б варакдан бошланиб 231^a варакда тугаган. 1^б варакда зарҳалли унвони бўлиб, қолган барча саҳифалардаги матнлар тилло сувли рамка ичига олинган. Мистараси – саҳифа қаторлари 25 сатрдан иборат.

Асар басмала ва Қуръони каримнинг “Ал-Фурқон” сурасини 61,62-оятлари билан бошланган.

﴿بِمَاكَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سَرَاجًا وَقَمَارًا مِنْ يَرَى﴾ [2]

“Осмонда буржлар қилган ва унда чироқ ва нур сочгувчи ой қилган Зот баракотли-буюк бўлди”.

﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّمِيلَ وَالنَّهَارَ خَلْفَهُ لَمْنَ أَرَادَ أَنْ يَمْكُرْ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا﴾ [3]

“У ибрат олмоқни ирода қилган ва шукр қилмоқни ирода қилган киши учун кечакундузни бирин-кетин қилган Зотдир”.

Ундан кейин Қуръони каримнинг 78. “Ан-Наба” сурасини 13-ояти келтирилган.

﴿وَجَنَّةً إِسْرَاجًا وَهَاجًَا﴾ [4]

“Ва шуъла таратувчи чироқ ҳам қилдик”.

Қўлёзманинг 1^б-22^a варакларида муқаддима ва 22 бобдан иборат матн қисми ёзилган. Ҳар бир бобларнинг номи тилло рангли сиёҳ билан ёзилган. Барча бобларда боб номидан кейин келган биринчи жумла қизил рангли сиёҳда ёзилган. 22^б-128^б, 141^a-213^a, 219^a-223^a, 224^a-231^a саҳифаларида осмон жисмларининг туркуми, харакати, жойлашуви, чиқиши, тик қиёмга келиш, ботиши каби куплаб ҳолатларни аниқлаб берувчи абжад ҳисобидаги жадваллар ўрин олган. Асар яхши сақланган.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки биз Улуғбек “зиж”ининг Саудиянинг “Жомеъату ал-Малик Сауд” кутубхонасида инв. № 2558 рақам остида ва Туркияning Нуру Усмония кутубхонасида инв. №2932 рақам остида сақлананаётган икки нодир қўлёзма нусхалари ҳақидаги маълумотларга қисқача тўхталиб ўтдик. Ҳозирда ушбу асарларнинг электрон нусхалари Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Имом Бухорий ҳалқаро илмий-тадқиқот марказининг Манбалар хазинаси электрон қўлёзмалар фондида сақланмокда.

Албатта, ушбу қўлёзма нусхалар ва улар ҳақида келтирган маълумотлар бу борада изланишлар олиб борувчи тадқиқотчилар учун муҳим манба бўлиб хизмат қилишига умид қиласиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Мирзо Улуғбек. Зиж. Саудия. “Жомеъату ал-Малик Сауд” кутубхонаси. инв. №2558. Кўлёзма. –Б.1^б.
2. Мирзо Улуғбек. Зиж. Туркия. Нуру Усмония кутубхонаси. инв. №2932. Кўлёзма. –Б.1^б; Қуръони карим. –Т.: “Hilol-nashr” 2018. “Ал-Фурқон” сураси 61-оят. –Б.365.
3. Мирзо Улуғбек. Зиж. Туркия. Нуру Усмония кутубхонаси. инв. №2932. Кўлёзма. –Б.1^б; Қуръони карим. –Т.: “Hilol-nashr” 2018. “Ал-Фурқон” сураси 62-оят. –Б.365.
4. Мирзо Улуғбек. Зиж. Туркия. Нуру Усмония кутубхонаси. инв. №2932. Кўлёзма. –Б.1^б; Қуръони карим. –Т.: “Hilol-nashr” 2018. “Ан-Наба” сураси 13-оят. –Б.582.

TARIX FANINI O'RGANISHNING AHAMIYATI HAMDA UNING YOSHLAR ONGIDA TUTGAN O'RNI

*G'ofurova Odinaxon E'zozovna
Farg'ona viloyati Beshariq tumani
1-umumi o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchi yoshlarga tarix fanining o'rgatilishi ahamiyati hamda bu fandan ko'zlangan asosiy maqsadlar nimalarda namoyon bo'lisligi bayon etilgan. Milliy o'zlikni anglash tarixni bilishdan boshlanishi, har bir inson o'z yurti tarixini bilish, o'rganish va o'zga xalqlar o'tmishi va madaniyatiga hurmat ko'zi bilan qarashi lozimligi bayon qilingan.

Kalit so'zlar: tarix, islohot, milliy o'zlik, mafkura.

Kechagi tarix biz uchun hayot maktabi, bamisoli tiniq bir ko'zgu. Unga qarab saboq olamiz, xulosa chiqaramiz, kelajak yo'lini belgilaymiz.

O'zbekiston Respublikasining Birinchi prezidenti I.A.Karimov.

Istiqlolning dastlabki yillaridan boshlab tarixiy haqiqat, tarixiy xotirani tiklashga imkon berilishi va bunga yetarlicha shart-sharoit yaratilishi tufayli xalqning kelajakga ishonchi oshdi. Bu o'z navbatida, jamiyat taraqqiyoti va taqdiriga bog'liqlik hissini kuchaytirdi, ijtimoiy faoliyotni oshirdi, inson ma'naviy dunyoqarashini boyitdi va eng asosiysi - erkin fikrlashni kuchaytirdi.

Hozirga kelib mamlakatimizda kechagi kunni eslamaydigan, o'z ajdodlarini, ota-bobolarini esga olmaydigan odamni o'zi yo'q. O'z o'tmishini, ajdodlari tarixini yaxshi bilgan insonning irodasi kuchli bo'ladi, uni har xil yod g'oyalar girdobiga tushishdan saqlaydi. Kechagi kun bilan yashayotgan, tarix saboqlarini anglab yetgan inson hozirgi zammonni yaxshi tushunadi, kelajakni to'g'ri tasavvur etadi. Qisqacha qilib aytganda, Vatan tarixi yoshlarda xalqning o'tmishi, hozirgi zamoni va kelajagi yagona tarixiy jarayon degan tushunchani shakilantiradi. Bu o'z navbatida yoshlarni tarixiy jarayonlarning oddiy kuzatuvchisi bo'lib qolishdan saqlaydi, ularni olg'a intilishga, taraqqiyotga ko'maklashishga undaydi.

O'zbekiston tarixi yoshlarga bugungi kunda yurtimizda amalga oshiralayotgan demokratik islohotlarning mohiyati va natijalarini, demokratik-fuqarolik jamiyatini qurish, milliy, huquqiy davlatchilikni barpo etish, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirish jarayonlarini o'rgatadi. Bu o'z navbatida yoshlarda, siyosiy madaniyatni tarbiyalaydi, jamiyatda orasida o'z o'rnini to'g'ri topib olishga va eng asosiysi ilmiy dunyoqarashni rivojlantrishga ko'maklashadi. Bundan tashqari ko'p tilga olinadigan Milliy mafkura ning xam asosiy maqsad va vazifalaridan biri g'oya orqali kishilarni ma'naviy-ruhiy rag'batlantirish, tarbiyalash va g'oyaviy immunitetni shakllantirish bo'lsa, bu vazifani bajarish tarixiy xotirasini mustahkam, tarixiy ongning ilmiy-nazariy darajasi rivojlangan kishilarda yengil kechadi. Demak, tarixiy ongning nazariy-mafkuraviy darajasini shakllantirish va rivojlantrishda milliy mafkura g'oyaviy asos bo'lib xizmat qiladi. Mustaqillikning buyukligi xam shundaki, o'zlikni anglash shart-sharoitlarni yaratib, milliy g'oya orqali moziyga murojaat qilib, tarixiy haqiqatlarni tiklashga imkon berdi. Har bir xalqning buyukligi, kuchi uning boy ma'naviy merosga ega ekanligi bilan belgilanadi. Xalqimizning ma'naviy poydevori ham juda qadimiy va mustahkam. Ajdodlarimiz yetishtirib bergen o'nlab, yuzlab jahonga mashhur olim-u ulamolar, davlat arboblari, xalq qahramonları, me'mor-u binokorlar, naqqoshlar, zargarlar, hunarmandlar hayoti, dunyoda birinchilar qatorida bunyod etilgan ilm va ta'lim maskanlari faoliyati yoshlarimiz uchun katta ibrat maktabi, tarix sabog'idir. Buyuk kelajak tomon intilayotgan yoshlar uchun bu boy ma'naviy meros mustahkam tayanchdir. Uning zaminida ilmga va ziyoga intilish, tinimsiz va mashaqqatli mehnat, har qanday to'siqlarni yengish kabi xislatlar yotadi. Bunday xislatlar o'z vatani tarixini o'qitish orqali yoshlar ongiga singdiriladi.

Har bir inson o'z yurti tarixini bilish, o'rganish va o'zga xalqlar o'tmishi va madaniyatiga hurmat ko'zi bilan qarashi lozim. Tarixning jamiyatimizdagagi eng muhim ahamiyati – u o'tmishimizdan saboq berib, umuminsoniy qadriyatlar va yuksak ma'naviyat timsolida bunyodkorlik va ezgulikka qarab intilishni, hech qachon yovuzlik bilan maqsadga erishib bo'lmashlikni, har qanday vaziyatda ham tarixiy haqiqat bilan yondashishni o'ragatadi. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan Vatanimiz tarixini va xalqimizning boy madaniy merosini haqqoniy xolisona o'rganish va yangicha tadqiq etish dolzarb vazifaga aylantirgani barchamizga

sir emas. Shu munosabat bilan ta'lim tizimimizning har bir yo'nalishiga tarix fanini o'qitish yo'lga qo'yilgan. Yoshlarning ma'nan yetuk bo'lib shakllanishida turli sohadagi bilimlar suv va havodek zarur. Xuddi shu bilimlar orasida tarixiy bilimlarning o'rni o'zgachadir. O'quvchi-yoshlar ongida ma'naviy bo'shliq bo'lmashligi, uning o'rniga tarixiy bilimlar ahamiyati oshirilsa, kelajak avlod o'zining kimlarning avlodni ekanliklarini har soniyada his etib tursa, tarix haqiqatini to'la-to'kis bilsa, o'rgansa bunday avloddan yorqin kelajakni kutish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Ma'lumki, milliy g'oyamizning asosiy tamoyillaridan biri komil inson bo'lsa, inson barkamolligining mezonlaridan biri esa uning rivojlangan tarixiy ongga egaligidir.

Kelajagi buyuk davlat qurayotgan bugungi avlodlar uchun o'zbek davlatchiligi tarixi, ming yillar davomida shakllanib, takomillaшиб kelgan siyosiy-huquqiy institutlar, qonun-qoidalar tajribasi O'zbekiston mustaqilligini yanada mustahkamlash, huquqiy davlat, demokratik jamiyat qurishda mustahkam tayanch va madadkordir. Tarixning ne-ne sinovlarni boshidan kechirgan xalqimiz to'g'risida kelajak avlodni boxabar qilish barchamizning asosiy maqsadimiz bo'lishi kerak. Zero, yoshlar tarix haqiqatini qancha chuqurroq bilsa, kelajagimiz shuncha yorug' va istiqboli buyuk bo'ladi.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. "Ona yurtimiz baxt-u iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir".
– Toshkent: O'zbekiston.2015
2. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – I.A.Karimov, 2013
3. "Xalq so'zi" – 14-iyun 2019yil, 120 son
4. "Ma'rifat" – 5- yanvar 2019 yil, 1-son
5. www.ziyonet.uz

INSONIYAT JAMIYATI TAKOMILLASHUVINING ENG MUXIM DAVRLARI.

*Parpiyeva Karomatxon Yunusovna
Andijon viloyati Marhamat tuman
№ 24-maktab tarix fani o'qituvchisi
Qodirova Maqsudaxon Karimovna
Andijon viloyati Marhamat tuman
№ 24-maktab tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998 91 493 80 64*

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarix fani o'qituvchilari uchun insoniyat jamiyatini takomillashuvining eng muxim davrlarini osonlik bilan o'quvchiga yetkazishga takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar. Ta'lif, tarix fani, qiyinchilik tug'dirayotgan sanalar, murakkab fikr, tushuncha, soddalashtirish, qulaylashtirish.

Eng qadimgi odamlar dastlabki mehnat qurollarini toshdan yasagani tufayli arxeologlar insoniyat tarixining boshlanishini «**tosh davri**» deb atashadi. Tosh davri ancha uzoq davom etgan, shuning uchun ham uni quyidagi bosqichlarga ajratishadi, jumladan:

Qadimgi tosh davri - paleolit (yunoncha) « paleos » - « qadimgi » va « litos » - « tosh » so'zlaridan); mil. avv 1 mln –mil. avv 12 ming yillikka qadar

✓ **Ilk paleolit** (mil. avv 1 mln – mil. avv 100 ming yilliklarni o'z ichiga oladi)

1. Yer yuzida iqlim iliq bo'lgan davrlarda odamlar manzilgohlari kichik daryolar yoki buloqlar yaqinidagi tepaliklarda joylashgan.

2. Ilk paleolitning oxirlariga kelib Buyuk muzlik davri boshlandi

3. Ibtidoiy odamlar o'ta qattiq sinovlarga duch kelishi ularni yangicha turmush sharoitiga maslashishiga undadi.

4. Ilk paleolit davrida yashagan odam tiplari: Avstralopitek (Janubiy Afrika), zinjantrop (Sharqiy Afrikadagi Zinj vodiysi), pitekantrop (Indoneziya Yava oroli), sinantrop (Xitoy) odami

✓ **O'rta paleolit (mil. avv 100 - 40 ming yilliklar)**

1. O'rta paleolit davrida yashagan odam: neandertal (Germaniya Neandertal darasi)

2. Surhondaryo vohasi Boysun tog'laridagi Teshiktosh g'oridan topilgan 8-9 yashar neandertal bola suyak qoldiqlari, Bola jasadi qabrga ko'milgan. Jasad atrofiga tog' echkisi shoxlari qadab chiqilgan. Murdaning dafn etilishi dastlabki diniy e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan.

✓ **So'nggi paleolit (mil. avv 40 - 12 ming yilliklar)**

1. So'nggi paleolit davrida yashagan odam: hozirgi qiyofadagi odam kromanyon (Fransiyadagi Kromanyon g'oridan) odami yashagan.

2. Toshga ishlov berish texnikasi va mehnat qurollari yasash usullari o'zgardi ya'ni kesuvchi, arralovchi mehnat qurillarining yasalishi, odamning aqliy va tashqi qiyofasi ham o'zgardi;

3. Insoniyat endilikda taqinchoqlar - munchoqlar, tumorlar va uzuklar yasay boshladи;

4. Odamlar qarindoshlardan tarkib topgan ixcham guruhlarga – urug' jamoalariga birlashdilar.

5. Turar joylar qurilishi so'nggi paleolit davri odamlarining **muhim ixtirosi** bo'ldi.

6. Kiyim - kechak tayyorlashda hayvonlar terisidan foydalanishgan.

7. Inson bu davrda sun'iy tarzda (yog'ochni bir - biriga ishqalash, chaqmoqtoshni bir - biriga urish orqali) olov hosil qilishni o'rganib oldi.

8. Kiyim – kechak tayyorlashda hayvonlar terisidan foydalanilgan.

9. So'nggi paleolit davriga oid eng qadimgi qoyatosh suratlari Ispaniyadagi Altamir, Fransiyadagi Lasko va Boshqirdistondagi Kapova g'orlaridan topilgan. Suratlari qadimgi odamlarni nima haqida o'ylagani, tevarak dunyoni qay yo'sinda tasavvur etgani, qaysi hayvonlarni ovlagani, qanday mehnat qurollari va qurol - yarog'dan foydalanganini bilib olish va tushinishga yordam beradi.

10. So'nggi paleolit davri odami manzilgohlari Samarqand shahri hududidan, Toshkent

viloyati Ohangaron daryosi vodiysidagi Ko‘lbuloq manzilgohining yuqori madaniy qatlamlaridan, shuningdek, Farg‘ona vodiysidan topilgan.

Xulosa. Har bir o‘qituvchi va o‘quvchi tarix darslarida yuqorida ko‘rsatilgan usullarni yaxshi tushunib yetib, testlarni yechishda unumli foydalansalar, sanalar bilan bog’liq har qanday murakkablikdagi testni hech bir qiyinchiliksiz yecha oladilar.

Foydalananilagan adabiyotlar:

1. Tolipov O’, Usmonboyeva M. “Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot” -Toshkent.: Fan, 2005 yil
2. Inoyatov U.I., Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogika: 1000ta savolga 1000ta javob. 2012yil. Toshkent, “Ilm-Ziyo” nashriyoti.
3. Muslimov N.A. va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. 2013 yil. Toshkent, “Fan va texnologiyalar”.

БУНЁДКОР ТЕМУРИЙ МАЛИКАЛАР

*Рахмонов Мухаммад Хабибулло ўғли
Термиз шаҳар б-сонли умумий ўрта
таълим мактаби тарих фани ўқитувчisi
E-mail: mihammad19940208@mail.ru
Tel: +998 91-582-25-25*

Аннотация: Ушбу тезисда Темурий маликаларнинг асрлар давомида амалага оширган бунёдкорлик ишлари тарихий манбалар асосида ёритиб берилган.

Калит сўзлар: Сароймулхоним, Амир Темур жомеъ масжиди, Хуросон, Гавхаршод бегим, Кашмир, Жаҳон Оро бегим, Мумтоз Маҳал.

Темур ва темурийлар даврининг дунё тамаддунида муҳим ўрин эгаллашида темурий маликаларнинг муносиб ўрни бор. Маълумки, сулола асосчиси бўлмиш Амир Темур бунёдкорлик фаолиятидаги асрлар оша етиб келган бетакрор мейморий ёдгорликлариидир. У томонида барпо қилинган улкан иншоатларнинг аксари онаси, опа-сингиллари ва аёлларига бағишлиб қурилган.

Амир Темур томонидан кўплаб иморатлар барпо қилинган ва бу ишни амалга оширишда аёллар меҳнати ва хурматини кўрамиз. Хусусан, унинг эзгу ишларни амалга оширишида Сароймулхонимнинг алоҳида ўрни бор. Сароймулхоним оқилона маслаҳатлар бериш билан бирга, Темур сафардалик чоғларида мамлакат бошқарувини назорат қилган. Шу сабабли бўлса керак, Амир Темур унга суюниб иш кўрган ва унга худди зукко вазирларидек муносабатда бўлган. Бугун Бибихоним номи билан машҳур бўлган Амир Темур жомеъ масжидининг қурилиши бевосита Сароймулхоним номи билан боғлиқдир[1].

Мазкур иморат улкан мейморчилик иншоати бўлиб, ҳовлисининг саҳни 63,8 X 76,0 метр бўлиб, атрофи равоқ ва пештоқлар билан ўралган. Умумий саҳни 167X 109 метр, бурчакларида баланд бинолар бўлган. Масжиднинг пойдевори харсангтошдан, деворлари пишқишидан ишланган. Бибихоним жомеъ масжиди самарқанд шаҳридаги энг салобатли иморат бўлиб, бу ҳақда Бобур шундай ёзади: “ Яна Оҳанин дарвозасига ёвук қалъанинг ичida бир масжиди жумъя солибтур, сангин, аксар ҳиндустондин элтган сангтарошлар анда иш қилибтурлар. Масжиднинг пештоқи китобасида бу оятни “ Ва из ярфау Иброҳималқавоида(ило оҳириҳи)” андоқ улуғ хат била битибтурларким, бир курух ёвук ердин ўқиса бўлур. Бу ҳам бисёр олий имораттур”[2]. Яъни пештоқидаги ёзувни 2 км масофадан ўқиш мумкин бўлган. Демак мазкур иморат ниҳоятда улкан иморат бўлган. Бу иморат ҳақида яна қуйидаги сўзлар бор:” Осмон гумбази бўлмаганда бу гумбаз ягона бўларди, сомон йўли бўлмаганда пештоқ ягона бўларди”[3]. Ҳуллас мазкур маҳобатли иморатни қурилиш ишлари назорат Сароймулхоним номи билан боғлиқдир.

Тарихий манбаларда, Гавхаршод бегим юксак дидли, оқила, тадбиркор, бир сўзли ва хусн бобида беназир бўлган. У Амир Темурнинг кенжа фарзанди Шоҳруҳ мирзонинг рафиқаси бўлиб, салтанат ишларини моҳирона бошқарган ўқтам аёл бўлган. Маълумки, Шоҳруҳ мирзо даврида Хуросон иқтисодий-маданий жиҳатдан юксалди. Жуда кўплаб мейморчилик ишлари амалга оширилди. Ҳиротдаги жуда кўплаб қурилиш ишларига Гавхаршодбеким раҳномолик қилган. Унинг раҳбарлигига иккита мадраса қурилган[4]. Бундан ташқари унинг кундоши Милкат оғо томонидан Ҳиротда бир мадраса, “Дорушшифо” номли касалхона “Дорулҳадис” номли хонақоҳ, иккита ҳаммом ва шаҳардан саккиз фарсаҳ четроқда битта мадраса, кутубхона ва мақбара қурдирган.

Аммо, темурий маликалар ичida Сароймулхонимдек, оқила ва мейморий билимга эга бўлган маликалардан бири, Шоҳ жаҳоннинг катта қизи Жаҳон Оро бегимдир. У Мумтоз Маҳалдек ўткир ақл-идрок ва дид фаросат соҳибаси бўлган аёлнинг фарзанди бўлиб, унинг тарбиясини олган. Мумтоз Маҳал Шоҳ Жаҳоннинг нафақат рафиқаси балким, режалик маслаҳат берувчи маслаҳатчи ва муҳрдор эди. У вафот этиши олдидан болалари билан видолашар экан, Шоҳ Жаҳоннинг аҳволидан хабардор бўлишлик ва оиласини бошқаришни катта қизи-Жаҳон Оро бегим зиммасига юклайди.

Жаҳон Оро Бегимнинг жисми исмига монанд бўлиб, хусн-латофатда, ақл-идрокда ва илму одобда табиат унга саҳийлик қилган эди. Боз устига, яхшигини ғазаллар битарди.

Шоҳ Жаҳон бу қизига алоҳида меҳр ила қаарди. У Мумтоз Махал бегимдан қолган барча бойлик ва мулкларни шу қизига топширади. Жаҳон Оро бегим Шоҳ Жаҳон оиласидаги барча ўзаро келишмовчиликларни ўта мохирлик билан бартараф қила оладиган қобилятга эга эди. Унинг фаолиятидаги муҳим хислатлардан бири меъморчилик ва ободончилик ишларига бўлган қизиқиши ва уни амалга ошириш учун қилган саъий ҳаракатидир. Унинг бевосита иштироки ва тархи асосида Аграда жомеъ масжиди барпо қилинди. Мамлакат ривожида савдо-сотиқ ишлари муҳим ўрин эгаллашини ҳисобга олган Жаҳон Оро бегим Дехли, Сурат, Амбала, Беҳал ва Панипат шаҳарларида карvonсаройлар қурдирди.

Темурий маликаларнинг бунёдкорлик ишлари асрлар оша давом этди. Тарихнинг такрорланишини қаранг, орадан икки асрдан кўпроқ вақт ўтиб, Сароймулхоним амалга оширган ишни Жаҳон Оро бегим давом эттироди. Сароймулхоним толиби илмларга, мискин бева бечораларга ниоятда меҳрибон бўлиб, ўз маблағи ҳисобидан мадрасалар ва иморатлар қурдиргани ҳақида тарихда маълумот ва ҳаттоқи афсоналар мавжуд. Бу ҳолат Жаҳон Оро бегим фаолиятида ҳам яққол сезилади. У мамлакатдаги ғариб-гурабо ва факирларга моддий ёрдам уюштириб, камбағаллар учун уй-жойлар қурдирган. Кашмирда “Пари маҳал” (Парилар саройи), Шаҳдхонободда Алимардонхон аригининг қазилиши ва нақшинкор ҳовуз қурилиши ҳам унинг номи билан боғлиқ[4].

Хулоса қилганимизда, Темурий маликаларнинг илм-фан ва бунёдкорлик ишларига ҳомийлик қилиб, гўзал ва маҳобатли иморатлар барпо қилишда амалий ёрдамини аямаган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Захидов П.Ш. Мавзолей Биби-ханым. В книге “Архитектурные наследие Узбекистана”. - Ташкент, 1960.
2. Бобурнома, Тошкент: Юлдузча, 1989.-Б.44. Бобурнома, Тошкент: Юлдузча, 1989.-Б.44.
3. “Самария”-описание древностей и мусульманских святынь Самарканда Абу Тахира Ходжа. Пер.В.Л.Вяткина. Справочная книжка Самаркандской области на 1898 год, вып.VI, Самарканд, 1898, с.232.
4. Файзиев Т. Темурий маликалар.-Тошкент, 1994.-Б.14.
5. Файзиев Т. Темурий маликалар.-Тошкент, 1994.-Б.31.

**TARIX DARSLARINI TASHKIL ETISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI. O'QUVCHILAR
BILAN INDIVIDUAL SHUG'ULLANISHNING AHAMIYATI**

*Rahimova Latofatxon Ikromjonovna
Andijon viloyati Izboskan tumani
48-umumiy örta ta'lim maktabi tarix fani òqituvchisi
Tel 999038221*

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarix darslarini tashkil etishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish hamda o'quvchilar bilan individual shug'ullanishning samarali jihatlari haqida fikrlar bildiriladi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, interfaol, ta'limni individuallashtirish, pedagogik mahorat.

Shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilarni faqat tayyor bilimlarni egalashga o'rgatib kelingandi. Bunday usul o'quvchilarda mustaqil fikrash, ijodiy izlanish, tashabbuskorlikni so'ndirar edi. Endi o'quv jarayonini yangilangan dastur va standart talablariga javob beradigan zamonaviy darslar asosida tashkil etish davri keldi.

Boshqacha qilib aytganda, zerikarli darslar o'rniga darslarni tashkil etishga ma'suliyat bilan yondashadigan, kasbiy bilimdon, metodik mahoratga ega, ma'suliyatli, zamonaviy, interfaol pedagogik texnologiyani mukammal o'zlashtirib olgan, innovatsiyalar asosida ta'limni tashkil eta oladigan o'qituvchilarga talab oshib bormoqda.

Innovatsiya (inglizcha innovation)-yangilik kiritish, yangilik demakdir. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon hamda o'qituvchi va o'quvchi faoliyatiga yangilik, o'zgarishlar kiritish bo'lib, uni amalga oshirishda asosan interfaol uslublardan foydalaniladi.

Interfaol ("Inter"- bu o'zaro, "ast"- harakat qilmoq) - o'zaro harakat qilmoq yoki kim bilandir suhbat, muloqot tartibida bo'lishni anglatadi. Boshqacha so'z bilan aytganda, o'qitishning interfaol uslubiyatlari - bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga jalb qilingan bo'ladilar, ular biladigan va o'ylayotgan narsalarni tushunish va fikrash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Interfaol darslarda' O'qituvchining o'rni qisman o'quvchilarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi. Bu uslublarning o'ziga xosligi shundaki, ular faqat pedagog va o'quvchilarning birgalikda faoliyat ko'rsatishi orqali amalga oshiriladi. Bunday pedagogik hamkorlik jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularga:

-o'quvchining dars davomida befarq bo'lmaslikka, mustaqil fikrash, ijod qilish va izlanishga majbur etilishi;

- o'quvchilarning o'quv jarayonida fanga bo'lgan qiziqishlarini doimiyligini ta'minlanishi;
- o'quvchilarning fanga bo'lgan qiziqishlarini mustaqil ravishda har bir masalaga ijodiy yondashgan holda kuchaytirilishi ;

- pedagog va o'quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini doimiy ravishda tashkil etishlari mumkin.

Ushbu metodga amalga oshirish orqali o'quvchilarni darsni o'zlashtirish darajasini ham ancha oshirishga erishish imkon paydo bo'лади.

Bundan tashqari yodda saqlash kerakki, har qanday ta'lim o'quvchi shaxsiga, uning qiziqish, xohish istagiga, ehtiyojiga qaratilmog'i kerak. Ya'ni ta'limni individuallashtirishga qaratilmog'i talab etiladi.

Endi ta'limni individuallashtirish nima? Degan savolga javob beraylik:

- ta'lim jarayonini individuallashtirish shunday o'qitish usuliki, bunda har bir o'quvchi o'quv jarayonida faol ishtirok etib, o'quv-biluv jarayoniga shaxsiy hissa qo'shishi hisobga olinadi;

- ta'lim jarayonini tashkil eishda o'qituvchining uslubiy yondashuvi, tezkorligi,

o'quvchining shaxsiy xususiyatlari hisobga olinadi;

- o'quv-metodik, psixologik, pedagogik tashkiliy boshqaruv ishlarini olib borishda o'quvchi shaxsi o'quv-biluv markazida bo'лади.

Har qanday ta'lim o'quvchi shaxsiga, uning qiziqish, xohish istagiga, ehtiyojiga qaratilmog'i kerak. Ya'ni ta'limni individuallashtirishga qaratilmog'i talab etiladi.

Endi ta'limni individuallashtirish nima? Degan savolga javob beraylik:

- ta'lim jarayonini individuallashtirish shunday o'qitish usuliki, bunda har bir o'quvchi o'quv jarayonida faol ishtirot etib, o'quv-biluv jarayoniga shaxsiy hissa qo'shishi hisobga olinadi;
- ta'lim jarayonini tashkil eishda o'qituvchining uslubiy yondashuvi, tezkorligi, o'quvchining shaxsiy xususiyatlari hisobga olinadi;
- o'quv-metodik, psixologik, pedagogik tashkiliy boshqaruvi ishlarini olib borishda o'quvchi shaxsi o'quv-biluv markazida bo'ladi.

Demak, ta'lim-tarbiya sifati va samaradorligi o'quvchining o'quv mazmunini o'zlashtirishga yo'naltirilgan mustaqil mutolaa bilan samarali shugullanishi mustaqil fikr yuritishi va tafakkur faoliyati bilan bog'lik. Interfaol metodlarda dars jarayonini olib borishda o'quvchilarda quyidagi xususiyatlarning rivojlanishini ko'rsatish mumkin.

Foydalaniman adabiyotlar:

1. F.Sh.Aqchayev "Tarixni o'qitishda innovatsion texnologiyalar" - JIZZAX - 2014 y.
2. Ishmuhamedov R. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari. - T., Nizomiy nomidagi TDPU, 2009.
3. A.Abduqodirov, R.Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.:2008

ABU RAYHON BERUNIY – TARIXIY SIYMO

To‘rayev Kozimjon Qosimovich,
Farg‘ona viloyati, O‘zbekiston tumani
39-umumta’lim maktabi
Tarix fani o‘qituvchisi
Tel: +99890 292 92 14

Annotatsiya – Abu Rayhon Beruniy o‘rta asrning buyuk qomusiy olimi – ensiklopedisti ekanligi haqida ilmiy qarashlar ilgari suriladi. Uning ilmiy izlanishlari haqida ma’lumotlar keltirib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar – O‘tmish, siymo, qomus, astronom, astrolog, matematik, geolog, geograf, o‘lkashunos, biolog, medik, o‘simlikshunos, ma’danshunos, tarixchi, manbashunos, dinshunos, adabiyotshunos, faylasuf, sotsiolog, mantiqshunos, olim.

Barchamizga ma’lumki, o‘tmishda qomusiy siymolar yashab ijod etishgan. Ana shunday qomusiy siymolarimizdan biri Abu Rayhon Beruniyidir. Abu Rayhon Beruniy o‘rta asrning buyuk qomusiy olimi – ensiklopedisti. U astronom, astrolog, matematik, geolog, geograf, o‘lkashunos, biolog, medik, o‘simlikshunos, ma’danshunos, tarixchi, manbashunos, dinshunos, adabiyotshunos, faylasuf, sotsiolog, mantiqshunos, ilohiyotchi olim va shoир bo‘lgan. Beruniy 973-yil 9-sentyabrda (hijriy 362-yil zulhijja oyining 3-kunida) Xorazmning qadimiy poytaxti hisoblangan Kot (Kat) shahrida tug‘ilgan. Ayrim manbalarda Beruniy Kot shahrining tashqarisida tug‘ilgan, shu sababli u “Beruniy”, ya’ni “tashqarilik” degan taxallus bilan atalgan deyishadi.

U ko‘plab ustozlardan ta’lim olgan hisoblanadi. Beruniy yoshligida ustozи mashhur olim Abu Nasr ibn Iroq Mansur ibn Alidan (? – 1036) ta’lim olib ilm sirlarini o‘rgangan. Ibn Iroq Beruniyni Yevklid geometriyasi va Ptolomeyning astronomik ta’limoti bilan tanishtirgan. U o‘z shogirdining nihoyatda iste’dodli ekanligini ta’kidlab, Beruniyning yoshligida mustaqil astronomik kuzatish ishlarini olib borganligini (994–995-yillar), buning uchun maxsus astronomik asbob ham ixtiro qilganligini yozib qoldirgan.[1] Beruniyning ikkinchi ustozи – tabib, astronom va faylasuf Abu Sahl Iso bin Yah’yo al-Masihiy al-Jurjoniy (? – 1010). Uning yana bir ustozи Abdul Avval ibn Abdusamad nomi bilan mashhur bo‘lib sulton Mahmud G‘aznaviy tomonidan qatl qilingan.

Beruniyning asarlari dunyo asarlar gultoji hisoblanadi. 1035–1036-yillari Beruniy o‘zi yozgan asarlari ro‘yxatini tuzgan va mazkur ro‘yxatda 113 ta asarning nomini keltiradi. Bu asarlardan 70 tasi astronomiyaga, 20 tasi matematikaga, 12 tasi geografa va geodeziyaga, 3 tasi mineralogiyaga, 4 tasi kartografiyaga oiddir. Agar olimning shundan keyin yashagan 13 yil ichida yozgan 50 dan ziyod asarlarini ham qo‘sadigan bo‘lsak, ularning umumiyligi soni 160 dan oshadi. Ayrim manbalarda Beruniy 200 dan ziyod asar yozganligi haqidagi ma’lumotlar ham uchraydi. Beruniy yozgan har bir asar o‘ziga xos ensiklopediya edi.[2] Masalan, uning dastlabki asarlari dan “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” («Al-osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya») asari qadimgi Xorazmda o‘tgan xalqlarning, qadimgi yahudiylar, nasroniyalar, majusiyalar va musulmonlarning urf-odatlari, an’analari, bayramlari, taqvimlari, dirlari, payg‘ambarlari, muqaddas kitoblari haqidagi barcha ma’lumotlarni o‘zida to‘plagan yaxlit ensiklopediya bo‘lib, u Yevropada “Xronologiya” nomi bilan mashhurdir. Bu asarni olim 27 yoshida, ya’ni 1000- yili yozib tugallagan. Asar arab tilida yozilgan va Qobus ibn Vashmgirga bag‘ishlangan. Bu asarning birinchi nashrini nemis olimi, beruniyshunos Eduard Zaxau 1876–1887-yillarda Leypsigda bosib chiqaradi. 1879-yili uning inglizcha tarjimasini nashrdan chiqaradi. 1950-yili sharqshunos olim A.Rasulov asarning bir qismini o‘zbekchaga tarjima qiladi, 1957-yili bu asar arabshunos olim M.A.Salye tomonidan rus tiliga tarjima qilinadi va nashr etiladi. 1968-yili A.Rasulov tomonidan bu asarning o‘zbek tilidagi to‘liq tarjimasini “Fan” nashriyotida bosilib chiqadi. Beruniyning “Kitob ul-maqolot val-arz vad-diyonot” (Maqolalar, e’tiqodlar va dinlar haqida kitob), “Kitob f axbori Xorazm” (Xorazm xabarlar haqida kitob), “Kitob tarixi ayyom as-sulton Mahmud va axbori abihi” (Sulton Mahmud davri tarixinining kitobim va otasi haqidagi xabarlar) kabi kitoblari hali topilmadi. Ularni jahon kutubxonalarini va shaxsiy kitob xazinalaridan axtarishni davom ettirish lozim. Beruniy Jurjon hukmdori Vashmgir saroyida yashab yurgan davrida qimmatbaho toshlar va minerallar haqida “Mineralogiya” asarini (“Kitob al jamahir f ma’rifat al-javohir” (Qimmatbaho toshlarni bilib olish bo‘yicha ma’lumotlar to‘plami) yozgan. Bu asar hozirga qadar

o‘zining amaliy ahamiyatini yo‘qotmagan. Bu asarda muallif 300 dan ziyod minerallar va ularning fzik (qattiqligi, solishtirma og‘irligi, rangi, qirralarining tuzilishi va boshqalar), kimyoviy (tarkibida qanday moddalar borligi, suv va olovga chidamliligi) xususiyatlarini tushuntirib berган. Beruniyning “Mineralogiya” asarini 1963-yili moskvalik sharqshunos A.M.Belenitskiy rus tilida nashrdan chiqardi. 1025-yil 18-noyabrda Beruniy “Geodeziya” (“Tahdid nihoyotil-amokin li tashih masofot al-masokin” (Turar joylar (orasidagi) masofalarni aniqlash uchun manzillarning chegaralarini belgilash) asarini yozib tugatgan. Geodeziyada matematik geografya asoslari mufassal bayon qilinadi. U asar 1966-yili Toshkentda Istanbul nashridan rus tiliga tarjima qilib nashr qilindi. “Munajjimlik san’atidan boshlang‘ich tushunchalar” asari 1029-yili G‘aznada yozilgan bo‘lib, unda astrologiyaga oid asosiy tushunchalar soda qilib izohlab berilgan. Uni yevropacha qilib, “Astrologiya” deb atasak bo‘ladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Abu Rayhon Beruniy fan olamida, Sharq olamida buyuk ishlarni qila olgan, o‘zidan butun boshli ilm qoldirib keta olgan buyuk shaxsdir.

Foydalanimanligan adabiyotlar

1 .Бируни. Минералогия. М., 1963. С.273.

2. G. Ochilova, G. Musaxonova “Pedagogik mahorat” Toshkent 2007

“AVESTO” ВЕВАНО МЕРОСИМИЗ.

*Baxriyev Qahramon
63-umumi o'rta ta'lim maktabi tarix fani o'qituvchisi
Qashqadaryo viloyati Kitob tumani*

“Avesto” bundan XXX asr muqaddam...ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy, tarixiy merosidir”.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi prezidenti Islom Karimov.

Annotatsiya: Bundan qariyb 3000 ming yil muqaddam hozirgi Xorazm hududida zardushtiylik dini paydo bo'ldi. Keyinchalik Eron, Kavkaz va Hindistonga tarqalgan ushbu dinning asoschisi ilohiyotchi, faylasuf, ulug' vatandoshimiz Zardusht edi. Zardusht haqida yevropalik olim Jan Dyushe shunday fikrlarni keltirib o'tadi: “Osyoning barcha farzandlari ichidan G'arb birinchi o'rinda Zardushtni o'ziga ma'naviy ustoz qilib tanladi. Uning g'oyalari Iso Masih ta'limotidan ilgari Yunonistonni boyitgan edi. Zardushtni Platon ham bilar edi. Buddha va Konfutsiyarning ovozlari Yevropaga yetib kelishi uchun ko'p vaqtlar kerak bo'ldi. Shu sababli Zardusht g'arbda qadim Osyoning yagona donishmandi bo'lib qoldi.”

Kalit so'zlar: kitob Markaziy Osiyo xalqlarining mushtarak yodgorligidir. Avesto o'z davrining tarixi, fani, ma'daniyati, urf-odatlari, adabiyoti, iqtisodiy-ijtimoiy hayoti

“Avesto” zardushtiylik dinining muqaddas kitobidir. Bu nom o'zbek tilida “qat’iy o‘rnatilgan qonun-qoidalar” degan ma’noni anglatadi. Zardushtiylikda Avesto xudo Axuramazdaning so‘zi deb tan olinadi. U vahiy orqali Zardushtga yuborilgan, deb ishoniladi. Uning yaratilish vatani Markaziy Osiyo, shu sababli bu kitob Markaziy Osiyo xalqlarining mushtarak yodgorligidir. Avesto o'z davrining tarixi, fani, ma'daniyati, urf-odatlari, adabiyoti, iqtisodiy-ijtimoiy hayoti to‘g‘risida ma'lumot beruvchi qomusiy asardir. “Avesto” yaratilgan vaqtida 30-nask- kitobdan iborat bo‘lganligi haqida ma'lumotlar bor. Markaziy Osyoga turli bosqinchilarning kirib kelishi, zardushtiylik diniga sig'inuvchilarning ta'qib qilinishi natijasida kitobning ko‘p qismi yo‘qolib, oz qismi saqlanib qolgan. Bu xususida Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida shunday yozadi: “Doro ibn Doro xazinasida Avestoning 12 ming qoramol terisiga tilla bilan bitilgan bir nusxasi bor edi. Iskandar otashxonalarini vayron qilib, ularda xizmat etuvchilarni o‘ldirgan vaqtida uni yondirib yubordi. Shuning uchun o'sha vaqtidan buyon “Avesto”ning beshdan uch qismi yo‘qolib ketdi. “Avesto” 30 nask edi. Majusiylar qo‘lida 12 nask chamasi qolgan. “Bu o'rinda shuni ham ta'kidlash zarurki, Aleksandr Makedonskiy davrida “Avesto”ning astronomiya, falsafa va tibbiyotga doir qisimlari yunon tiliga tarjima qilingan.

“Avesto”da ibtidoiy davrlarga tutashadigan asotirlar, olamning yaratilishi haqidagi tasavvurlar, odamzodning ezhulik, baxtiyor va faravon, g'am-u anduhsiz hayot, adolatli ijtimoiy boshqaruv, xavf-xatarsiz turmush, sog'lom tan, teran aql, solih va dono farzandlar, oqila ayol, totuv oila, serhosil ekin dalalari haqidagi orzu umidlar o'rinn olgan. Darhaqiqat, unda xudo insonlarni uy qurishga, mehnat qilishga va farzand tarbiyasi bilan shug'ullanib, unga g'amxo'rlik qilishga undaydi.

“Avesto” zardushtiylik dini dunyoqarashini, falsafiy-axloqiy tizimini o‘zida mujassam etgan. Xususan, bu kitob bronza davri qabilalari va urug'larining boshini adolat bilan boshqariladigan ijtimoiy uyg'unlashuv, yurtchilik, elchilik g'oyalari atrofida birlashtirishga xizmat qilgan, desak bu ta'rif ham asar mohiyatini ochishga ojizlik qiladi. Muhimi shuki, “Avesto” ilk bora insoniyat ongiga dunyoni yaratgan yagona zotning borligi, uning nomi Axura Mazda ekanligi haqidagi fikrni yetishtirdi. Ya'ni odamzod tarixida ilk bora vaxdoniyat, yakka xudolik tushunchasi paydo bo'ldi. Qabilalararo nizolar, bosqinlar, qonli janglar, g'oyaviy tortishuvlar zamonida bu buyuk jasorat va inqilobiy hodisa edi.

Insoniyat uchun tinch, osoyishta hayot, yaratuvchi mehnat, tabiat bilan ongli uyg'unlikda tillashib-dillashib yashay bilish, ijtimoiy axillik, kengashlilik va meru oqibatchilik asosida kelishib hayot qurish, o'zaro yordam, kengbag'r, oliyjanoblik, haqgo'ylik, niyat xolisligi, lutfu nafosat va andisha, amalda esa to‘g'rilik, xudo buyurgan ezgu maqadga, ya'ni yaxshilik dunyosi ravnaqiga xizmat qilish, insoniyat qalbidan yovuzlikni chiqarish, niyatni yomonlikdan poklash, tan va ruh pokizaligiga intilish, e'tiqodda mustahkamlik, so‘z, va'da qasamyodga sadoqat va

boshqa ko‘plab milliy va umumbashariy g’oyalar “Avesto”da ajabnalarli tarzda ishlab chiqilgan. Qizig’I shundaki, uning yuzaga kelishida ulug’ mutafakkir inson Axura Mazdaning suyukli, imonli bandasi Zaratushtra muhim ro‘l o‘ynaydi. “Avesto” yaratilgan davrda bu g’oyalar qanchalik ilg’or bo‘lsa, ular uch ming yil osha hozirga qadar ham o‘z qadru-qiyamatini yo‘qotmay kelmoqda. Ishonch bilan aytish mumkinki, “Avesto” g’oyalari umumbashariyligi bilan adabiyatga daxldordir.

TARIX DARSLARIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH

*Husanova Ramiza Qahhorovna
Farg'ona viloyati Furqat tumani
26-umumi o'rta ta'lif maktabi Tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Tarix fani maktab o'quv dasturidagi asosiy fanlardan biri bo'lib, bugungi kunda ushbu fanni zamonaviy texnologiyalar asosida o'qitish o'qituvchilar uchun dolzARB masalalardan biridir. Maqolada tarix darsini tashkillashtirishda foydalanish mumkin bo'lgan ba'zi usullarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: tafakkur, tarixiy savodxonlik, vaqt jadvallari, ijtimoiy media, soxta sahifa.

So'nggi yillarda tarix ta'limi sohasida izlanishlar ko'payib bormoqda. Talabalarni ilmiy fikrleshga o'rgatishni uzoq vaqtidan beri qiziqtirgan o'qituvchilar tarixiy tafakkurni yoki hozirgi til bilan aytganda «tarixiy savodxonlikni» tashkil etadigan narsalarga e'tibor qaratdilar. Tarix darsini tashkillashtirishda darsni jonlantirish mumkin. Bitta kuchli usul bu texnologiyadan foydalanishdir. Talabalar uchun mo'ljallangan sinfonaning bir qismi sifatida onlayn va raqamli manbalardan foydalanishning ko'plab usullari mavjud, bu erda talabalar o'zlarining faol o'qishlariga javobgarlikni o'z zimmalariga oladilar. Tarix yuqori texnologiyalarga o'tganda, ajoyib narsalar ro'y berishi mumkin!

Hayotni jonli nafas olish uchun texnologiyani ishlatadigan harakatlar haqida bir nechta fikrlar monoton tarix darslarida keltirilgan:

Raqamli tarixiy vaqt jadvallarini yarating. O'quvchilardan har doim tarixning turli davrlarini o'z ichiga olgan vaqt va sanalarni o'rganish uchun so'raladi. Biroq, vaqt jadvalini o'qish va o'rganish, uni yodda saqlay olish o'rtasida katta farq bor. Talabalar kerakli yoki o'rganishni istagan materiallarni qamrab oluvchi interfaol vaqt jadvallarini yaratish uchun bepul onlayn manbalardan foydalanishlari mumkin. Interfaol vaqt jadvallari talabalarga ular uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni kiritib, voqealarning grafik tasvirlarini yaratishga imkon beradi. Oddiy onlayn qidiruv orqali talabalar foydalanishlari uchun turli vaqt jadvallarini yaratishi mumkin.

Tarixiy voqealar yoki raqamlar haqida gazeta maqolalarini nashr eting. Maqolani yozishda o'quvchilar xohlagancha ijod qilishlari mumkin. Ehtimol, ular tarixdagi taniqli (yoki unchalik taniqli bo'limgan) odamdan o'sha paytda hayot qanday bo'lganligi to'g'risida "guvohlik" olish uchun intervyu bermoqchi bo'lishgandir. Internetdagagi bepul onlayn vositalar gazeta qirqish generatorlari va gazeta shablonlari ushbu faoliyat turini talabalar uchun qiziqarli qiladi va ushbu vositalar tadqiqot va g'oyalarni yozishda ishlatilishi mumkin.

O'tmishdagi odamlar bilan tanishish uchun ijtimoiy mediadan foydalaning. Ijtimoiy media dunyo bo'ylab keng foydalaniladi va o'quvchilarning aksariyati Facebook, Twitter va Instagram kabi saytlar haqida juda ko'p narsalarni bilishadi. Ushbu tanishuvdan foydalanishning bir usuli bu o'quvchilarga tarix darslarida tanishadigan odamlar bilan tanishish uchun ijodiy vosita berish uchun soxta ijtimoiy media saytlaridan foydalanish. Bitta sayt foydalanuvchilarga istalgan kishi haqida Facebook-ga o'xshash sahifa yaratishga imkon beradi. Ular shaxsning biografik ma'lumotlarini, yoqtirgan va yoqtirmaydigan narsalarni, yutuqlarni ro'yxatga olishadi va hatto ushbu raqam o'z davrining o'tmishi haqida qanday fikrashi mumkinligini aks ettiruvchi maqom yangiliklarini yaratadilar. Albert Eynshteynning sahifasi qanday ko'rinishga ega bo'lishi mumkin? Doktor Martin Lyuter King Jr bilan nima bo'ladi? Ko'plab soxta ijtimoiy media shablonlari Internetda mavjud.

Raqamli hikoyalarni sinfga olib keling. Raqamli hikoyalarni o'quvchilarga tarixiy hujjatli filmlarni yaratishga imkon beradigan turli xil dasturlardan foydalanadi. Talabalar tadqiqot, matn, rivoyat, rasmlar, videolar va audio qismlarni tarix uchun muhim bo'lgan voqealarni hikoya qilish uchun yig'ish paytida harakatga keltiradi. Ular hujjatli filmlarini boshqalar bilan kompyuter yoki televizor ekranlari orqali bo'lishishlari mumkin. Endi talabalar passiv ma'lumot oluvchilar emas; buning o'niga ular o'zlarini o'rganishda faol ishtiroychilar. Ular o'zlarining tanqidiy fikrleshchlari va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini juda ko'p ijodkorlik bilan bir qatorda yaxshi foydalanishga ham qodir.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Pastplay: Teaching and Learning History with Technology, Kevin Kee, Digital Humanities.
2. Samuel Wineburg, "On the Reading of Historical Texts: Notes on the Breach Between School and Academy," American Educational Research Journal 28, no. 3 (1991): 495–519.

TARIX DARSALARININ O'ZLASHTIRISHDA TARIXIY-BADIY ASARLARNING ROLI

*Muqimova Guli Shuxratovna,
Navoiy viloyati Karmana tumani
10-umumta'lim maktab tarix fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Tarix darslarini oson va qiziqarli o'zlashtirish, o'rganilayotgan davr haqida tasavvur hosil qilish, kitobxonlikni o'quvchilar o'rtasida targ'ib qilish maqsadida sinf kesimida tarixiy-badiiy asarlarni tavsiya qilish juda samaral. Biz ushbu maqolada tarix darslarida tavsiya qilish mumkin bo'lgan ba'zi asarlarni ilmiy jihatdan asoslashga harakat qildik.

Tayanch tushunchalar: Tarix, tarixiy-badiiy asar, memumar asar, etnologiya, urf-odatlar.

Tarix- bizning o'tmishimiz va kelajagimizdir. Ushbu fanni no'zlashtirish va o'rganish har bir insonning burchidir. Chunki o'tmishni bilmay kelajakni yaratish mumkin emas. Tarix darslarini qiziqarli va o'quvchilarning oson o'zlashtirishlarida bizga eng yaxshi vositalardan biri bu tarixiy-badiiy asarlardir. Chunki, tarixdan ma'lumki, xaqchil, insonparvarlik va ona yurt tuyg'usini aks ettirgan asarlarga yangi avlodlarga ma'naviyat va ma'rifat nurlarini taratadi. Tarixiy asarlarda aks ettirilgan hayotiy haqiqat orqali o'tmishga nazar tashlanadi. Bunday asarlarda ming yillar oldin yashab o'tgan, vatanning har siqim tuprog'ini aziz deb bilgan otabobolarimiz, momolarimiz siyimosi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Bunday asarlar o'zbek adiblari tomonidan ko'plab yozilgan. Har bir asarda vataparvarlik, qahramonlik va mardlik kabi insoniy fazilatlar mujassamlashgan. Ana shunday asarlarni tarix darslari orqali o'quvchilarga o'rgatish orqali biz ulardagi eng olyi tuyg'ularni rivojlantiramiz.

Tarix darslari 5sinfdan boshlab o'tiladi. Biz bu sinfdagi o'quvchilarga uncha murakkab bo'lmagan va tarbiyaviy ahamiyati yuqori bo'lgan qissalarni tavsiya qilishimiz maqsadga muvofigdir. Masalan Oybekning "Bolalik", Abdulla Qahhorning "O'tmishdan ertaklar", Chingiz Aytmatovning "Oq kema", Sadriddin Ayniyuning "Eski maktab" kabi asarlari haqida o'quvchilarga so'zlab, o'qishni tavsiya qilishimiz mumkin. Chunki bu asarlar sodda tilda yozilgan va bolalarning tengdoshlarini hayotlari bayon etilgan. Ushbu asarlarni o'qish orqali o'quvchilar XIX asrning oxiri XX asrning birinchi yarmidagi hayot bilan bevosita tanishadilar. Va bugungi kun uchun shukronalik xissi uyg'onadi. "... Maktab deganda mening ko'z oldimiga machitning tashlandiq hujrasи, bo'yra.....bolarning g'uvur-g'uvuri, "alamza al" eshitilar edi"(A. Qahhor. O'tmishdan ertaklar.T.;, "Sharq".2018.-B.149).

6-sinfda tarix darslarida inson paydo bo'lganidan boshlab ilk davlatlarning paydo bo'lish tarixi o'rganiladi. Bu yoshdagi o'quvchilarga biz tarixiy qissa va romanlarni tavsiya qilamiz. Tarixiy asarlarning ustasi Mirkarim Osimning asarlaiga ko'proq murojaat qilamiz. Chunki adaibning tarixiy asarlari xaqqoniyligi va tushunarli soda tilda yozilganligi bilan ajralib turadi. Yozuvchining "To'maris", "Shiroq" asarlarini, Maqsud Qoriyevning "Spitamen" asarini darslar davomida muhokama qilish o'rinni. Chunki ular bnizning faxrlana oladigan ota-bobolarimiz, va momolarimiz haqida. Va bu asarlarda vatanni qadrlash, uni asrash kabi g'oyalar singdirilgan. 7-sinfda o'quvchilar yurtimizning bosqinlarga boy bo'lgan davri haqida tanishadilar. Biz Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Temur Malik, Najmiddin Kubro, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk davlat arboblari va sarkardalari, Ibn Sino, Beruniy, Farobi, Imom al-Buxoriy, Alisher Navoiy singari allomalarning hayotlari aks ettirilgan asarlarni tavsiya qilamiz va bevosita darslar jarayonida foydalanamiz. Masalan, Narshaxiy "Buxoro tarixi", Mirmuxsin "Xo'jand qal'asi", "Me'mor", Mirkarim Osim "O'tror", "Zulmat ichra nur", "Jayxun ustidagi bulutlar", "Karvon yo'llarida", Odil Yoqubovning "Ulug'bek xaqzinasi", "Ko'xna dunyo", Baxtiyor Abdug'afir "Sulton Jaloliddin Manguberdi" kabi asarlardir. Ushbu asarlarda yuqorida nomi keltirilgan buyuk shaxslarning hayotlari va ana shu davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, urf-odatlar hamda marosimlar haqida ma'lumotlar berilgan. O'quvchi yuqori sinffa o'tgani sari uning fikrashi va dunyo qarashi kengayib boradi. Biz endi ularga Pirimqul Qodirovning "Yulduzli tunlar", "Avlodlar dovoni" asarlarini tavsiya qilamiz. Bu ikki asar boburiylar sulolasini haqida qimmatli ma'lumotlarni berish bilan bir qatorda vatan sog'inchi, sadoqat kabi tuyg'ularni uyg'ota oladi. Xonliklar davri haqida ma'lumot beruvchi asarlar bu doim sevib o'qiladigan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar", "Mehrobdan chayon"dir. Bundan tashqari biz Ikkinchiji jahon urushi haqidagi

asarlarni ham o‘qishni tavsiya qilamiz. Chunki tinchlik, bag‘rikenglik hamda shukronalik xissini o‘quvchilarda uyg‘ota olish lozim. Shu bilan bir qatorda taxlil qilish, solishtirish va o‘z hayotida olgan bilimlarini qo‘llay olish qobiliyatlari rivojlanib boradi. Bundan albatta tarixiy-badiiy asarlarning roli yuqori. Bunday asarlar qatoriga Said Ahmadning “Ufq”, Shuxratning “Shinelli yillar”, O‘tkir Hoshimovning “Ikki eshik orasida”, “Tushda kechgan umrlar” kabi asarlarni kiritishimiz mumkin. Biz darslar jarayonida tavsiya qilish mumkin bo‘lgan tarixiy-badiiy asarlarning ayrimlarini aytib o‘tdik. Ular juda ko‘p va bizga eng yaxshi qo‘llanmalardir. Zero har bir dars o‘quvchi hayotining muhim qismidir.

Foydalilanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor O‘tmishdan ertaklar. T. : “Sharq”, 2018. 205b
2. Oybek Navoiy. T.: “Sharq” 2015. 496b
3. Mirmuhsin Me’mor T.: 2015. 445b
4. Pirimqul Qodirov Yulduzli tunlar. T.: “O‘qituvchi”, 2018.566b
5. Said Ahmad Ufq. T.: “Sano-standart” 2016.638b.

TARIX FANLARINI O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING O'RNI

*Narzulloyeva Asila Isoqovna,
Navoiy viloyat Qiziltepa tuman
15-umumta'lismaktab
Tarix fani o'qituvchisi*

Anotatsiya: Ushbu "Tarix fanlarini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarning o'rni" mavzusidagi maqolada tarix darslarida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish dars jarayonida qo'llashning afzalliklari, texnologiyalardan to'g'ri foydalanishga yo'naltirish, zamon bilan hamnafas bo'lish haqida fikr yuritilgan. Keltirilgan ma'lumotlar asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy texnologiya, barkamol shaxs, pedagogic faoliyat, samaradorlik, vatanga muhabbat, matonatlilik, saxovatpeshalik, hujjatli film, slayd.

Bugungi globallashuv jarayoni har bir sohada o'ta izlanishni, o'z ustida ishlashni, o'qish va o'rganishni talab etmoqda. Bu jarayonlarni hisobga olgan holda ta'lismohi sohasida faoliyat olib borayotgan pedagog xodimlar yosh avlodni barkamol shaxs bo'lib tarbiyalanishlarida har bir berayotgan darslari kelajak taraqqiyoti uchun poydevorligini his etgan holda bugungi zamonaviy o'quvchining bilimiga nisbatan talab ehtiyojlarini hisobga olib turli hil metodlar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir.

Texnologiya – shaxsni, o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish qonuniyatlarini o'zida jo qilgan va yakuniy natijani ta'minlaydigan va kafolatlaydigan pedagogik faoliyatdir.

Ta'lismohi texnologiyasi – ta'lismohi modellarini optimallashtirish maqsadida, inson va texnika resurslari va ularning o'zaro ta'sirini hisobga olgan holda butun o'qitish va bilimlarni o'zlashtirish jarayonini yaratish, qo'llash va aniqlash tizimidir. Tarix darslarida samaradorlikka erishish ko'p jihatdan o'quv metodlarni tanlashga bog'liq. Agar darsda metodni to'g'ri tanlar ekanmiz, ko'zlagan maqsadimizga tez va oson erishamiz.

Bugungi davr ta'labi dars jarayonini mazmunli tashkil etish o'quvchilar qiziqishini ortirib, ularning o'quv jarayonidagi faolligini rag'batlantirib turish, kichik guruhlarga bo'lish, turli qiziqarli o'yin metodlarini qo'llash, ko'rgazmali vositalarni o'rinli qo'llashni taqazo etadi.

Bugungi kunimizni kompyutersiz, mobil telefonlarsiz ta'savvur qila olmaymiz. Shuning uchun ham tarix o'qituvchilarining oldida turagan muhim vazifalardan biri o'quvchilarni har tomonlama yetuk, bilimli, zakovatli etib tarbiyalashdir.

Tarix fani ijtimoiy gumanitar fan bo'lganligi uchun ma'lumotlarni o'quvchilarga etkazishda ko'p hollarda og'zaki nutqdan foydalaniladi. Tarix fanlarida ma'lumotlarni ko'pligini hisobga olib bunday metoddan doimiy foydalanish o'quvchini darsdan qiziqishini susaytiradi. Bunday salbiy holatlarni oldini olish uchun har bir tarix fani o'qituvchisi o'quvchilarni yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda zamonaviy kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol usullardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan: 5-sinf tarixdan hikoyalarni darsligida mavjud bo'lgan "Maktab – bilim o'chog'i", "Yurtimizning buyuk allomalari", "Mirzo Ulug'bek va uning akademiyasi", "Turkiston ma'rifatlari" kabi mavzularda tarix hujjatli filmlardan foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan "Gitler Germaniyasi ustidan qozonilgan g'alabaga O'zbekistonning qo'shgan hissasi" mavzuni o'quvchilarga yetkazishda "Ilhaq", "Sen yetim emassan" filmlarini mavzuga mos joylaridan namoyish etish bilan birga o'quvchilarda ona vatanga muhabbat, tarixiy shaxslarga hurmat, tinchlikni qadriga yetish hissini rivojlantirishga turki bergan bo'lamiz. O'quvchilar dars jarayonida ko'rgan filmdagi parchalar orqali urush yillarida O'zbekistonlik ishchilar ko'rsatgan mehnat jasoratlari, O'zbekiston xalqining bag'rikengligi va saxovatpeshaligi hamda ota-bobolarimiz beshavqat jang maydonlarida mardlik va matonat ko'rsatganlari ko'z oldida gavdalanadi. Tarix darslarida nafaqat video lavhalar, filmlardan balki ilmiy faktlarga asoslangan mavzuga doir slaydlardan ham unumli foydalanishimiz mumkin. Jumladan 8-sinf O'zbekiston tarixi darsligida Xiva xonligiga oid mavzularni yoritishda manbalarga asoslanib Xorazm madaniyatining asosiy bekgisi "Lazgi" qo'shig'i va raqsi, Xorazm o'liasi me'morchiliginining ajoyib obidalari, Markaziy Osiyodagi yirik va noyob me'moriy yodgorliklar Ichon qal'a, Dishan qal'a aks etirilgan, Xorazm tarixiga oid muhim tarihiy sanalar namoish etilishi o'quvchilar hotirasida mustahkam o'rin egallaydi.

Dars jarayonida Lazgi qo'shig'idan qisman eshittirish orqali o'quvchilarni darsga to'liq jalb

etish bilan birgan san'atga, musiqaga muhabbatini yanada oshiramiz. Biz xohlaymizmi yoki yoqmi bugungi kun o'quvchisi mobil telefonidan va kompyuterlardan keng foydalanmoqda. O'quvchilarni to'g'ri yo'naltirish maqsadida uyga topshiriq, takrorlash, manbalar bilan ishlash darslarida to'g'ri va unumli foydalanishlari uchun internet saytidan mavzuga oid qo'shimcha ma'lumotlarni topib kelishni va topgan ma'lumotlarini sinf jamoasi bilan o'rtoqlashishi samaradorlikni oshirish bilan zamonaviy texnologiyalardan, saytlardan unumli foydalanishni o'rgatgan bo'lamiz.

Bunday usul darsda o'quvchilarni faol ishtirok etishga undab qisqa vaqt ichida ko'p ma'lumotlarni o'zlashtirishga imkon beradi. Prezidentimiz SH.M.Mirziyoyev ta'lim sohasiga katta etibor qaratmoqdalar. Har bir ta'lim muassasasida o'qituvchi va o'quvchilar uchun qulay shart sharoitlar yaratilgan o'qituvchilarning darslarini zamonaviy pedagogik va axborot kommunikatsiya texnologiyalardan foydalangan holda o'tayotgani o'quvchi talabalarning o'zlashtirishida o'z aksini topmoqda. Xullas mavzularni o'zlashtirishda o'quv mashg'ulotlarini ko'rgazmali, kompyuter texnologiyalaridan foydalanib tashkil etish o'quvchilarning imkoniyatlarini oshirishga xizmat qiladi. Ko'rgazmali darslar "Ming marotaba eshitgandan ko'ra, bir marotaba ko'rgan afzal" degan naqlning isbotidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. U.Jo'rayev, Q.Usmonov "Tarixdan hikoyalar" 5-sinf uchun darslik. Cho'lpox nomidagi NMIU, 2015 143-147 sahifa.
2. U.Jo'rayev, Q.Usmonov O'zbekiston tarixi 8-sinf uchun darslik Toshkent:"O'qituvchi" NMIU, 2019 80-103 sahifa
3. Internet manzillari www.ziyonet.uz

KONSTITUTSIYA HUQUQIY DAVLATNING HUQUQIY ASOSIDIR.

*Niyazova Mohichehra Noriddinovna.
Navoiy viloyati, Navbahor tumani
29-maktabning tarix fani o'qituvchisi.
Telefon raqami:(93)1474516*

Annotatsiya. Maqola Konstitutsiya davlatning Asosiy qonuni bo'lib, kuchli huquqiy demokratik davlat qurishimizdagi ahamiyati va o'rni haqida ma'lumot beradi.

Kalit so'zlar. Qonun ustuvorligi, davlatning huquqiy maqomi, inson huquq va erkinliklari, konstitutsiyaviy norma.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida amalga oshirilgan keng ko'lamli islohotlar milliy davlatchilik va suverenitetni mustahkamlash, xavfsizlik va huquq-tartibotni, davlatimiz chegaralari daxlsizligini, jamiyatda qonun ustivorligini, inson huquq va erkinliklarini, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik muhitini ta'minlash uchun muhim poydevor bo'ldi, xalqimizning munosib hayot kechirishi, fuqarolarimizning buniyodkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi davlatimiz mustaqilligining huquqiy zamini, xalq xohish-irodasining oliv ifodasidir. Har bir davlat asosiy qonunida birinchi o'rinda o'zining boshqaruva shaklini ifoda etishi lozim. Chunki davlatning siyosiy-huquqiy maqomi belgilanmay turib, jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy va madaniy hayotining ustuvor yo'naliшlariga oid qoidalarni aniqlashtirish mantiqsiz bo'lar edi.

Konstitusiyada respublikaning suvereniteti mustahkamlanishi bilan O'zbekiston chinakam mustaqillikka va erkinlikka erishdi, yer, yer osti boyliklari, boshqa tabiiy zaxiralar, iqtisodiy, ilmiy-texnikaviy va intellektual imkoniyatlar milliy boylikka aylandi, o'zbek xalqining asl tarixi va madaniyati qad rostladi, shoirlar, muallimlar, mutafakkirlar, davlat arboblarining pok nomlari tiklandi. Insonning huquq va erkinliklari Konstitutsiya va qonunlar tomonidan himoyalangan.

Mustaqil yurtimizda tom ma'nodagi yangi jamiyat barpo etish borasida bugunga qadar erishgan yutuqlarimizning, hayotimizga tobora chuqur kirib borayotgan demokratik amaliyot va an'analarni joriy etish borasida, shuningdek, davlat hokimiyatini tashkillashtirish va faoliyatida inson huquqlari va manfaatlarig'oyalariga sobitlik bilan tayanib ish ko'rayotganligimiz natijasida xalqaro maydonda O'zbekistonning obro'-e'tibori mustahkamlanib borayotganligining guvohimiz.

Bugun xalqimizning tinch-osoyishta hayoti va ertangi kunga bo'lgan ishonchining negizida Konstitutsiyamizda belgilangan asosiy qoida va huquqiy asoslar yotganligini barchamiz

tushunib yetdik. Fuqarolarimizning bugungi tinch-totuv hayoti va yurtimizda tarkib topgan barqrorlikni hech kim inkor eta olmaydi va har birimiz uni qadrlashimiz va asrashimiz darkor.

O'tgan yillar davomida Konstitusiyamiz matniga bir qator muhim va salmoqli o'zgartirishlar, tuzatish va qo'shimchalar kiritishni davr o'zi taqozo etdi. Bu kabi o'zgartirishlar, tuzatish va qo'shimchalar kiritish bilan yurtimizda jadal sur'atlar bilan rivojlanayotgan har bir sohaning ildamlab borishiga zamin bo'ladi.

Mustaqillik sharofati bilan qabul qilingan konstitutsiyamizda aynan yoshlarning huquq va erkinliklari tegishli konstitutsiyaviy normalar asosida o'z ifodasini topgan. Zotan, konstitutsiyaning muqaddimasidayoq hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'ullikni nazarda tutuvchi norma belgilab qo'yilgan. Mazkur konstitutsiyaviy norma bugungi va ertangi avlod vakillarining huquq va manfaatlarini ifodalanganligini anglatadi. Yurtboshimiz „Farzandlarimizga nafaqat ishonch bildirish, balki ularga o'zini amalda namoyon etishlari uchun maydonni kegaytirish kerak”, degan purma'no so'zlarni bot-bot takrorlaydilar. Shu bois davlat o'z yoshlarning kelajagi uchun mas'ullikni zimmasiga olmoqda. Agarki O'zbekistonda aholining qariyb 35 foizini 16 yoshgacha bo'lgan bolalar, 60 foizdan ortiqrog'ini esa 30 yoshgacha bo'lgan yoshlar tashkil etishini hisobga oldigan bo'lsak, bu islohotlarning roli va ahamiyati o'z-o'zidan tushunarli va ravshan bo'ladi.

Mana shunday e'tibor va imkoniyatlar natijasi o'laroq, bugungi kunga kelib, O'zbekiston yoshlari dunyo tanimoqda va tan bermoqda. Qaysi sohada bo'lishidan qat'iy nazar yoshlar o'z bilim va ko'nikmalarini, iqtidor va iste'dodlarini namoyon etish imkoniyatiga egadirlar. Buni turli xil fan olimpiadalari bo'ladimi, sport sohasi bo'ladimi, musiqa va san'at yo'naliши bo'ladimi, barcha-barcha sohada Respublikamiz yoshlari O'zbekiston bayrog'ini ko'klarga ko'tarib,

madhiyamizning baralla yangrashida o‘z hissalarini qo‘sib kelayotganliklarini ko‘rib,faxr tuyg‘usi yanada jo‘sh urib turishi shubhasizdir!

Bu kabi tadbirlar yurtimizning rivojlangan davlat qatorida yuqori o‘rinda turishida,huquqiy davlat barpo etish yo‘lida ulkan qadamlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T. O‘zbekiston . 2018.
2. „Davlat va huquq asoslari” (10-sinf) Toshkent . 2017.

TARIXIMIZNI DUNYOGA TANITISHDA INNOVATSION G'OVALAR

*Oxunova Manzumaxon Qo‘ziboyevna
Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumani
28-sonli maktab tarix fani o‘qituvchisi*

Annotatsiya: Har bir mamlakatning kelajagini uning boy o‘tmishi, tarixi belgilaydi. Zero, birinchi Prezidentimiz ta’kidlaganlaridek, tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. Bugun xalqimizning boy, betakror o‘tmishi nafaqat o‘zligimizni anglashga, balki mustahkam kelajak barpo qilishga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizning boy tarixini, yosh avlod hamda dunyoga tanitish borasida turli tadbir, festivallar olib borishga, tarixiy shaharlarda turizmni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Kalit so‘zlar: Jaloliddin Manguberdi, mafkura, kurash, g‘oya, imkoniyat.

Dunyo miqiyosida turli g‘oya va mafkura kurashi, odamlar, ayniqsa, yoshlarning qalbi va ongini egallash uchun turli raqobatlar keskin tus olgan bugungi kunda eng ommaviy san’at bo‘lgan kinoning beqiyos imkoniyatlardan foydalanishimiz kerak, deb ta’kidlaydi davlatimiz rahbari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti boshchiligidagi 2017-yil 29-dekabr kuni milliy kino san’ati va kinostudiyalarmizni rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlar tahlili va bu borada mavjud muammolarni hal etish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilish bo‘lib o‘tdi. Yana shunday bir muhim tadbir haqida aytib o‘tish joyizki, O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi Turkiyaning taniqli kino namoyondasi, rejissyor Mehmet Bo‘zdag‘ boshchiligidagi delegatsiya ishtirokida matbuot anjumani o‘tkazildi. Bu anjumanda Mehmet Bo‘zdag‘ shunday deb ta’kidladi: “Men jahon tarixi, xususan, sizning buyuk bobolaringiz Jaloliddin Manguberdi, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek kabi siymolarning shonli o‘tmishini chuqur o‘rganib chiqqanman. Ularning adolatliligi meni doimo o‘ziga jalb qilgan va albatta, ularning birortasi haqida tarixiy film olishni rejalashtirgan edim.

Bizga dunyoning ko‘plab mamlakatlaridan o‘zlarining tarixi haqida kino suratga olish taklifi tushdi, lekin men ularni rad etdim. Chunki men buyuk sarkarda Jaloliddin Manguberdi haqida kino olishni maqsad qilganman va agar bu borada hamkorlik kelishuviga erishsak, ajoyib film suratga olish niyyatidaman”.

Shuni faxr bilan e’tirof etishimiz mumkinki mamlakatimizga tashrif buyurgan har bir insonda shaharlarimizni, milliy qadriyatlarimizni go‘zalligi yorqin taassurot qoldiradi. Shunday taassurotga ega insonlar fikrlarini kelitirib o‘tishimiz mumkin. Fransiya fuqarosi Roland Jober: “Toshkentga bundan o‘n yetti yil avval kelgan edim. Shaharni sayr qilar ekanman, uning tanib bo‘lmas darajada o‘zgarib ketganini, chiroy ochganini ko‘rib, lol qoldim. Poytaxtingizni serfayz ko‘chalarini sayr qilib to‘ymaydi kishi. Bu maftunkor zaminda amalga oshirilayotgan mislsiz bunyodkorlik va obodonlashtirish ishlarining ulkan natijalari har qanday sayyohni maftun etadi. Ayniqsa, tarixiy obidalar va me’moriy yodgorliklar menda katta qiziqish uyg‘otdi.

O‘zbek xalqining mehmondo‘sligi, bag‘rikengligi va mehr-oqibatliligi alohida ajralib turadi. O‘zbek milliy taomlari menga juda manzur bo‘ldi”. Hindiston fuqarosi Indrajit Desai esa: “O‘zbek xalqining buyuk farzandi Zahiriddin Muhammad Boburning o‘g‘li - Humoyun Mirzo maqbarasi Dehlidagi eng go‘zal inshootlardan biridir. Ajdodlarining hind zaminida qoldirgan ulkan merosi o‘zbek va hind xalqlarining tarixiy yaqinligidan dalolatdir. “Toj Mahal”, “Humoyun” kabi tarixiy obidalar xalqlarimiz uchun birdek qadrli va aziz”-deb ta’kidladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugun O‘zbekistonni dunyo tanimoqda. Tariximizni dunyoga tanitish uchun, avvalo, o‘zimiz uni chuqur o‘rganishimiz lozim. Buning uchun yurtimizda barcha imkoniyatlar mavjud va olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning barchasi shu maqsadga yo‘naltir

Foydalilanigan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M.. Buyuk kelajagimizni mard va oljanob xalqimiz bilan birga quramiz. T.”O‘zbekiston” 2017
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. “Xalq so‘zi” 2017
3. Karimov I.A.. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T. “O‘zbekiston” 1998

HADISSHUNOSLIK ILMINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

*Buxoro viloyati Olot tumani 5-umumiyl
o'rtta ta'lim maktabi tarix fani
o'qituvchisi Zaripova O'Imasoy*

Annotatsiya: Maqolada xalqning ma'naviy qiyofasini belgilovchi hadislar haqida uning asosiy ijodkorlari, hadisning inson kamolotidagi o'rni haqida so'z boradi. Shu ma'naviy-madaniy boylikni o'rganish, undan jamiyat taraqqiyotida foydalanish, kelgusi avlodlarga etkazish uchun bilim va tafakkur manbai bo'lgan hadislarni o'rganishni oiladan va maktabdan boshlamoq zarur ekanligi to'g'risida ham so'z boradi. Hadislarda ota-onaning ma'naviy dunyosi, xulq-odobi, orzu-umidlari, hayotiy tajribasi, an'analari o'z ifodasini topadi. Hadislardan bolani dunyoni anglab olishi bilan bir qatorda ilmiy va diniy dunyoqarashini shakllantirilishi ham maqolada o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: Hadis, hikmatli so'zlar, odob-axloq, hadisshunos olimlar, ilmiy va diniy ilmlar, shaxs kamoloti, muhaddislar, "Qasri hinduvon", ta'lim-tarbiya, mutolaa qilish.

Mustaqil respublikamizning kelgusi taraqqiyoti, uning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy rivojlanishi hozirgi davrda hayotga qadam qo'yayotgan yosh avlodga, ularning kamolotiga bevosita bog'liqdir. Jamiyat istiqboli ham, xalqimiz istiqlolli ham har tomonlama yetuk, komil insonlarni tarbiyalab voyaga yetkazishni taqozo etadi. Kitobxonlik madaniyati xalqning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Shu bois bugun yurtimizda aholining, ayniqsa, yosh avlodning kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xalq ta'limi tizimida o'quvchilarning kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyati hamda hadis ilmining ahamiyati beqiyosdir. Hadislarda har bir oilaning o'ziga xos an'anasi, boy ijodiy-intellektual boylikka ega salohiyati ochib berilib, unda amalda foydalaniladi. Ana shu ma'naviy-madaniy boylikni o'rganish, undan jamiyat taraqqiyotida foydalanish, kelgusi avlodlarga etkazish uchun bilim va tafakkur manbai bo'lgan hadislarni o'rganishni oiladan va maktabdan boshlamoq zarur. Hadislarda ota-onaning ma'naviy dunyosi, xulq-odobi, orzu-umidlari, hayotiy tajribasi, an'analari o'z ifodasini topadi. Hadislardan bolani dunyoni anglab olishi bilan bir qatorda ilmiy va diniy dunyoqarashini shakllantiradi, uning shaxsiy fazilatlari tarkib topib boradi, hayot va turmush ziddiyatlarini qanday qilib echish yo'llarini tushunib yetadi. Bu xislatlarni egallab olgan har bir o'quvchi yuksak ma'naviyatlari shaxs bo'lib etishadi.

Hadis ilmining rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan olimlardan biri Imom Buxoriy o'z aql-u zakovati va tinimsiz mehnati bilan olis yurtlarda beqiyos shuhrat topgan, "muhaddislar imomi", "muhaddislar sultonii" unvonini olgan al-Buxoriy, nihoyat, ona yurti qadim Buxoro uchun bir qancha ishlarni amalga oshirgan. Buyuk bobomiz to'plab, saralab bergen minglab hadislar, mana, necha asrlardirki, avlodlar uchun qo'llanma va yo'llanma bo'lib kelmoqda. Quyida Imom Buxoriy kitoblaridan olingan ayrim hadislar bilan tanishamiz:

Salom berish islom amallaridandir ("Al-jome' as-sahih"dan)

Sahoba Ammor aytgan: "Uchta xislatni o'zida mujassam qilgan kishining imoni mukammal bo'lg'aydir:

- insofli va adolatli bo'lmoq;
- barchaga salom bermoq;
- kambag'alligida ham sadaqa berib turmoq".

Ilming fazilati to'g'risida

Alloh taollo oyati karimasida: "Alloh taollo sizlarning orangizdagagi imon keltirganlarni va ilmni yuksaltirganlarni bu dunyoda yarlaqab, martabasini ulug' qilg'aydir, oxiratda jannatga kirmoqlikni nasib etgusidir, Alloh taolo qilayotgan ishlaringizdan xabardordir", - deyilgan. Yana boshqa oyati karimada esa: "Yo Rabbiy, ilmimni ziyoda qilgaysen, deb ayt!" - deyilgan.

Bu hadislar shaxsning kamol topishi va rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Uzoq yillik tarixga nazar tashlasak, Sharqda farzand ham oilani, ham yurtni shon-shuhratga burkashni o'zining ilk burchi deb bilgan. Islom olamida shunday hikmat mashhur bo'lgan: "Joy kishini emas, kishi joyni aziz etadi". Buning quyidagicha sharhlari bor:

Birinchidan, sen farzandlik burchingni o'tamog'ing uchun dunyoga chiq, dunyo seni va tug'ilgan joyingni tanisin. Qadimda bu hol "el kezish" deb atalgan.

Ikkinchidan, ilmda, axloqda va faoliyatda farishtasimon bo'l, toki tug'ilgan yurtingga olam sajda qilsin.

Uchinchidan, tug'ilib o'sgan joying bilan g'ururlanma, bu o'tkinchi haqiqatdir. Qo'lingdan kelsa joy nomini aziz qil.

Sharqda farzandlar butun hayotida ana shu aqidani amalga oshirishga intilganlar. Misol uchun Bahouddin Naqshband tug'ilgan qishloq o'sha kezlari "Qasri hinduvon" - **hindlar yashaydigan qishloq** deb atalar ekan. Bahouddin Naqshband olamni valiylik nuriga to'ldira boshlagach, qishloq "**Qasri Orifon**" **Xudoni taniganlar – bilimlilar qishlog'i** deb atala boshlangan. Bu darajada o'z joyini shon-shavkatga burkash uchun har bir inson oila va maktabdan qalbga nur va ilm bilan chiqishi lozim. Xuddi shu maqsad bilan tarbiyalangan insonlar yurti ham obod bo'lib boravergan. Buyuk allomalarimizning onalari oilada farzand kamoloti uchun hadis ilmidan, bilim egallash nechog'lik muhim ekanligini yaxshi anglagan holda o'z farzandlarini tarbiyalaganlar. Buyuk sharqning hadis o'rganish an'anasi tarix zarvaraqlariga o'z izini qoldira olgan. Bizgacha yetib kelgan manbalarning guvohlik berishicha sharq gavhari bo'lmish Buxoroda o'sha davrlardanoq katta kitob bozori bo'lgan, kitob do'konlarida olim va fozil kishilar uchrashib, ilmiy va islomiy muloqot, munozaralar o'tkazgan. Abu Ali ibn Sino kitob do'konlaridan birida Forobiyning Aristotel "Metafizika"sigi yozgan sharhlarini sotib olganligini tarjimai holida hikoya qiladi. Buxoro amiri saroyida esa yirik kutubxonasi mavjud bo'lgan. Amir kutubxonasini o'sha davrdagi Sheroz kutubxonasi bilan bellasha oladigan yagona kutubxona sifatida tan olganlar. Hadisga bo'lgan qiziqish uzoq o'tmishdan asrlar osha bizga ulkan meros bo'lib yetib kelgan. Tarixdan bizga ma'lumki, buyuk mutafakkirlarimiz tarbiyasi juda erta, ya'ni 3-4 yoshdan boshlangan, kitob mutolaa qilishga, hadis ilmini o'rganishga o'z onalari yoki enagalari (tarbiyachilari) yordamida ertaklar, dostonlar, qissalar, rivoyatlar, hikmatli so'zlarni tinglashga, kitob bilan do'stlashishga ahamiyat bergenlar. Shuning uchun bo'lsa kerak buyuk allomalarimiz ham olim, ham shoir, ham san'atkor, ham ijodkor, bir so'z bilan aytganda har tomonlama yetuk bilimli va komil inson bo'lib tarbiyalanganlar. Kitobxonlik masalasida bejizga tarixga nazar tashlanmadidi. Chunki o'z tarixini yaxshi bilmagan, ajdodlari qoldirgan ilmiy merosni puxta egallamagan va ularning yo'lini davom ettirmagan kelajak avlod mustaqil, mustahkam yurtning poydevori bo'lolmaydi.

Foydalanimanligan adabiyotlar:

1. Hadis Al-jome' as-sahih .1-2-jiltlar. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 1997
2. Sharofiddinov O. Kitobsiz yashab bo'lmash.O'zAS,1999.24-sentabr.
3. Donishmandlar tarbiya xususida: Arab, fors va boshqa sharq tillaridan Shorasul Zunnun tarj.To'pl.va nashrga tayyorl. A.Zunnun. Toshkent:O'qituvchi,1982.
4. Sh.Shomaqsudov,Sh.Shorahmedov. Ma'nolar maxzani.- T ., 2001.

АЖДОДЛАРИМИЗ МЕРОСИДА КАСБИЙ ТАРБИЯНИНГ ЎРНИ

*Бухоро вилояти Гиждувон туман
8-Давлат ихтисослаширилган
умумий ўрта таълим мактаб
интернати тарих фани
укитувчиси Азимова Дилнавоз.*

Аннотация: мазур мақолада аждодларимиз зардуштийлар таълим тизимидағи хусусий таълим ва тарбия бўғини, яъни касбий ҳамда меҳнат тарбияси мазмуни ёритилган.

Калит сўзлар: аждодлар мероси, хусусий таълим, меҳнат, касб-кор, етуклик, баркамоллик.

Зардуштийлар таълимотининг маънавий-ахлоқий моҳиятини шахс тарбияси, унинг ҳар томонлами баркамоллиги гоясисиз тасаввур этиб бўлмайди. Жамият ҳамда хаёт тараққиётидаги жараённинг фаол иштирокчиси ҳисобланган маълум бир ижтимоий табақага мансуб шахсларнинг камолотини таъминлашга йўналтирилган ғоялар, қарашлар зардуштийлар таълим тизимидағи асосий бўғинлардан бири бўлган, айнан бир шахсга йўналтирилган, хусусий таълимда ривожлантирилиб, амалга оширилган. “Авесто” ҳамда зардуштийларнинг илмий тафаккур неъматлари жамланган пандномалар қисмлари синчиклаб ўрганилиб, қиёсий таҳлил этилганда улар матнларида ўз даврининг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий қарашлари ўз ифодасини топганлигини кўришимиз мумкин. Хусусий таълимнинг асосий мазмуни ва мақсадини ҳар бир ёш зардуштийнинг пок, ҳақи ҳалол, қўли тўғри, некбин, меҳнатсевар ва хунарли бўлиб вояга этиши масаласи ташкил этади. Зардуштийлар таълим тизимининг асосий бўғинини ташкил этадиган хусусий таълим жараёнида чорвачилик, хунармандчилик, дехқончилик йўналишидаги таълим турлари ўргатилган. Чорвачилик билан шуғулланадиган қавмларда шу соҳага доир хунар ва малакалар ўргатилган. Ўғил болалар молларни боқиш, урчитиш, туя, отларни парваришилаб, уларни бошқара олиш, узоқ яйловларга сурув ҳайдаш, чорвани дарранда ҳайвонлар, қароқчилардан муҳофаза қилиш, ўттиз икки ҳарбий хунарни билишлари, қиз болаларга эса юнгдан ип йигириш, урчук ва ҷарҳа ишлай билиш, ҳар хил либослар тўқиши, тикишни билишлари мажбурий бўлган. Зардуштийлар ҳақиқатда ҳам чорвачиликка алоҳида эътибор қаратганлар. Туонзаминда чорвачиликни янада ривожлантириш мақсадида табиий яйловлардан ташқари Амударё соҳилларида сунъий яйловлар бунёд этилган. Хусусий таълимда бу яйловларда ҳайвонлар зоти, насли тозалигини сақлаш, соғлигини асраш йўллари ўргатилган. Бу ўринда хунар усталари-дастурлар юқоридаги фаолият турларини ўргатишда якка ва гурухий таълим шаклларидан фойдаланишган. Устозлар таълимини олган ва тегишли малакаларга эга бўлган қизлар 15, ўғил болалар эса 17 ёшида “лагомзадан” ва “зин задан” имтиҳонидан ўтган. Натижада улар балоғат ёшига етган, рўзғор юритишни ўрганиб, “кадбону”(уй бекаси), “кад худо” (уй хожаси, оила бошлиғи) бўлиш, чўпон чўлигини олиб, от суреб тую миниб юриш хуқуқини қўлга киритишган. Алоҳида иктидорли йигитлар эса, чавандозликка маҳсус тайёрланган, ҳарбий машқларда иштирок этган. Ҳунармандчилик ва дехқончилик билан шуғулланадиган қавмларда эса хусусий таълимнинг якуни сифатида йигитлар “камарбастан” расмидан ўтишган. Бу расмни ўтказишида қавм бошлиқлари, оқсоқоллар ҳамда устозлар гурухи ҳар бир йигитни ота касбидан ташқари ҳарбий билимлар, чавандозлик, кураш тушиш бўйича имтиҳон қилганлар. Бу шуни кўрсатадики, хусусий таълимда нафақат маълум бир касбий фаолиятини эгаллаш босқичлари ўргатилган, балки ватанни химоялашга қодир шахсларни тарбиялашга ҳам эътибор қаратилган. “Авесто”да 50 дан зиёд ҳарбий қуроллар, жумладан улкан тошларни отадиган палахмон, манжаниқ, совут ва унинг остидан кийиладиган мисдан тўқилган юпқа камзуллар тилга олинган. Шунингдек “Авесто”да ер усти ва ер ости шахарлар курилиши, турли иморатлар, кошоналар, қалъалар, ҳар хил иншоотларнинг бунёд этилиши жараённинг баёни ҳам хунарни эгаллаш ва ўргатиш фаолияти юксак даражада йўлга қўйилганлигининг далилидир. Ушбу бинолар ҳақида гап кетганда уларнинг ҳашами, нақшлари, безаклари, ҳамда қандил, ёритгичлари тавсифи берилади. Бу эса ўша даврларда ёқ бизнинг сарзанимизда меморчилик санъати анча юксак бўлганлигини тасдиқлайди. “Вандидоднинг” 22-боби 2-фаргардидаги Йима (Жамшид) тўғрисидаги ривоятда у одамларни ғишт ясаб, турар жой-қалъя куришга, қуроласлаҳа, кемалар, от ва жанг аравалари ясашга, қандир, каноп, ип ва ипакдан матолар тўқишига, кийим тикиб кийишга, ипак ва бўздан тўқилган матоларни бўяшга, дарёдан гавҳарлар топиб

чиқишига, ёввойи ҳайвонларни хонакилаштириш ва тегирмон қуришга ўргатади. Айни пайтда бу далиллар аждодларимиз хунармандчиликнинг барча турларини ривожлантиришга эътибор берганликларини кўрсатади.

Хунармандчилик йўналишидаги хусусий таълим натижасида қуролсозлик, дегрезлик, заргарлик, пўстиндузлик, ранли металл ва тошларга ишлов беришдек анча мураккаб хунар турлари ўргатилганлиги дикқатга сазовордир. "Авесто"да таърифланган ва тарғиб қилинган энг қутлуғ касб дехқончиликдир. Зеро, бу касб соҳиблари зардуштийларни моддий неъматлар билан таъминлайдилар. Бу эса ҳаёт тараққиётининг асосий омилидир. Зардуштийлик жорий этилган кезлари мамлакатимиз ҳудудларида дехқончилик анча тараққий этган, табиий суғориш тизимидан сунъий суғориш усулига ўтилган эди. "Вендинод" ҳамда "Виспарад"нинг алоҳида қисмларида дехқончиликни ривожлантиришга, ерга чап қўлу ўнг кўл билан астойдил ишлов беришга даъват, ернинг мелиоратив ҳолатининг покизалигини сақлашга даъват анча кучли. "Виспарад"да каналлар чиқариш, ариқлар қазиш, дашту сахроларни ўзластириб, суғорадиган ерларга айлантириш хусусида жуда кўп қимматли фикрлар учрайди. Ҳосилдорликни оширишнинг асосий омилларидан бири ернинг захини қочириш, шўрини ювиш деб маслаҳат берилади. Янги каналлар чиқазиш, ариқ-зовурларни тозалаш, ерларни ўз вақтида экишга тайёрлаш мўл ҳосил олишнинг асосий гарови эканлиги уқтирилади. Бундай қўнималарни эгаллаш ҳамда малакаларни ҳосил қилиш эса хусусий таълим жараёнида амалга оширилган. Хусусий таълим жараёнида ҳар бир зардуштий дехқончилик ҳамда боғбончилик сир асрорларини, йўлларини ўрганганди. Таълимнинг ғоявий асоси сифатида "Авесто" матнларида келтирилган амалий ўгитлар қабул қилинган. "Ўз вақтида ерга тоза уруғ сепмоқ 10 минг ибодатдан, ҳар қандай қурбонликдан афзал" дейилади "Виспарад"да. Зардушт томонидан диндорларга қарата "Кум саҳросини ўз меҳнати билан серҳосил ерга айлантирган одам комил диндордир. Дашту саҳрода 10 йил тарқидунёчилик қилиб ўрган одамдан кўра ўша чўлга бир туп кўчкат экиб қўкартирган инсон афзалдир" дея мурожоат қилиниши биринчи навбатда ёш авлодда дехқончилик, боғдорчилик касбига ҳавас уйғотиб, унинг сирасрорларини чуқур эгаллашга даъват бўлса, ўз навбатида жамият ривожини таъминлашда хизмат қиласиган моддий неъматларни яратишга даъватдир. Зардуштийларда хусусий таълимнинг кўргазмали, кўрсатмали, амалий методларидан фойдаланилган. Хусусий таълимнинг асосий тарбия тури сифатида меҳнат тарбияси алоҳида аҳамиятга эга бўлган. Хусусий таълимдаги тарбия методлари қаторига рағбатлантириш, жазолаш ва таъкидаш усуллари киритилган. Умуман, зардуштийлик таълим тизимидағи хусусий таълим йўналишида йигит ва қизларни ёшлиқдан меҳнатсеварлик ва касб-хунар эгаллаш малакаси, ҳамда қўнимасини эгаллашга даъват этиш билан бирга, фаол ижодий меҳнат билан шуғуланишга ундалганлиги дикқатга сазовордир. Зероки, "Авесто"да таъкидланишича, аждодларимизнинг орзузи ҳаётда фаровон турмуш кечириш учун ишлашга лаёқатли ҳар бир одам бирон-бир касб-хунарни эгаллаши, хусусан, чорвачилик, дехқончилик, хунармандчилик билан шуғуланиши, ерга ишлов бериб, чорвани парваришлаб, бирон дастгоҳни юргизиб, ҳалқ эҳтиёжи учун зарур нарсани ясад кун кечирмоғи, беғараз ҳалоллик билан ризқу-рўз топиб емоғи, бировларга муҳтоҷ бўлиб "қўл узатиб, тиланчилик қилмасдан" ўз-ўзига, ўз меҳнатига ишониб яшамоғи керак. Бу далиллар аждодларимиз касбхунарнинг барча турларини ривожлантиришга алоҳида аҳамият бериш билан бирга, таълимни меҳнат амалиёти билан боғлик ҳолда олиб борганликларини, йигитларни оқсоқоллар йигинида хунармандчилик, дехқончилигу-боғдорчилик, чорвачилик билан шуғулланувчи қавмларда расмий жамоа кўригидан ўтказиш тадбирлари ҳам тасдиқлайди. Хуллас, зардуштийлардаги хусусий таълим, таълим тизимининг узвий ва ажралмас бўғини сифатида ҳар бир ёш зардуштийларни меҳнат тарбияси асосида жамиятнинг тўлақонли аъзосига айланиши, юксак ахлоқ соҳиби бўлиб вояга етиши йўлида муҳим ўринни эгаллайди.

Фойдаланилган Адабиётлар:

1. "Авесто". Тарихий-адабий ёдгорлик. А. Маҳкам таржимаси – Т.: Шарқ нашриёти-матбаа концерни. 2001.
2. Абдуллаев К.Ф.Истоки образование у зороастрыйцев. European Social Science Journal. 2012. № 10-1 (26). С. 337-342.
3. тексты. -Санкт-Петербург: «Нева», «Лесной сад». 1998.
4. Ҳомидов Ҳ. «Авесто» файzlари. -Т.: А.Қодирий номидаги Ҳалқ мероси нашриёти. 2001.

IKKINCHI PTOLEMEY

Ahmadaliyeva Nilufar Rustamovna
Farg'ona ixtisoslashtirilgan olimpiya zahiralari
maktab-internati Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998 90 230 87 32

Annotatsiya: Quyidagi ilmiy maqolada Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq Jadiyning faoliyati, uning Xorazm Ma'mum Akademiyasiga qo'shgan ilmiy va o'chmas hissasi, uning matematika va astronomiya sohasidagi tadqiqotlari haqida qisqacha ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: "Kitob fi kuiyya as-sama", "Risola filhalli shubhaten arazat fil-maqolat as-solis ashara min kitob al-usul", "Batlimusi soniy", Kat, Gurganch, Rivoziyat, Falakiyat, Fazoviy trigonometriya.

Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq Jadiy (vafoti 1036-yil) asli xorazmlik, rivoziyotchi va falakiyotshunos olim¹. Afrig'iy xorazmshohlarning xonadoniga tegishli iroqiylay urug'idan, Ma'mun akademiyasining asosiy olimlaridan biri, Beruniyning ustozasi, Kat, Gurganchda va 1017-yildan keyin G'aznada ishlagan. Abu Nasr ibn Iroq xorazmxoh saroyidagi Abu Ali ibn Sino, Abu Sahl Masihiy, Abulkayr Hammor va Abu Rayhon Beruniy kabi olimlar bilan muloqatda bo'lgan. Xorazmshoh Abulabbos Ma'munga bag'ishlab "Kitob fi kuiyya as-sama" ("Samoning shar shaklida ekani haqida kitob"), "Risola filhalli shubhaten arazat fil-maqolat as-solis ashara min kitob al-usul" ("Negizlar" kitobining o'n uchinchi maqolasida yuz bergan shubxani hal qilish haqidagi risola")².

Uning matematika va astronomiya sohasidagi tadqiqotlari va asarlari o'rta asrlardagi matematik fanlarni ancha yuqori pog'onaga ko'tardi. Uning asarlari birinchi navbatda shogirdi Beruniyga ulkan ta'sir ko'rsatdi.

Haqiqatan ham Beruniy tug'ilganidan (973-yil) to Abu Nasrning o'limigacha (1036-yil), yani 60 yildan ortiq muddat ustozning ta'sirida bo'ldi. Bu ikki buyuk olimning bir umr hamkorligi o'rta asrlardagi aniq fanlar uchun favqulodda unumli bo'ldi. Ibn Iroqning matematika va astronomiyaga oid ba'zi asarlari quyidagilardan iborat³. "Menelayning "Sferika" kitobining islohi", "Yevklidning "Negizlar" kitobi o'n uchinchi maqolasida yuzaga kelgan shubhani bartaraf qilish haqida risola", "Menelay "Sferika" sidagi jumlanis isloh qilish haqida maqola", "Osmon sferasidagi yoylardan birini boshqasidan "kesishuvchi shakl" va "tuzilgan nisbat" dan foydalanmay aniqlash haqida risola", "To'g'riburchakli va o'tkirburchakli uch burchaklar uchun yassi va sferik sinuslar teoremasi haqida risola", "Yetti burchaklini yasash haqida risola", "Shoh Almagesti", "Al-Majistiydan olingan ikki markaz orasidagi masofani aniqlash usuli", "Abu Jafar al-Xozinning "Zij as-safoih" asarida yo'l qo'ygan xatosini tuzatish haqida risola", "Muhammad ibn as-Sabbohining Quyoshni tekshirish amalining isboti haqida risola".

O'zbeiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning "O'rta asrlar sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidagi roli va ahamiyati" mavzusidagi xalqaro konferensiyaning ochilishi marosimidagi nutqida Xorazm Ma'mun akademiyasi haqida va unda faoliyat yuritgan buyuk allomlarimiz tog'risida qisqacha to'xtalib o'tganlarida, Abu Nasr ibn Iroqning ilmiy faoliyati haqida shuni qo'shimcha ma'lumot o'rniда aytib o'tdilarki – Fazoviy trigonometriya asoschisi deb tan olingan, o'zining matematika va astronomiya sohasidagi kashfiyotlari bilan shuhrat qozongan yana bir buyuk alloma Abu Nasr ibn Iroqdir. Uni haqli ravishda "Ikkinchi Ptolemy" deb aytib o'tgan edilar.

Xulosa o'rniда shuni qo'shimcha qilishimiz mumkinki, Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq Jadiy o'z davrida "Batlimusi soniy" ("Ikkinchi Ptolemy") degan fahriy nomni oldi. Ibn Iroq fan tarixida

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-тум. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 65.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-тум. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 66.

³ Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – Б. 98.

birinchi bo‘lib sferik sinuslar teoremasini isbotladi, muntazam yettiburchaklining tomonini aniqlash uchun tenglamani konus kesimlari yordamida yechdi. Ibn Iroqning asosiy xizmati – u Beruniydek shogirdni tarbiyaladi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – 168 б.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон, 2004. –700 б.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Abu_Nasr_Mansur
4. <https://arboblar.uz/uz/people/abu-nasr-mansur-ibn-irak>
5. <http://xorazmiy.uz/eng/pages/view/473>
6. https://uz.wikipedia.org/wiki/Munozara:Abu_Nasr_Ibn_Iraq_Mansur_Ibn_Ali

SHARQDAGI IKKINCHI SUQROT

*Ahroriddinov Husniddin Nuriddin o‘g‘li
Farg‘ona viloyati Farg‘ona tumani 50-sonli umumiy
o‘rta ta’lim maktabining Tarix va Huquq fani o‘qituvchisi
Telefon:+998(97) 418 78 88*

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada Abu Xayr Hasan ibn Sivor ibn Bahromning ilmiy ijodi ya’ni - arab, fors, suryoniy va yunon tillarini puxta o‘rganib suryoniy va yunon tilidagi ko‘pgina kitoblarni arab tiliga tarjima qilgani, falsafa va tabobatga oid asarlari va boshqa ilmiy ma’lumotlarni berishga qisqacha harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Bag‘dod, Mantiq, Falsafa, Gurganch, Suqrot, “Meteorologiya”, “Farmakognoziya”, “Maqola fi xulq al-inson va tarkib a’zoih”, “Ash-shakl al-Xammoriy”, “Tib qonunlari”, Iqto.

Ma’mun akademiyasining yana bir yetakchi olimi Abulxayr ibn Hammor (941–1048) uning to‘liq ismi Abu Xayr Hasan ibn Sivor ibn Bahrom (yoki Behnom), ko‘proq Ibn Xammor nomi bilan mashhur¹. U Bag‘dodda tug‘ilib, o‘sha davrda Forobiyning shogirdi bo‘lmish Yahyo ibn Adiyning (vafoti 973-yil) qo‘lida falsafa va mantiqdan ta’lim olgan. Bu yerda u yetuk olimlardan tabobat, mantiq, falsafa ilmini o‘rganib, o‘z davrining taniqli olimi darajasiga ko‘tarilgan. Mantiqshunos, Bag‘dod madrasalarida mudarrislik qilgan². Keyinchalik Ma’mun ibn Ma’mun huzuriga Gurganchga kelib, shu yerda ilmiy faolitatini davom ettirgan. Umrining so‘nggi yillarini G‘aznada o‘tkazgan. Uning iste’dodi ayniqsa tabobat sohasida namoyon bo‘lib, Sharqda ikkinchi Suqrot degan faxrli nomga sazovor bo‘lgan.

Abulhayr ibn Hammor arab, fors, suryoniy va yunon tillarini puxta o‘rganib suryoniy va yunon tilidagi ko‘pgina kitoblarni arab tiliga tarjima qilgan. Xammor suryon tilini yaxshi bilgan va shu tilda yozilgan bir qancha kitoblarni, jumladan, Aristotelning “Meteorologiya” sini suryoniy tilidan arab tiliga tarjima qilgan. O‘zi ham falsafa va tabobatga oid bir qancha asarlar, shu jumladan, “Tabiblar imtihoni haqida kitob”, “Homiladaorlar haqida kitob”, “Qariyalar tadbiri haqida kitob” kabilarni yozgan, lekin ular bizgacha yetib kelmagan.

Olimning qalamiga mansub asarlardan faqat birginasi – “Suv bug‘uning asorati sifatida havoda hosil bo‘ladigan kamalak va tuman haqida kitob” o‘rta asr bibliografi Ibn Hadim (X asr) tomonidan zikr etilgan. Beruniy ham o‘zining dorishunoslikka oid “Farmakognoziya” asarida Xammorning “Pavel kitobiga sharh” va “Ovqatlar haqida kitob” kabi tibga oid ikkita asaridan iqtiboslar keltiradi³. “Birlamchi modda haqida kitob”, “Faylasuflar va nasroniylar o‘rtasidagi fikr muvofiqligi haqida kitob”, “Maqola fi xulq al-inson va tarkib a’zoih” (“Inson xulqi va a’zosining tarkibi haqida kitob”). Hammor ko‘proq tibning nazariy masalalari bilan qiziqqan, uning asarlarida anatomiya, qariyalarning parhezi, tabiblarni sinash, oziq moddalarva epilepsiya masalalari bayon etilgan. XIII asrda yashagan matematik Shamsiddin Samarcandiyning aytishicha, Xammor tengyonli uchburchaklarning asosidagi burchaklariga oid bir teoremani isbotlagan. Bu teorema uning nomi bilan “ash-shakl al-xammoriy”, yani “Xammoriy teoremasi”, deb mashhur bo‘lgan. Hammor falsafadan tashqari tabobatda ham juda mashhur bo‘lganligi uchun “Buqrati soniy”, “Ikkinchi Gippokrat” laqabiga sazovor bo‘lgan. Ibn Hammorning ko‘p asarlarini tibbiyotning nazariy va amaliy masalalarini o‘z ichiga oladi. Ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarini yozishda ibn Hammor asarlaridan birinchi manba sifatida foydalangan. Sulton Mahmud G‘aznaviy Xorazmni qo‘lga kiritgandan keyin Xammorni o‘zi bilan G‘aznaga olib ketadi. O‘sha yerda 102 yoshida musulmonchilikni qabul qiladi. Ungacha Xammor nasroniy dinida edi. Manbalarda keltirilishicha, sulton Mahmud G‘aznaviy Abulxayr ibn Xammorni islonmi qabul qilganligi uchun unga G‘azna yaqinidagi Xammor nohiyasini mulk sifatida iqto (hadya) qilib bergen (Xammor laqabi shundan). Boshqa manbalarda Xammor so‘zi ro‘mol yoki ayollar uchun hijob tikuvchi ma’nosida qo‘llaniladi⁴.

¹ Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – Б. 94.

² Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-тум. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 72.

³ Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – Б. 94.

⁴ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 1-тум. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 73.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, Xammor falsafadan tashqari tabobatda ham juda mashhur bo‘lganligini, Ibn Hammorning ko‘p asarlari tibbiyotning nazariy va amaliy masalalarini o‘z ichiga olaganligini. Ibn Sino o‘zining “Tib qonunlari” asarini yozishda ibn Hammor asarlaridan birinchi manba sifatida foydalanganligini, Ma’mun akademiyasida ijod qilgan boshqa olimlar qatori ibn Xammor ham o‘z asarlarini o’sha davrning ilm-fan tili bo‘lgan arab tilida yozganligini esa yozma manbalardan bilib olishimiz mumkin.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – 168 б.
2. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон, 2004. –700 б.
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Abulxayr_ibn_Hammor_Hasan_ibn_Sivor_ibn_Bobo_ibn_Bahrom_Xorazmiy
4. https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorazm_Ma'mun_akademiyasi

ABU SAHL ISO IBN YAHYO MASIHIY JURJONIY VA UNING ILMIY QARASHLARI

*Axmedov Ilhomjon Tolibjon o‘g‘li
Namangan viloyati Kosonsoy tumani 34-sonli
umumiyl o‘rta ta‘lim maktabining Tarix fani o‘qituvchisi
Telefon: +998 97 373 05 19*

Annotatsiya: Quyidagi ilmiy maqolada Abu Sahl Iso ibn Yahyo Masihiy Jurjoniying ilmiy faoliyati ya’ni – Masihiyning aniq fanlarga oid asarlari, ilmiy qiziqishlari ko‘proq tabobatga qaratilganligi uchun, uning tib ilmiga oid asarlari, U xorazmshoh Ma’mun ibn Ma’munga atab yuqumli kasalliklar haqida yozgan kitobi va boshqa ilmiy asoslangan ma’lumotlarni berishga qisqacha harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: “Geodeziya”, Gurgan, Geometriya, Astronomiya, Iqlimshunoslik, Tilshunoslik, “Yodgorliklar”, “Tib qonunlari”, Galen.

Sharqning yirik tabiatshunos olimi Abu Sahl Iso ibn Yahyo Masihiy Jurjoniy (X–XI asrlar) o‘z davrining yirik tabiatshunos olimi edi. Beruniy “Geodeziya” risolasida olimning to‘liq ismini Abu Sahl Iso ibn Yaxyo al-Masihiy deb tilga oladi. Abu Sahl Masihiy 970-yilda Kaspiy dengizining janubi-sharqiy sohilidagi Jurjon (Gurgan) shahrida tug‘ilib, Bag‘dod, Eron va Xuroson shaharlarida madrasa ta‘limini olgan va Sharqda mashhur olim bo‘lib yetishgan. U astronomiya, matematika, falsafa, tabobat va boshqa tabiiy fanlar bilan ham shug‘ullanga, ular bo‘yicha asarlar yaratgan, lekin fan tarixida u ko‘proq tabib sifatida mashhurdir.

Xorazmshoh Ma’mun ibn Muhammad uni o‘z huzuriga taklif qilganida Masihiy bu taklifni qabul qiladi va Bag‘doddan Xorazmga keladi. Xorazmda Masihiy Beruniy, Ibn Sino, Abu Xayr, Ibn Iroq kabi zamonasining yirik olimlari bilan do‘stona munosabatda bo‘lgan¹. Ibn Abi Usaybianing yozishicha, Masihiy Ibn Sinoning yaqin do‘sti bo‘lishi bilan birga, tib sohasida unga ustozlik ham qilgan. Masihiy sulton Mahmudning G‘aznaga taklifini rad etib, Ibn Sino bilan birgalikda Xurosonga qochib ketayotgan vaqtida yo‘lda 1011-yilda 40 yoshida vafot etadi. Masihiyning qancha asar yozganligi ma’lum emas, lekin manbalardagi ma’lumotlarga qaraganda, u Beruniyga atab o‘n ikkita asar yozgan, ularning yaratilish davri 998–1004-yillarga, ya’ni Beruniyning Jurjonda bo‘lgan davriga to‘g‘ri keladi.

Masihiy bu asarlarini Beruniygan xat orqali jo‘natgan. Mavzu jihatidan ular har-xil bo‘lib, uchtasi geometriyaga, uchtasi astronomiyaga, bittasi iqlimshunoslikka, bittasi etikaga, bittasi tilshunoslikka oiddir. Bu asarlar bizgacha yetib kelmagan.

Masihiyning aniq fanlarga oid quyidagi asarlarni yozgani malum, “Geometriya negizlari haqida kitob”, “Al-Majistiy kitobining qisqacha o‘zagi haqida maqola”, “Yer sukunatdamini yoki harakatda ekanligi haqida kitob”, “Astronomiya san’atining qonunlari haqida risola”, “Oy tutilishi turlarining miqdori haqida al-Beruniyga maktub”, “Dastlabki harakatlantiruvchi haqida Aristotel va Galen o‘rtasidagi vositachilik kitobi”, “Almagest kitobining qisqartmasi”, “Tush ta‘birlari haqidagi kitob”.

Masihiy olim bo‘lishi bilan birga, she’rlar ham yozgan. Uning she’riy parchalaridan birini Beruniy o‘zining “Yodgorliklar” asariga kiritgan. Lekin yuqorida aytganimizdek, Masihiyning ilmiy qiziqishlari ko‘proq tabobatga qaratilgan edi. Uning tib ilmiga oid “Tib san’ati bo‘yicha yuz kitob”, “Alloh taolining insonni yaratish haqidagi hikmatlarining ochilishi”, “Tabiiy ilmlar haqida kitob”, “Umumiy tib haqidagi kitob”, “Chechakning mohiyati va uni (davolash) tadbirlari haqida risola”, “Vaboni aniqlash, undan saqlanish va paydo bo‘lganda uni tuzatish haqida risola”, “Mijoz masalalarini o‘rganish haqidagi risola”, “Tomir urishidan kasalni aniqlash usullari haqidagi kitob” kabi asarlari bizgacha yetib kelgan. Bularidan tashqari Usaybianing yozishicha, Masihiy xorazmshoh Ma’mun ibn Ma’munga atab yuqumli kasalliklar haqida ham kitob yozgan.

Mazkur tadqiqotlardan birinchisi qomusiy yo‘nalishdagi asar bo‘lib, o‘z davridagi tabobatning qariyb barcha masalalarini qamrab olgan. Bu asardan keyinchalik Ibn Sino ham o‘zining “Tib qonunlari”ni yaratishda keng foydalangan².

¹ Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – Б. 96.

² Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – Б. 98.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, sharqning mashhur olimi Aruziy Samarqandiy Masihiyning yuqoridagi “Tabobat san’ati bo‘yicha yuz kitob” asarini mashhur rum tabibi Galen (II asr), ar-Roziy va ibn Sino kabi olimlar asarlari bilan bir qatorda turadigan noyob asar sifatida baholash bilan birga, uni chuqr o‘rganishni tavsiya etgan. Afsuski Abu Sahl Masihiyning ilmiy merosi haligacha etarli darajada tadqiq etilmagan.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxat:

1. Хоразм Маъмун академияси. –Т.: Шарқ, 2006. – 168 б.
2. http://ziyonet.uz/uz/site/search?Find%5Bsearch_value%5D=jahon%20tarixi%209&Find%5Bresource%5D=everywhere
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Xorazm_Ma'mun_akademiyasi
4. <http://xorazmiy.uz/oz/pages/view/453>

SHAROF RASHIDOV DAVRIDA O'ZBEKISTON SANOATINI RIVOJLANISHI

*Isaqova Go'zalxon Sobirjonovna
Farg'ona viloyat Dang'ara tumani 30-sonli
umumiyo'rta ta'lif maktabining Tarix fani o'qituvchisi
Telefon +998 90 362 13 26*

Annotatsiya: Quyidagi ilmiy maqolada Sharof Rashidov davrida O'zbekiston sanoati rivojlanishi haqida ya'ni – Sharof Rashidovning o'z esdaliklari, respublikada rangli metallurgiyani rivojlanishi, Olmaliq kimyo va Samarqand liftsozlik zavodlari haqida qisqacha ilmiy ma'lumotlar berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: SSR, "O'zbekximmash", RSFSR, "Tashsel'mash", "Toshkentkabel", "O'zbekoltin", Qorarov.

Sharof Rashidov O'zbekistonga rahbar bo'lgan davrda mamlakat xo'jaligining keng qamrovi hisoblangan ishlab chiqarish sanoati va qishloq xo'jaligida ham katta yutuqlarga erishildi. Bu sohalar ko'zga ko'rinarli darajada o'sdi. Xususan, Sharof Rashidov o'z esdaliklarida bu haqida alohida to'xtalib o'tgan. O'zbekiston SSRda zamonaviy sanoat ishlab chiqarishining yuzdan ortiq tarmog'i bor, eng yangi texnika va asbob-uskuna bilan ta'minlangan 1500 tadan ko'proq yirik sanoat korxonasi ishlab turibdi¹. O'zbekistonning iqtisodiy rivojini o'sha davrda boshqa ittifoqdosh respublikalarsiz tasavvur etib bo'lmasdi. O'zbekiston SSRga mamlakatning hamma tomonlaridan asbob-uskunalar va stanoklar, mashinalar va qurilish materiallari, yengil va oziq-ovqat sanoati mahsuloti, keng iste'mol mollari ortilgan eshelonlar kelib turardi. O'zbekiston ittifoqdosh respublikalar, viloyatlar va o'lkalardan o'z xalq xo'jaligini yanada rivojlantirish uchun zarur narsalarning hammasini: Rossiya Federatsiyasi va Qozog'istonidan don, Sibirdan yog'och, Qarag'anda va Kuzbassdan ko'mir, Moskva, Leningrad, Ukraina shaharlaridan, Uraldan sanoat uchun stanoklar va metall hamda boshqa ko'p narsalarni olgan.

O'z navbatida O'zbekiston ittifoqdosh respublikalarga o'z sanoati va qishloq xo'jaligining juda xilma-xil mahsulotlarini, shu jumladan, asosiy boyligimiz – paxtani yuborib turibdi. "O'zbekximmash" zavodida tayyorlangan mashina-uskunalar RSFSR, Ukraina, Belorussiya, Moldaviya, Gruziya, Ozarbayjon, Qirg'iziston korxonalarida o'rnatalgan. "Tashsel'mash" zavodining paxta terish mashinalari Tojikiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Ozarbayjon paxtazorlarida juda yaxshi ishlab turibdi. Endilikda respublikaning har bir zamonaviy korxonasi mamlakatning hamma joylaridagi o'nlab va yuzlab korxonalar ishlab turgan. Masalan, Lenin nomidagi Toshkent elektron texnik zavodiga yuzdan ortiq turli korxonalar detal va boshqa materiallarni yubormoqda, "Toshkentkabel" zavodining markasi qo'yilgan mahsulot esa Sobiq Ittifoqning 10 mingta manziliga yuborilgan. Chkalov nomli Toshkent aviatsiya ishlab chiqarish birlashmasi qardosh respublikasining yuzlab korxonlari bilan mustahkam kooperatsiyasi ishlamoqda. Bu davrda O'zbekiston hududida ishlab chiqarishning turli sohalari faoliyat yuritgan. Respublikada rangli metallurgiyani rivojlantirishga ham Sharof Rashidov katta hissa qo'shgan. Uning bevosita tashabbusi bilan 1962-yilda Olmaliq misni boyitish fabrikasi, 1967-yili Muruntov oltin koni ishga tushirildi. O'zbekiston faqat "oq oltin" emas, haqiqiy oltinning ham koni ekanligi isbotlandi. Muruntovda har yili 18 mln tonna ruda qayta ishlanar, 50 tonna oltin olinar edi. Bu korxonaning quvvati, oltinning sofligi bo'yicha dunyodagi tengi yo'q edi. Qisqa vaqt ichida O'zbekiston dunyodagi eng yirik oltin ishlab chiqaruvchi davlatlar qatoridan o'rin oldi². 1965-yilda SSSR rangli metallurgiya vazirligiga bo'ysunuvchi "O'zbekoltin" birlashmasi va boshqa oltin qazib olish korxonalari tashkil etildi. Qazib olgan flyus rudalari Olmaliq kon-metallurgiya kombinatining mis eritish zavodida oltin ajratib olishyo'lga qo'yildi. 1970-yilda Chodak oltin koni ishga tushirildi. Bu kon Namangan viloyati Pop tumanidagi kon. O'sha vaqtidan respublikada oltin savdosi shakllandi. Oltin olish oldingi yillarga nisbatan 3 marta ko'paydi. 1972-yilda Qo'shbuloq koni va Angren oltin ajratish fabrikasi loyiha quvvatlarida ishlay boshladi. 1977-yil Kauldi, 1980-yil Marjonbuloq oltin qazib olish fabrikasi foydalanishga topshirildi³.

¹ НРашидов Ш. Асарлар. Бешинчи жилд. –Т.: Фафур Фулом. 1983. –Б. 356

² Бобоматов Т, Эргашев Ш. XX аср: тақдирларда акс этган тарих. –Т.: О'zbekiston, 2014. –Б. 125

³ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 6-том. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 148

Qo'shbuloq oltin konni Angren shahridan 15 km janubda, Qurama tizmasining shimoliy yon bag'ridagi kon. 1959-yilda topilgan. 1966-yildan o'zlashtirilmoxda. Konning 10 km kvadrat. O'rta karbon davriga mansub andezit-datsit formatsiyali, qalinligi 2,5 km gacha bo'lган vulkanogen yotqiziqlari qoplidan tarkib topgan Qo'shbuloq kalderasida rivojlangan.

Hozirgi Olmaliq "Ammofos" aksiyadorlik jamiyati O'zbekistonidagi yirik korxonalaridan biri. Azotli va fosforli o'g'it – ammofos, shuningdek, monoammoniyfosfat, salifos, ammoniy sulfat, yog'och tolali taxtalar, polietilen plynokalar ishlab chiqaradi. 1969-yil dekabrda Olmaliq kimyo zavodining ilk navbati ishga tushirilgan va sobiq Ittifoqda 1-marta ekstraksion fosfat kislota hosil qilish uchun xom ashyo sifatida Qorarov (Janubiy Qozog'iston) fosforiti qo'llanilgan. Korxona 2-navbati 1973-yilda ishga tushirilgan.

Bundan tashqari Sharof Rashidov rahbarlik qilgan yillarda Samarqandda qurilgan zavodlardan biri – Samarqand liftsozlik zavodidir. Bu zavod communal mashinasozligi sanoati korxonasi. Yuk va odamlarni tashishga mo'ljallangan turli modifikatsiyadagi liftlar, liftlarga extiyot qismlar ishlab chiqaradi.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, Sharof Rashidov o'z rahbarlik yillarda O'zbekiston iqtisodiyotida: "Elektr energetika va gaz sanoati kabi O'zbekitonda metallurgiya, ko'p tarmoqli mashinasozlik, katta ximiya, elektr texnika, kon-ruda, ko'mir, oltin chiqarish sanoati, binokorlik industriyasi, yengil va oziq-ovqat sanoatining ko'pgina zamonaviy tarmoqlari barpo etilgan edi.

Foydalaniman adabiyotlar ro'yxati:

1. Рашидов Ш. Асарлар. Бешинчи жилд. –Т.: Faafur Fулом. 1983. – 490 б.
2. Бобоматов Т, Эргашев Ш. XXаср: тақдирларда акс этган тарих. –Т.: O'zbekiston, 2014. – 214 б.
3. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. –Т.: Ўзбекистон, 2004.

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI

*Markabayev Farxod Tuxtamishovich
Sirdaryo viloyati Mirzaobod tumani
IIDUMI olyi toifali Tarix fani o'qituvchisi
Telefon: +998 97 566 01 02*

Annotatsiya: Quyida berilgan ilmiy maqolada Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari ya'ni – Sharqdagi ta'lif-tarbiyaga oid ilk asarlardan biri bo'lgan Zardushtiylik, Sharq jonlanish davrida ilm-fan rivojlanishi uch yo'nalishliligi haqida pedagogik ma'lumot berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: "Avesto", Movarounnahr va Xuroson, Zardushtiylik, Matematika, Kimyo, Tibbiyat, Falsafa, Tarix, Mantiq, Fiqh, Ruhshunoslik, Notiqlik.

O'zbekistonda jamiyat qurilishi jarayonlari, strategik maqsad – fuqarolik jamiyatini barpo etishda ma'naviy qadriyatlarimizni rivojlantirish o'z ahamiyatiga ega. Erkin shaxs ma'naviyati, zamonaviy demokratik g'oyalalar va milliy-ma'naviy qadriyatlar uyg'unligiga erishish fozil jamiyat haqidagi Forobi, Yusuf Xos Hojib, Ibn Sino, Jomiy, Navoiy adabiy-ilmiy merosidan ham quvvat oladi. Shunday ekan, O'zbekistonning barkamol avlodiga yanada mukammalashtirilgan ta'lif berish va ularga ta'lif berish jarayonida buyuk mutafakkir olimlarimizni ijod yo'llarini tanishtirib, yoshlarda yanada mustaqil O'zbekistonimizga vatanparvarlik ruhida tarbiyalash eng asosiy vazifalardan biridir.

Bugungi kunda iqtisodiy va siyosiy soxalardagi barcha islohatlarning asosiy maqsadi yurtimizda yashayotgan barcha fuqarolar uchun munosib hayot sharoitlarini tashkil qilishdan iboratdir. Shu jihatdan har tomonlama mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lif va maorifni yuksaltirish, barkamol avlodni voyaga yetkazish davlatimiz siyosatining ustivor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zeroki, istiqlol davrida ma'naviy merosimizni tiklashda amalga oshirilgan ulug'vor ishlar, tariximizni xolisona o'rganish, ulug' allomalar adabiy-ilmiy asarlarining tarjima va nashr qilinishi, ta'lif berishni takomillashtirish, adabiyot, san'at sohasidagi yutuqlar – bularning barchasi jamiyatda ma'naviy-ruhiy ko'tarilishga olib keldi va iqtisodiyotimizning ustivor yo'nalishlaridagi islohotlarga qo'shimcha kuch bag'ishladi.

Sharq allomalari va mutafakkirlari yosh avlodni tarbiyalash, kasbga yo'naltirish bo'yicha tengi yo'q fikr, g'oyalarni ilgari surganlar, ta'limotlar yaratganlar. Ilmiy merosni sinchkovlik bilan o'rganish, tahlil qilish, tizimlashtirish hamda jahon fanining mazkur sohadagi yutuqlari bilan taqqoslash o'ligimizni anglash imkonini kengaytirib, xalqimizning jahon hamjamiatidagi obro-e'tiborini yanada oshiradi. Milliy pedagogikamiz tarixini, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalash bo'yicha ajdodlarimizning asrlar davomida to'plagan tajribalarini o'rganish esa ta'lif-tarbiya jarayonini takomillashtirishga xizmat qilishi shubhasiz.

Sharqdagi ta'lif-tarbiyaga oid ilk asarlardan biri bo'lgan Zardushtiylikning muqaddas kitobi "Avesto" – nafaqat diniy aqidalar majmuasi, balki badiiy, yuksak ahloqiy, falsafiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan yodgorlik hisoblanadi. Mazkur yodgorlikda ayrim qayd va ishoralar, nom va atamalar zardushtiylikning ilk kurtaklari paydo bo'la boshlagan davrlarda ham hozirgi Movarounnahr va Xuroson xalqlari yashagan mintaqalarda ta'lif va tarbiya rivojlanganligini ko'rsatadi.

Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi "Avesto"da ham ta'liftarbiya masalalariga katta ahamiyat berilgan. Unda: "Tarbiya hayotning eng muhim turgagi, tayanchi bo'lib hisoblanishi lozim. Har bir yoshni shunday tarbiyalash lozimki, u avvalo yaxshi o'qishni, keyin esa yozishni o'rganish bilan eng yuksak pog'onaga ko'tarilsin", – deyilgan.

Sharq jonlanish davrida ilm-fan rivojlanishi uch yo'nalishda bo'ldi.

Birinchi yo'nalish – matematika-tibbiyat yo'nalishi bo'lib, bularga matematika, astronomiya, kimyo, geodeziya, mineralogiya, tibbiyat, farmakalogiya va boshqa shunga o'xshash fanlar kiritilib, Muhammad Muso Xorazmiy, Ahmad Farg'oniyilar matematikaga oid, Zakarnyo Ar-Roziy va Ibn Sino kimyo va tibbiyatga oid yirik asarlar yaratdilar.

Ikkinci yo'nalish – ijtimoiy-falsafiy yo'nalish, bunda falsafa, tarix, mantiq, fiqh, ruhshunoslik, notiqlik va shunga o'xshash boshqa fanlar bo'lib, bu sohada qomusiy olimlar Forobi, Al-Kindiy, Ibn Sino, Zahiriddin Bayhaqiy, Muhammad Narshaxiy va boshqalar faoliyat ko'rsatganlar.

Uchinchi yo‘nalish – ta’lim va tarbiya yo‘nalishi bo‘lib, bu sohada qomusiy olimlar o‘z qarashlarini ijtimoiy-falsafiy va ilmiy asarlarni tarkibida yoki axloqiy asarlarida bayon etsalar, adib va tarbiyashunos olimlar o‘z asarlarida ta’lim-tarbiyaning nazariyasini ifodalaganlar. Ma’lumki, Sharq jonlanish davrida inson muammosi ma’naviyat sohasidagi asosiy masala bo‘lgan. Shuning uchun ham ta’lim-tarbiya masalalariga katta e’tibor berilgan.

Ma’rifiy risolalarda asosan axloqning nazariy va amaliy masalalari tahlil etilgan. Forobiy, Ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Tusiy, Koshifiy, Kaykovus, Sa’diy, Jomiy, Navoylarning “Fozil odamlar shahri”, “Baxt saodatga erishuv haqida”, “Ahloq haqida risola”, “Ishq risolasi”, “Qutadg‘u bilik”, “Axloqi Nosiriy”, “Axloqi Jaloliy”, “Axloqi Muxsiniy”, “Hibbatul haqoyiq”, “Qobusnomá”, “Guliston”, “Bo‘ston”, “Maxbulbul-qulub” kabi ta’lim va tarbiyaga oid asarlari inson shaxsini, ma’naviyatini shakllantirish muammosini hal etishda sof ma’rifiy asarlar sifatida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, mazkur asarlarda insonning ma’naviy kamolga yetishishi yuksak xulq-odob, ilm-fanni egallash asosidagina amalga oshishi mumkin, degan g‘oya ilgari surilgan.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Zunnunov A. va boshqalar. Pedagogika tarixi. – T.: Sharq, 2000.
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2004.
3. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
4. Hasanboyev J. va boshkalar. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma – T.: “Fan”, 2006.

YUSUF XOS HOJIB VA KAYKOVUSNING PEDAGOGIK QARASHLARI

*Nizamiddinova Mashhura Kamolovna
Toshkent shahar Olmazor tumanidagi 219-sonli
umumiyo‘rta ta’lim maktabining Tarix fani o‘qituvchisi
Telefon:+998(93)533 64 35
mashhura nizomiddinova80@gmail.com*

Annotatsiya: Berilgan ilmiy maqolada Yusuf Xos Hojib va Kaykovusning pedagogik qarashlari ya’ni – Yusuf Xos Hojibninig “Qutadg‘u bilig”i va Kaykovusning “Qobusnoma” asarlarida, inson kamolotini shakllantirishda muhim o‘rinni egallaydigan jihatlari haqida qisqacha bayon etishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: “Qutadg‘u bilig”, “Saodatga boshlovchi bilim”, Aqliy kamolot-bilim va zakovat, Axloqiy kamolot, Jismoniy kamolot, “Qobusnoma”.

Yusuf Xos Hojib (1015 – 1070) o‘z davrining yetuk mutafakkiri, chuqur bilimli, donishmand kishisi edi. U “Qutadg‘u bilig” (“Saodatga boshlovchi bilim”) asari muallifidir. “Qutadg‘u bilig” – baxt va saodatga eltuvchi bilim, ta’lim degan ma’noni bildiradi. Demak, asar nomidan ham uning pand-nasixatlari, ta’lim-tarbiyaga oid, har tomonlama komil insonni tarbiyalaydigan yetuk ma’rifiy asar ekanligi yaqqol ko‘rinib turibdi.

“Qutadg‘u bilig” – XI asr so‘z san’atining nodir namunasi bo‘lib, unda o‘z davrining ilg‘or ijtimoiy-siyosiy, ma’naviy-axloqiy masalalari badiiy talqin qilingan, turkiy xalqlar tarixi, madaniyati, ilm-fani, urf-odat va an’analari, turmush tarzi, qadriyatlari xususida batafsil ma’lumot berilgan¹. Asarda ilgari surilgan ahloqiy xislatlarni sanab o‘tish olimning ta’lim-tarbiya, axloq masalalarini qay darajada chuqur bilganligi adolat, ishonch, sadoqat, xushmuomalalik, shirin so‘zlik, saxovat, mardlik, xurmat va ehtirom, tadbirkorlik, aql-zakovat, xalollik, ezgulik kabi, xislatlar ulug‘lanadi.

“Qutadg‘u bilig”da bosh masalalardan biri komil insonni tarbiyalashdir. Yusuf Xos Hojib bu asari orqali o‘z tasavvurida eng komil, jamiyatning o‘sha davrdagi talablariga javob bera oladigan insonni qanday qurgan bo‘lsa, shu asosda o‘z prinsiplarini bayon etadi. Mana shunday axloqiy masalalardan biri oila va farzand tarbiyasi masalasıdır. Bu umuminsoniy axloqiy normaga Sharq etikasiga ahamiyat berib kelgan. Sharq xalqining ulug‘ an’anasini, oilaviy hayotini, turmush tarzi va tarbiya usullarini chuqur bilgan shoir mazkur muhim axloqiy muammoni o‘ziga xos falsafiy talqin qiladi.

Yusuf Xos Hojibning uqtirishicha, har bir kishi jamiyatga munosib bo‘lib kamol topmog‘i kerak. Buning uchun, u tug‘ilgan kundan boshlab zarur tarbiyani olmog‘i lozim. Farzandlar tarbiyasi nihoyatda erta boshlanmog‘i shart. Shundagina ularning noo‘rin xatti – harakatlariga berilishining oldi olinadi.

Yusuf Xos Hojibning mazkur asari insonni har tomonlama kamolga yetkazishning barcha masalalari o‘zining badiiy ifodasini topgan yirik ta’limiy-axloqiy dostondir. Olim insonni kamolga yetishi uchun quyidagilarni nazarda tutadi:

1. Aqliy kamolot-bilim va zakovat. O‘quvga bo‘lish.
2. Axloqiy kamolot.
3. Jismoniy kamolot.

Kaykovusning (XI asr) “Qobusnoma” asari Sharqda saqlanib kelayotgan an’anaga ko‘ra pand-nasixattarzida yozilgan bo‘lib, bir necha asrlardan beri xalqlarni, jumladan, yoshlarni hayotga, amaliy faoliyatga tayyorlashda muhim qo‘llanma bo‘lib kelmoqda. U Sharq ma’rifatchilik fikri taraqqiyotida inson kamolotini shakllantirishda muhim o‘rinni egallaydi. U yoshlarga o‘zini uch narsadan: ko‘zni yomon nazardan, qo‘lni yomon ishdan, tilni yomon so‘zdan saqlashni tavsiya etadi.

Kaykovusning “Qobusnoma”si XI asrda yuzaga kelgan yirik tarbiyaviy asardir. Bunda o‘sha davrga xos har bir yosh egallashi zarur bo‘lgan aqliy, axloqiy, jismoniy tarbiya bilan bog‘liq faoliyat turlari otta yurish, merganlik, suvda suzish, harbiy mashqlar, ifodali o‘qish, xattotlik, she‘r yozish, musiqa bilimini egallashi kabilalar o‘z ifodasini topgan.

¹ Ўзбекистон миллый энциклопедияси. Ю-харфи. – Т.: ЎзМЭ., 2004. –73 б.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, Yusuf Xos Hojib insonning kamolga yetishining yo‘l-yo‘riqlari, usullari, chora-tadbirlarini yuksak badiiy mahorat bilan yoritib berdi. Shuning uchun ham bu “Qutadg‘u bilig” asari o‘zining ilmiy, ma’rifiy, tarbiyaviy ahamiyati bilan beqiyosdir. Kaykovusga keladigan bo‘lsak – uning katta xizmati shundaki, u yoshlarni har tomonlama kamolga yetkazishning nazariy masalalarini amaliy faoliyat bilan bog‘lab olib bordi, uning o‘gitlari har qanday tuzumda ham o‘z qiymatini yo‘qotmadi va amaliy hayot dasturi sifatida o‘z o‘rniga ega bo‘ldi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hasanboyev J. va boshkalar. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma – T.: “Fan”, 2006.
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan, 2004.
3. Ishmuhamedov R., Abduqarodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar. Ta’lim muassasalari o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: “Iste’dod” jamFarmasi, 2009.
4. Toxtaxodjayeva M.X. va boshkalar. Pedagogika nazariyasi va tarixi 1-qism: Pedagogika nazariyasi. – T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2007.
5. Xoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi. –T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2005.
6. Zunnunov A. va boshqalar. Pedagogika tarixi. – T.: Sharq, 2000.
7. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Ю-харфи. – T.: ЎзМЭ., 2004. –79 6.
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yusuf_Xos_Hojib
9. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Qobusnoma>

ABU RAYHON BERUNIYNING DO'STI VA USTOZI – ABU MAHMUD XO'JANDIY

Parmonov Sharofiddin Shavkatovich

*Toshkent viloyati Qibray tumanidagi 41-sonli
umumiyo'rta ta'lif maktabining Tarix fani o'qituvchisi*

Telefon: +998 99 839 70 26

parmonovsharofiddin96@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada – Xorazm Ma'mun Akademiyasida faoliyat yuritgan olimlar, Abu Mahmud Xo'jandiying faoliyati, insoniyat oldidagi ulkan ilmiy xizmatlari, uning rahbarligida qurilgan rasadxona va bizgacha yetib kelgan asarlari haqida qisqacha so'z boradi.

Kalit so'zlar: Astronomiya, "Asrning noyob hodisasi", "Jahon ko'rki", Matematika, Geometriya, Tib, Gurganj, Ray, Taborak, Marog'a, Jaypur.

Abu Rayhon Beruniy va Abu Mahmud Xo'jandiyilar ham o'z davrida Xorazm Ma'mun akademiyasiga ulkan hissa qo'shgan edilar, umuman olgan Abu Rayhon Beruniy boshchiligidagi Xorazm Ma'mun akademiyasini asosini quyidagi olimlar tashkil etgan edi – Abu Nasr Mansur ibn Ali ibn Iroq Ja'diy (vafoti 1036 -yil). Abu Nasr ibn Iroq, astronomiyaga doyr ilmiy asarlari tufayli "Batalimusi soniy" ("Ikkinchi Ptolemy") degan faxriy nom olgan¹. Abu Hayr Hasan ibn Sivor ibn Bobo ibn Bahrom (yoki Behnom) (941–1048), Abu Sahl Iso ibn Yahyo Masihiy Jurjoniy (X–XI asrlar), Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad al-Beruniy (973–1048), Abu Ali Husayn ibn Abdulloh ibn Sino (980–1037), Ahmad ibn Muhammad Husayn Saxliy (Suhayliy) Xorazmiy (X–XI asrlar), Abu Mahmud Ho'jandiy(X–XI asarlari), Abu Ahmad ibn Muhammad ibn Ya'qub ibn Miskavayh (1030-yili vafot etgan), Abu Mansur Abdulmalik ibn Muhammad ibn Ismoil as-Saolibiy (961–1038), Abu Fadl Ahmad ibn Muhammad Sahriy (X–XI asrlar), Abu Ali Hasan ibn Horis Xorazmiy Hububiy (X–XI asrlar), Abu Abdulloh Muhammad ibn Homid (X–XI asrlar) va boshqa o'z zamonasining yetuk olimlari ko'plab ilmiy va amaliy muammolarni yechib, jahon fani rivojiga ulkan hissa qo'shdilar.

Abu Mahmud Xo'jandiy ham Ma'mun akademiyasida xizmat qilgan, Beruniyning yaqin do'sti, astronomik asboblar yaratishda unga ustozlik qilgan olimdir. Yoshligidan astronomiyaga qiziqqan va bu sohada qator asarlari yozgan, asarlari akademiya olimlari orasida yuksak baholangan. Xo'jandiy asarlari va kashfiyotlarini Beruniy "asrning noyob hodisasi" deb ta'riflagan. Bizgacha yetib kelgan ma'lumotlarda olim taxminan X asr o'rtalarida Xo'jandda tavallud topgan. "Jahon ko'rki" nomi bilan shuhurat qozongan bu shahar O'rta Osiyoning hunarmandchilik, savdo va madaniy hayoti taraqqiy etgan shaharlardan edi. Abu Mahmudning o'spirinlik yillari xuddi shu shaharda o'tgan va u boshlang'ich hamda madrasa ta'lmini ham shu erda olgan, matematika, astronomiya, geometriya va tib fanlarini chuqur o'rgangan. U Marv va Gurganj madrasalarida o'qib, mashhur olimlardan ilm sirlarini o'rgangan. Ayrim manbalarga qaraganda Abu Mahmud poytaxt Bag'dod shahrida bo'lib, mashhur olimlar suhbatidan ham bahramand bo'lgan. Eronning Ray shahriga kelganida, endi u Sharqda tanilgan olim edi. Ray hokimi Fahruddavla (976–997) olimni o'z saroyiga ishga taklif qiladi. Abu Mahmud bu erda o'zining ijodiy va amaliy faoliyatini jadallashtirib yuboradi. U Ray yaqinidagi Taborak tog'ida rasadxona qurilishiga bevosita rahbarlik qiladi. Rasadxonaga uning o'zi tomonidan yasalgan va radiusi 43 metrlik astronomik asbob-sekstant o'rnatiladi. Olim ana shu astronomik asbob yordamida quyosh harakatining balandligi va yulduzlar muvozanatini kuzatgan. Abu Mahmud xuddi shu erda, 996-yilda 22 yashar Beruniy bilan uchrashib, do'stlashgan. Beruniy olimdan astronomiyaga oid ko'p yangiliklarni va usturlab yasash sirlarini o'rgangan. Ular Ray shahrida, keyinchalik Gurganjda astronomik kuzatishlarni birgalikda olib borganlar. Abu Mahmud Xo'jandiy o'z zamonasidagi va undan avval Yaqin va O'rta Sharqda o'tgan mashhur astronomlarning ijodini chuqur o'rgangan. Shu yerdagi rasadxonalarning qurilish tajribasidan Taborak rasadxonasi qurilishida keng foydalangan. Abu Mahmud keyinchalik do'sti va shogirdi Beruniy taklifiga muvofiq Gurganjga kelib, Ma'mun akademiyasida ilmiy faoliyatini davom ettiradi. Gurganjda u to 1017-yilgacha faoliyat ko'rsatgan. Sulton Mahmud G'aznaviy istilosidan keyin Abu Mahmud yana Ray shahriga qaytib keladi va shu erda vafot etadi.

¹ Ўзбекистон миллый энциклопедияси. 9-тум. –Т.: Ўзбекистон, 2004. –Б. 208.

Abu Mahmud o‘z kuzatish va tajribalariga asoslanib astronomiya va matematikaga doir o‘ndan ziyod asarlar yaratgan, hamda astronomik asboblar ixtiro qilgan. Shulardan bizgacha “Astronomiya qonunlari”, “Mamlakatning tuzilishi va joylashishini aniqlash haqida kitob”, “Umumiy astronomik asboblardan foydalanish qoidalari” va boshqa asarlari yetib kelgan.

Abu Mahmud Xo‘jandiyning ilmiy merosi keyingi asrlarda Sharq davlatlarida astronomiya ilmining taraqqiyotiga juda katta ta’sir ko‘rsatdi. Jumladan, Marog‘a (Eron, XIII asr), Samarqand (XV asr) hamda Jaypur (Hindiston, XVII asr) va boshqa shaharlarda qurilgan rasadxonalarga ana shu Xo‘jandlik olim, Ma’mun akademiyasining faxriy a’zosi Abu Mahmud kashf etgan astronomik asboblar-sekstant o‘rnatilgan. Samarqanddagi Ulug‘bek rasadxonasi qurilishining rahbari Jamshid Koshiy o‘z asarida ushbu rasadxonaga o‘rnatilgan Abu Mahmud sekstantiga juda yuqori baho beradi. XVI asrda yashagan olim Birjandiy esa Sharq mamlakatlarida yaratilgan astronomik asboblar va uskunalar orasida Abu Mahmud Xo‘jandiy kashf etgan asboblar o‘zining mukammalligi bilan alohida ajralib turadi, deb ta’riflagan edi.

Xullas, Ma’mun akademiyasining taniqli olimi, Beruniyning do’sti va ustozи, astronomik asboblar ixtirochisi Abu Mahmud Xo‘jandiy nomi abadiy barhayot bo‘lib qoladi.

Foydalaniman adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.: Ўзбекистон, 2004. –700 б.
2. <http://www.mamun.uz/site/about?language=en>
3. <http://www.mamun.uz/site/about?language=uz>
4. <http://www.mamun.uz/site/about>

СОВЕТ ДАВРИДА ЎЗБЕКИСТОНДАГИ УРБАНИЗАЦИЯ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ ХУСУСИЯТИЛАРИ.

Д.О. Хайдаров, СамДУ докторанти
dilshod.xaydarov.1987@mail.ru
тел: 97 919-62-62

Аннотация: Мақолада, фанлараро ёндашув асосида савет даврида Ўзбекистонда урбанистик жараёнларининг хусусиятилари ҳамда муаммолари доирасида таҳлил этилган. Хусусан, совет даврида республикада урбанизация ривожи бир томонлама ревожланганли, шунингдек Ўзбекистонда урбанизация жараёнларини жадаллашишига сабаб бўлган саноатлаштириш масалалари билан боғлиқ муаммолар ўрганилган.

Калит сўзлар: урбанизация, демографик жараёнлар, иқтисодиёт, инфратузилма, саноат, шаҳарлар, ресурс шаҳарлар, саноат маҳсулотлар.

Совет даврида амалга оширилган ижтимоий-иктисодий ўзгаришлар, унинг таъсирида юз берган ва динамик тарзда кечган демографик жараёнлар, бир томондан, республика аҳолисининг, айниқса шаҳар аҳолисининг сезиларли ўсишига, кўплаб шаҳарларнинг пайдо бўлиши ва шаҳарларда мухандислик-коммунал ва ижтимоий инфратузилмани кенгайишига, иккинчи томондан, мамлакат иқтисодиётида янги соҳа ва тармоқларнинг вужудга келиши, айниқса қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишловчи ҳамда кончилик тармоғининг ўсиши республика шаҳарлар тармоғини кенгайишига олиб келди. Шу билан бирга, вужудга келган янги шаҳарлар таркибининг маълум қисмини муайян тор мақсад ва вазифаларга йўналтирилганлиги, маҳаллий иқтисодиётга эмас, балки кўпроқ СССРнинг бошка республикалари шаҳар ва ишлаб чиқаришлари билан боғлиқ бўлган монашаҳарлар (шаҳар асосини ташкил этувчи маъданларни ёки қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи корхонали шаҳарлар) ташкил этарди.

Бунда этатизм сиёсати, яъни иқтисодиётнинг ўсиш суръатларини тезлаштириш мақсадида унга тўғридан-тўғри давлат аралашуви республиканинг худудий ривожланишида жиддий номутаносибликларни келтириб чиқарди. Натижада, ягона ҳалқ хўжалик комплекси парчаланиб, бозор муносабатлари шакллана бошлаганидан кейин, шаҳарларнинг юзага келган янги шароитларга мослашиш имкониятини чеклади.

Маълумки, урбанизацион жараёнларда саноатнинг ўрни ва роли беқиёсdir. Ўзбекистонда урбанизация жараёнларини жадаллашишига сабаб бўлган саноатлаштиришда совет даври амалиётини, шартли равишда, уч даврга бўлиб кўриб чиқиши мумкин. Дастробакиси 1920 йиллардан 1941 йилларни, навбатдаги босқичи урушдан кейинги йиллардан то Иттифоқ тарқалгунга қадар республика ишлаб чиқариш салоҳиятидаги ўзгаришлар билан боғлиқ бўлди. Агар совет даври тараққиётининг энг юқори нуқтаси ҳисобланган 1985 йилдаги кўрсаткични Россия империяси аналогик давр яъни 1913 йил кўрсаткичи билан қиёслаганда, ушбу вакт оралиғида республика саноат маҳсулотлари ҳажми 100 баробар ошганини кўриш мумкин[1:12].

Дарҳақиқат, совет даврида Ўзбекистонда саноатлаштириш соҳасида амалга оширилган ишлар салмоқли бўлишига қармасдан, республикада шаҳарлар ривожи ва уларда саноатлаштириш сиёсати кўп жихатдан ягона ҳалқ хўжалиги комплексининг эҳтиёжларини қондиришга қаратилган, шу билан бирга, бирёклама тараққиёти билан ажralиб турган.

1925 йил декабрда “социалистик индустирилаштириш” дастурини қабул қилиниши ва амалга оширилиши натижасида иккинчи жаҳон урушга қадар асосан, саноатнинг колониал даврига хос бўлган тармоқлари (пахта тозалаш; ёғ ишлаб чиқариш; совун ишлаб чиқариш, консервалаш) ривожланди, шунингдек, янгилари (электроэнергетика, тог-кон, машина қурилиш саноати) вужудга келди[2:339-342].

Иккинчи жаҳон уруши даврида Ўзбекистондаги шаҳарлаштириш ва саноатлаштириш жараёнларига Иттифоқнинг Европа худудидан саноат корхоналарини эвакуация қилиш ҳам тармоқда катта ўзгаришларга сабаб бўлди. Биргина 1941-1943 йилларнинг ўзида Ўзбекистонга 100 дан ортиқ корхона кўчирилди[3:31]. Натижада, саноат ишлаб чиқариши ўсиши билан республикада шаҳар аҳолисининг улуши сезиларли ошди. Аммо уруш ян-

кунлаши билан Ўзбекистонга олиб келинган саноат корхоналарнинг салмоқли қисми республиканинг аграр соҳасига ихтисослаштирилди.

ХХ асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, янги шаҳарлар таркибида ресурс шаҳарларининг тез ўсиши кузатилди. Асосий эътибор республиканинг табиий ресурсларга бой бўлган, кам ривожланган узоқ (чўл ва тоғолди) худудларда кончилик саноати ривожланиши оқибатида асосан янги шаҳарларни шакллантиришга қаратилди. Бунга Навоий кон-металлургия худудий саноат комплекси (ҲСК), Олмалиқ-Ангрен ҲСК, Фарғона нефть-кимё комплекси ва бошқаларнинг вужудга келиши ва ривожланиши сабаб бўлди. Саноатлаштиришнинг бир томонлама ривожланиши саноат маҳсулотлари умумий ҳажмида, қайта ишлаш саноатига қараганда, кончилик (қазиб олиш) секторининг улуши икки баробар кўп бўлишида ўз ифодасини топди. Айни вақтда республика қайта ишлаш саноати кўрсаткичи ўртacha Иттифоқ кўрсаткичларидан анча паст эди.

Совет даврининг охирига келиб, Ўзбекистонда асосан ярим-тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган аграр-индустрисиал иқтисодиёт талабларини қондиришга йўналтирилган халқ хўжалиги шаклланди. Ҳаддан ташқари ихтисослашув иқтисодиётнинг тузилишига ҳалокатли таъсир қилди. Ҳисоб-китобларга қараганда, 1960 йилда Ўзбекистон саноат тармоқларидағи умумий ишлаб чиқаришнинг 83,4 % қишлоқ хўжалиги (асосан пахтачилик) билан бевосита боғлиқ бўлган, 1965 йилда бу кўрсаткич 78 % ни[4:151], 1980-йиллар ўрталарига келиб 75 % дан ортикроқни ташкил этган[5:16]. Ўзбекистон саноатидаги бундай бир ёқламалик узоқ йиллар давомида сақланиб келди, унда жиддий ўзгаришлар ясалмади.

Мамлакат саноат маҳсулотлари номенклатураси, бир қатор саноат маҳсулотлари (самолётлар, экскаваторлар ва бошқалар)дан ташқари, юкори қўшимча қиймати кам бўлган саноат маҳсулотлари билан чекланди. Жумладан, 1980-1990 йилларда Ўзбекистон умумий саноат ишлаб чиқаришида енгил, пахта тозалаш, тўқимачилик ва озиқ-овқат саноати корхоналари улуши 50 фоиздан ортиқни ташкил этди[6:186].

Шу билан бирга, ишлаб чиқариш салоҳиятининг худудий ривожлантиришда узоқ муддатли номутаносибликлар учун шароит яратилди. Жумладан, салмоқли демографик салоҳиятга эга бўлган Андижон, Наманган, Самарқанд, Қашқадарё, Хоразм каби вилоятларда саноат ишлаб чиқариш узоқ йиллар давомида зарур даражада ривожлантирилмади. Айниқса Сирдарё, Жиззах, Сурхондарё вилоятлари ва Қорақалпоғистон саноат корхоналари мавжудлиги жиҳатидан ўта заиф худудлигича қолди.

СССР раҳбариятининг Ўзбекистондаги ишлаб чиқариш соҳасидаги сиёсати демографик ўзгаришларга ҳам сабаб бўлиб, шаҳарлар сони ва шаҳар аҳолисининг жадал ўсишига олиб келди. Масалан, 1926-1989 йилларда Ўзбекистон аҳолиси 4,3 марта – 4,6 дан 19,9 миллионгacha ўсган бўлса, умумий аҳоли сони таркибида шаҳар аҳолисининг улуши деярли икки баробарга 22 фоиздан 41 фоизгача ошди. Шу йиллар мобайнида республика шаҳарларининг аҳоли сони 8 марта – 1 миллиондан 8,2 миллион кишига етди. Шу билан бирга, аҳоли сонининг ўртача йиллик ўсиш суръати урушдан олдинги даврда (1924-1941 йй.) 2,5 фоизни, 1959-1970 йилларда – 4,1 фоизни ташкил этди. 1970-1990 йилларда эса бу кўрсатгич 3,15 фоизни ташкил қилди. 1990 йилда 1959 йилга нисбатан аҳоли сони ўсишининг асосий улуши шу йиллар оралиғида 2,2 марта кўпайган қишлоқ аҳолисига тўғри келди[7]. Натижада, аҳоли табиий ўсиши юқорилиги билан ажralиб турадиган республикада кескин ва зиддиятли демографик вазият вужудга келди.

1980-йилларнинг иккинчи ярмидан бошлаб муаммо кўзга ташлана бошлади. Бир томондан, меҳнат ресурслари сонининг ўсиши тезлашди. Иккинчи томондан, янги иш жойлари ташкил қилиш деярли тўхтаб қолди[8:8]. Аҳолининг иш билан бандлиги муаммоси мухим ва ўткир тус олди. Айrim маълумотларга қараганда, республикада меҳнатга лойик бўлган 1,5 млн.дан ортиқ киши халқ хўжалигига жалб қилинмади. Улардан 800 мингга яқин меҳнатга лойик бўлган аҳоли ортиқча ишчи кучи сифатида ишлаб чиқаришдан четда қолди[9:52].

Совет даврининг охириги ўн йилларнида Ўзбекистонда кечган муаммоли демографик жараёнлар урбанизацияда ўзгача тус олди. Жумладан, республика жами аҳолисида шаҳар аҳолиси салмоғининг кўпая бориши 1970-1990 йилларга тўғри келди. Бу сунъий равшида рўй бериб, шаҳар аҳолиси салмоғини кўтариш мақсадида қатор қишлоқ манзилларига асосиз тарзда шаҳар мақоми берилиши туфайли рўй берди[10:27]. Натижада, урбанизация

кўрсаткичи ҳам айнан шу йилларда энг юқори нуқтасига етди. Масалан, 1979 йилда у 41,2 фоизни ташкил қилган бўлса, 1989 йилда 40,8 фоизга тенг бўлди[11:16].

Шуни алоҳида қайд этиш жоизки, бутун совет тузуми йилларида республика урбанизацион жараёнларда асосан келгинди аҳоли (асосан русийзабон халқларига мансуб) халқлар фаол қатнашишган. Пойтахтда, Самарқанд, Фарғона, Навоий каби вилоят марказларида, шунингдек, Ангрен, Чирчик, Нуробод, Зарафшон каби ресурсларидан янги шаҳарлар бунёд этилиши, завод ва фабрикалар қурилиши ҳамда уларни малакали ишчи кадрлар билан таъминлаш мақсадида СССРнинг марказий районларидан «мутахассислар»ни кўплаб кўчириб келтирилиш амалиёти кенг қўлланилган. Масалан, “1926 йилдан бошлаб 1940 йилгача Ўзбекистон аҳолиси янги келганлар ҳисобига 750 минг кишига ёки 10 фоиздан ортиқроқ кўпайди”[2:344]. Бу ҳолат кейинги даврларда ҳам қайд этилган[12:123]. Йиккинчидан, русийзабон аҳоли миграцияси юқорилиги билан ажralиб турган ва уларнинг аксарияти шаҳарларда истиқомат қилишга интилган.

1970-йилларга қадар русийзабон халқларига мансуб аҳолининг республикага келиши кетишдан кўра кўпроқ кузатилган бўлса, 1970-йиллар ўрталаридан 1990 йилларга қадар уларнинг эммиграцияси аста секин кучая бошлади[13:26]. Шу билан бирга, қайд этиш зарурки, Ўзбекистонда истиқомат қилган маҳаллий бўлмаган аҳоли таркибида туғилиш ҳам кам бўлган. Бу ҳолат ҳам уларнинг табиий ўсишига салбий таъсир этган.

Дарҳақиқат, Ўзбекистондаги мавжуд (тарихий ва янги) шаҳарларнинг аксариятида замонавий инфратузилма (ичимлик суви ва газ қувурлари, канализация, электр тармоқлар ва ҳоказолар) мустақилликка қадар қуриб ишга туширилган. Бу суверен ривожланиш даврида шаҳарларнинг кейинги тараққиётига асос бўлиб хизмат қилди.

Хулоса қилиб айтганда, Марказий Осиёning бошқа республикаларида бўлгани каби Ўзбекистонда ҳам совет даврида урбанизация умумиттифоқ иқтисодиёти (асосан ҳарбий саноат ва агро-саноат комплекси) манфаатларига бўйсунгандигини таъкидлаш лозим, бу эса монашаҳарларнинг шаклланиши ва ривожланишига, саноатда кончилик тармоқларининг устунлигига ва аграр-хом ашёга ихтисослашувига олиб келди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный стат. ежегодник / Госкомстат СССР. М.: Финансы и статистика, 1987. 12-бет.
2. Ўзбекистоннинг янги тарихи. К.2. Ўзбекистон совет мустамлакачилиги даврида. Тошкент, 2000. 339-342-бетлар.
3. Бабаджанов Х.Б. Трансформационные процессы в экономике Узбекистана в годы второй мировой войны. Автореф... канд. ист. наук. Ташкент, 2018. 31-бет.
4. Зиядуллаев С. К. Промышленность Узбекистана и основные экономические проблемы её развития. – Т., 1967. – С. 151.
5. Зиядуллаев С. К. Экономика Узбекской ССР в условиях перестройки. – Т., 1988. – С. 16.
6. Народное хозяйство Узбекской ССР: Стат. ежегодник: 1990 г. Тошкент: Ўзбекистон, 1991. 186-бет.
7. Қуйидаги манбалар асосида ҳисоб-китоб қилинди: Аҳмедов. Э.А. Ўзбекистон шаҳарлари. Тошкент, 1991.; Народное хозяйство СССР за 70 лет: Юбилейный стат. ежегодник / Госкомстат СССР. М.: Финансы и статистика, 1987.; Народное хозяйство Узбекской ССР: Стат. ежегодник: 1990 г. Ташкент, 1991.
8. Содиқов А. Мехнат бозори: муаммо ва ечимлар // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 1999. № 8. 8-бет.
9. Рабич Р.Г. Научная конференция на тему «Вопросы социального развития Узбекистана в процессе перестройки» // Общественные науки в Узбекистане. 1989. № 1. 52-бет.
10. Аҳмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари мустақиллик йилларида. Тошкент, 2002. 27-бет.
11. Народное хозяйство Узбекской ССР: Стат. ежегодник: 1989 г. Ташкент: Ўзбекистон, 1990. 16-бет.
12. Бобоҷонова.Д. Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий муносабатлар (70-80 йиллар мисолида). Т., 1999. 123-бет.
13. Максакова Л.П. Миграция населения Республики Узбекистан. Т., 2000. 26-бет; http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=2376

**TADQIQOT.UZ
ТОМОНИДАН ТАШКИЛ ЭТИЛГАН**

**"ЎЗБЕКИСТОНДА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАР"
МАВЗУСИДАГИ РЕСПУБЛИКА 18-КЎП ТАРМОҚЛИ
ИЛМИЙ МАСОФАВИЙ ОНЛАЙН КОНФЕРЕНЦИЯ
МАТЕРИАЛЛАРИ**

(3-қисм)

Масъул мухаррир: Файзиев Шохруд Фармонович

Мусаҳҳих: Файзиев Фарруҳ Фармонович

Саҳифаловчи: Шахрам Файзиев

Эълон қилиш муддати: 30.07.2020

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000